

**AFGANİSTAN SİYASİ COĞRAFYASI EKSENİNDE
TARİH VE TOPLUM**

**2020
YÜKSEK LİSANS TEZİ
BÖLGE ÇALIŞMALARI**

Atiqullah BEHROZ

AFGANİSTAN SİYASİ COĞRAFYASI EKSENİNDE TARİH VE TOPLUM

Atiqullah BEHROZ

T.C.

Karabük Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Bölge Çalışmaları Anabilim Dalında

Yüksek Lisans Tezi

Olarak Hazırlanmıştır

KARABÜK

Ocak 2020

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ KURULU ONAY SAYFASI	3
DOĞRULUK BEYANI	4
ÖNSÖZ	5
ÖZ.....	6
ABSTRACT.....	7
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	8
ARCHIVE RECORD INFORMATION	9
KISALTMALAR	10
ARAŞTIRMANIN KONUSU	11
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	11
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	11
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM	11
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/ KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER.....	12
GİRİŞ	13
BİRİNCİ BÖLÜM: AFGANİSTAN	
COĞRAFYASI VE SİYASİ TARİHİ	16
1.1. AFGANİSTAN COĞRAFYASI	16
1.2. AFGANİSTAN'IN SİYASİ TARİHİ.....	20
1.2.1. 1919 yılına kadar Afganistan.....	21
1.2.2. 1919 - 1979 yılları arasında Afganistan	22
1.2.3. SSCB'nin Afganistan'ı İşgali ve Sonrası (1979-2001)	26
1.3. AFGANİSTAN'IN JEOPOLİTİK ÖNEMİ.....	29
1.3.1. Batı Devletleri Açısından	30
1.3.1.1. İngiltere.....	30
1.3.1.2. ABD	31
1.3.2. Bölge Devletleri Açısından.....	32
1.3.2.1. Rusya.....	32
1.3.2.2. Çin	35
1.3.2.3. İran.....	36

1.3.2.4. Türkiye.....	38
1.3.3. Diğer Devletler Açısından Afganistan	40
İKİNCİ BÖLÜM: SİYASİ COĞRAFYA EKSENİNDE AFGANİSTAN'DA TOPLUM.....	44
2.1. AFGANİSTAN'IN ETNİK YAPISI	44
2.1.1. Peştunlar (Afganlar).....	45
2.1.2. Tacikler.....	46
2.1.3. Türkler.....	47
2.1.4. Hazaralar.....	49
2.1.5. DİĞER ETNİK GRUPLAR	50
2.2. AFGANİSTAN'IN DEVLET YAPISI.....	54
2.2.1 Anayasa	57
2.2.2. Kuvvetler Ayrılığı.....	59
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: AFGANİSTAN'DA GÜNCEL SORUNLAR.....	64
3.1. SİYASİ YÖNETİME İLİŞKİN SORUNLAR	64
3.2. ETNİK SORUNLAR	67
3.3. EKONOMİK SORUNLAR.....	71
3.4. TERÖR SORUNU.....	74
3.4.1. El-Kaide.....	77
3.4.2. Taliban.....	78
3.4.3. Özbekistan İslami Hareketi (ÖİH).....	80
3.4.4. Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD).....	80
SONUÇ	89
EKLER	91
KAYNAKÇA.....	93
ÖZGEÇMİŞ	108

TEZ KURULU ONAY SAYFASI

Atiqullah BEHROZ tarafından hazırlanan “AFGANİSTAN SİYASİ COĞRAFYASI EKSENİNDE TARİH VE TOPLUM” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Taşkın DENİZ

Tez Danışmanı, Bölge Çalışmaları Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Bölge Çalışmaları Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 21/01/2020

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

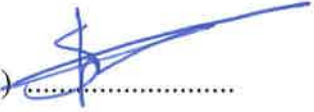
Başkan : Doç. Dr. Taşkın DENİZ (KBÜ)

Üye : Dr. Öğr. Marziye MEMMEDLİ (KBÜ)

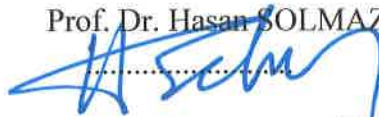

Üye : Dr. Öğr. Ali Samir MERDAN (Karatekin Üniversitesi)

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Hasan SOLMAZ

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yaptığımı beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Atiqullah BEHROZ

İmza :

ÖNSÖZ

Tez konusunun belirlenmesinden bitirilmesine kadar çalışmamı sahiplenerek titizlikle takip eden ve karşılaştığım her problemin çözümünde destek olan danışmanım Sayın Doç. Dr. Taşkın DENİZ'e katkıları ve emeği için teşekkür edip şükranlarımı sunuyorum. Yüksek lisans yapmamı sağlayan Sayın Doç. Dr. Ali ASKER'e, umut ve motivasyonumu her zaman dinç tutan Sayın Dr. Öğr. Üyesi Marziye MEMMEDLİ'ye teşekkür ediyorum. Her daim maddi ve manavî desteklerini esirgemeyen aileme minnettarım ve şükranlarımı sunuyorum.

Atiqullah BEHROZ

Ocak 2020

ÖZ

Uzun süredir devam eden savaşlar, terör ve sosyo-ekonomik sorunlar sebebi ile Afganistan en yoksul ülkeler arasında yer almaktadır. Siyasi coğrafya ekseninde Afganistan'da tarihi olayların ve toplumsal yapının mevcut durumunu neden - sonuç ilişkisi kapsamında incelemeyi amaçlayan bu çalışmada, ilk olarak Afganistan coğrafyasının temel özellikleri hakkında genel bilgilere yer verilerek coğrafi özelliklerin ülke tarihi ve toplum yapısı üzerindeki etkilerine değinilmiştir. Ardından Afganistan tarihi, özellikle son yıllardaki siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel durumu ile bağlantı kurularak ele alınmıştır. Daha sonra Afganistan coğrafyasında bölgesel ve küresel güç merkezleri tarafından ortaya konulan oyunlar her bir güç merkezi açısından ele alınarak değerlendirilmiş ve son olarak Afganistan coğrafyasında yaşanan siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel sorunların azaltılmasına yönelik çözüm önerilerine yer verilerek çalışma tamamlanmıştır.

Afganistan'da siyasi coğrafya ekseninde tarihi ve toplumsal özelliklerin ortaya konması amacı ile Türkçe, İngilizce ve Farsça dillerinde kaleme alınmış bilimsel kitaplar, makaleler, raporlar, Merkezi İstatistik Kurumu verileri ile ulusal ve uluslararası kuruluşlar tarafından yapılan çalışmalar kullanılmıştır.

Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre Afganistan siyasi coğrafyasında tarihi ve toplumsal yaşanmışlıklara yön veren temel nedenler olarak İngiliz sömürgeciliği, Sovyet işgali, iç savaşlar, Taliban terör örgütü, ABD askerî müdahalesi, sosyo-ekonomik ve kültürel sorunlar (hızlı nüfus artışı, eğitimsizlik, işsizlik, gelir eşitsizliği, düşük yaşam standartları, temel hizmetlere erişememe, yolsuzluk, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, altyapı yetersizliği gibi) saptanmıştır. Söz konusu nedenler göz önüne alındığında Afganistan tarihinde İngiltere, Rusya, ABD gibi dış aktörler hemen her dönem etkili olmuş ancak bu konuda Afganistan'daki toplumsal sorunlar da adeta bunlara imkân sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Siyasi Coğrafya, Siyasi Tarih, 11 Eylül, Yönetim, Din, Ekonomi, Terör.

ABSTRACT

Afghanistan is among the poorest countries due to decades of wars, terrorism and socio-economic problems. In this study, which aims to examine the current situation of historical events and social structure in Afghanistan in the context of cause - effect relationship in the axis of political geography, firstly general information about the basic characteristics of Afghanistan geography is given and the effects of geographical features on the country's history and social structure are mentioned. Then, the history of Afghanistan has been dealt with in connection with the political, socio-economic and cultural situation in recent years. Then, the games put forward by the regional and global power centers in Afghanistan geography were evaluated in terms of each power center and finally, the study was completed by providing solutions for reducing the political, economic and socio-cultural problems experienced in Afghanistan geography.

In order to reveal historical and social characteristics in the axis of political geography in Afghanistan, scientific books, articles, reports, data from Central Statistical Institute and studies carried out by national and international organizations were used in Turkish, English and Persian languages.

According to the findings obtained in the study, in historical and social experiences of Afghanistan's political geography, British colonialism, Soviet occupation, civil wars, Taliban terrorist organization, US military intervention, socio-economic and cultural problems (rapid population growth, lack of education, unemployment, income inequality, low income, low life standards, inability to access basic services, corruption, gender inequality, lack of infrastructure) were among the main reasons. Given these reasons, external actors such as Britain, Russia, and the USA in Afghanistan have been influential almost every period, but the social problems in Afghanistan have enabled them.

Key Words: Afghanistan, Political Geography, Political History, September 11, Administration, Religion, Economy, Terrorism.

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Afganistan Siyasi Coğrafyası Ekseninde Tarih ve Toplum
Tezin Yazarı	Atiqullah BEHROZ
Tezin Danışmanı	Doç. Dr. Taşkın DENİZ
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	21 / 01 / 2020
Tezin Alanı	Bölge Çalışmaları
Tezin Yeri	KBU / LEE
Tezin Sayfa Sayısı	110
Anahtar Kelimeler	Siyasi Coğrafya, Afganistan, Tarih, Toplum, Teorö

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	History and Society in the Political Geography of Afghanistan
Author of the Thesis	Atiqullah BEHROZ
Advisor of the Thesis	Associate Professor Taşkın DENİZ
Status of the Thesis	Master's Degree
Date of the Thesis	21 / 01 / 2020
Field of the Thesis	Social Science, Interdisciplinary Area Studies
Place of the Thesis	KBU/ LEE
Total Page Number	110
Keywords	Political Geography, Afghanistan, History, Society, Terror

KISALTMALAR

- AB** : Avrupa Birliği
- ABD** : Amerika Birleşik Devletleri
- AHDP** : Afganistan Halk Demokrat Partisi
- a.g.e.** : Adı Geçen Eser
- a.g.m.** : Adı Geçen Makale
- a.g.t.** : Adı Geçen Tez
- BM** : Birleşmiş Milletler
- BAE** : Birleşik Arap Emirliği
- ÇHC** : Çin Halk Cumhuriyeti
- SSCB** : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
- s.** : Sayfa
- TBMM** : Türkiye Büyük Millet Meclisi
- UGYK (ISAF)** : Uluslararası Güvenlik ve Yardım Kuvveti (International Security Assistance Force)
- UGYK (ISAF)** : Uluslararası Güvenlik ve Yardım Kuvveti (International Security Assistance Force)
- ISI** : Inter Services Intelligence
- NATO** : North Atlantic Treaty Organization
- ÖİH** : Özbekistan İslami Hareketi
- İŞİD** : Irak Şam İslam Devleti
- m.** : Madde
- p.** : Page

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bu çalışmanın konusu Afganistan tarihi ve toplumsal özelliklerinin siyasi coğrafya ekseninde incelenmesi, nedenlerinin ve sonuçlarının ortaya konarak çözüm önerileri sunulmasıdır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Afganistan siyasi coğrafyasının Afganistan tarihi ve toplumu üzerindeki etkilerini konu alan bu çalışmanın amacı, Afganistan coğrafyasının ulusal, bölgesel ve küresel ölçekte tarihi yaŐanmışlıklar ve mevcut toplumsal sorunlar üzerindeki etkisini ortaya koymaktır.

Jeopolitik konumu nedeni ile tarih boyunca pek çok devletin genişleme alanı içerisinde yer alan ve bu sebeple hem sınırlara dayalı hem de etnik açıdan sorunlar yaşayan Afganistan'ın tanınması ve mevcut sorunlarına çözümler üretilmesi açısından çalışma önem taşımaktadır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Afganistan'da siyasi coğrafya ekseninde tarihi ve toplumsal özelliklerin ortaya konması amacı ile gerçekleştirilen çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış, bu doğrultuda Türkçe, İngilizce ve Farsça dillerinde kaleme alınmış bilimsel kitaplar, makaleler, raporlar, Merkezi İstatistik Kurumu verileri ile ulusal ve uluslararası kuruluşlar tarafından yapılan çalışmalar kullanılmıştır.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM

Afganistan tarihi yaŐanmışlıkları ve mevcut sosyo-ekonomik ve kültürel problemlerinin altında coğrafî konumuna bağlı jeopolitik önemi, jeopolitik öneminin sebebi ile güç merkezlerinin genişleme ve mücadele sahasında yer alması, terör örgütlerinin beslenme ve hareket alanına dönüŐtürülmesi, iç savaşlar ve yönetim zayıflıkları önemli rol oynamaktadır.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/ KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Afganistan'da siyasi coğrafya ekseninde tarihi ve toplumsal özelliklerin ortaya konması amacı ile gerçekleştirilen çalışma esnasında karşılaşılan en önemli sorun, Afganistan'ın sosyo-ekonomik istatistiki verilerine ulaşmada yaşanmıştır.

GİRİŞ

Asya'nın güneyinde yer alan Afganistan 652.000 km² yüz ölçüme sahiptir. Anayasasının 16. maddesine göre Peştuca (Afganca) ve Darice (Farsça) olmak üzere iki resmi dili vardır. Para birimi Afgani'dir. Afganistan'ın önde gelen etnik grupları Peştun/Afgan, Tacik, Türk (Özbek, Türkmen) ve Hazara'lar oluşturmaktadır. Anayasanın 4. maddesinde 14 etnik grubun ismi (Peştun, Tacik, Hazara, Özbek, Türkmen, Beluç, Peşeyi, Nuristani, Aymak, Arap, Kırgız, Kızılbaş, Gucar, Berahevi) geçmektedir. Nüfusun çoğunluğu Müslümanlardan oluşmaktadır. Ülkede okuma-yazma yüzdesi oldukça düşüktür. Dağlık bir ülke olan Afganistan 34 mülki idari birimden oluşmakta ve en büyük kentleri Kabil, Kandahar, Herat, Belh, Kunduz ve Nangarhar'dır. En büyük yüz ölçüme sahip idari birimleri ise Bedahşan, Kandahar, Helmend, Nimruz, Farah, Herat ve Gur'dur. Tarihi boyunca çok sayıda kültüre ev sahipliği yapan Afganistan, coğrafi konumu sebebi ile karasal bir ülkedir. Kuzeyde Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan, doğu ve güneyinde Pakistan, kuzeydoğuda Çin ve batısında İran ile komşudur.¹

Tarihi ve kültürel gelişimi 5 bin yıl öncesine dayanan Afganistan coğrafyası, İlk Çağ'da Aryana ve Orta Çağ'da Horasan olarak adlandırılmıştır.² 1973 yılından sonra Afganistan Cumhuriyeti Devleti olarak ifade edilirken, 1992 - 1996 yılları arasında Afganistan Mücahitler Hükümeti, 1996 - 2001 arasında Afganistan İslam Emirliği adlarını almış ve günümüzde Afganistan İslam Cumhuriyeti Devleti olarak ifade edilmektedir.³

¹ Necibullah Emin Afgan, Muhammed Refik Muhmend, Muhammed Razik Behir, *Coğrafyayı Sınıf Duvazdehum*, Riyaseti Umumi İnkişaf Nisabi Talimi ve Talif Kutbi Dersi, Muayinetyi İnkişaf Nisabi Talimi ve Tarbiyeyi Muallim, Vezareti Maarif, Cumhuri İslami Afganistan, 1396, s. 1-21. Mecmua Kevanini Afganistan, *Kanuni Esasi Afganistan*, Vezareti Adliyyeyi Cumhuri İslam Afganistan, Riyaseti Neşerat, 1388.

² Cengiz Özel, *Yeni Küresel Dönüşümün Şifresi Afganistan*, Orion Kitabevi, Ankara, 2019, s. 36.

³ Guftuman Demokrasi berayi Afganistan, (10.02.1397), "İntikali Kudret der 8 Saur 1371 be Hükümeti Mücahidin", <http://www.goftaman.com/index.php/prs/111-siyasi/861-8-13> 25.05.2019. Selam Vatandar, (13.06.1398), "İmaret ve Endişeyi Siyasi Taliban ez Kuca Miayed?", <https://swn.af/Article.aspx?a=49878> 30.05.2019. Aryanayi Kuhen ve Afganistani İmrozi, (18.01.2012), "Nam hayi Tarihi Afganistan", <http://anwar92.blog.af/2012/01/18/%D9%86%D8%A7%D9%85-%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D8> 05.05.2019. Mecmua Kevanini Afganistan, *Kanuni Esasi Afganistan*, Vezareti Adliyyeyi Cumhuri İslam Afganistan, Riyaseti Neşerat, 1388.

Afganistan coğrafyası gerek ticaret yolları üzerinde bulunması gerekse stratejik önem arz etmesi sebebiyle Büyük İskender, İskitler (Sakalar), Akhunlar, Araplar, Gazneliler, Moğollar ve Timur gibi birçok devletler tarafından istilaya uğramıştır. İlk Afgan devleti 1747 yılında Ahmed Şah Dürrani tarafından kurulmuştur. Ülkenin sınırları doğuda Afganistan-Hindistan arasındaki doğal sınırı oluşturan Sind Nehri (Deryayi Sind)'nden, batıda İran'a bağlı Meşhed'in batısına (Sebzevar bölgesine), kuzeyde Amuderya'dan güneyde Arap Denizi'ne kadar uzanmaktaydı.⁴ 19. Yüzyılda İngiltere ve Rusya'nın egemenlik mücadelesi alanına dönüşen Afganistan coğrafyasının sınırlarının çizilmesinde söz konusu iki devlet etkili olmuş ve bugünkü sınırlarına ulaşmıştır. 1919 yılında yaşanan III. İngiliz-Afgan Savaşı'nın ardından bağımsızlığını kazanan Afganistan, 20. yüzyılın ikinci yarısında farklı devlet sistemlerini tecrübe etmiştir. 1973 yılında Muhammed Davud Han tarafından askeri darbe ile krallığa son verilmiş ve cumhuriyet ilan edilmiştir. 1979 yılında SSCB işgaline uğramış, 1989 yılında Kızıl Ordu'nun Afganistan'dan çekilmesi ile ülkede iç savaş başlamıştır.⁵ 11 Eylül 2001, Afganistan tarihinde yeni bir sayfa açmış ve sonrasında yaşanan gelişmeler sonucunda ülkede çağdaş demokratik devlet inşa süreci başlamıştır. Ancak inşa süreci siyasi krizler, terör, ekonomik sorunlar gibi faktörler sebebi ile istendik şekilde ilerleyememiştir.

Çalışmada Afganistan siyasi coğrafyasına yön vermiş tarihi olaylar ve toplumsal yapı ele alınmıştır. Birincil kaynaklara ulaşmakta sıkıntılar yaşanmış, ulaşılan bilgiler arasında tutarsızlıklar tespit edilmiştir. Bu durumun en önemli nedenleri onlarca yıldır süren iç savaş, işgal ve terör faaliyetleri nedeniyle ülkede bilimsel çalışmaların ve birincil kaynakların yok denecek kadar az olmasıdır. Ayrıca yapılacak özellikle kültür temelli bilimsel çalışmaların ülkedeki etnik sorunları tetikleyebileceği endişesi de etkili olmuştur. Belirtilen sıkıntılara rağmen gelecekte yapılacak çalışmaların devamı için yerli ve yabancı (Farsça, Türkçe ve İngilizce) kitaplar, makaleler ve internet sayfalarından yararlanılmıştır.

⁴ Zalmay Hutak, Şir Muhammed Revneki, Şirzai Babekerhil, *Tarih Sınıf Duvazdehum*, Riyaseti Umumi İnkişaf Nisabi Talimi ve Talif Kutbi Dersi, Muiyiniyeti İnkişaf Nisabi Talimi ve Tarbiyeyi Muallim, Vezareti Maarif, Cumhuri İslami Afganistan, 1396, s. 16.

⁵ Cengiz Özel, 2019, a.g.e, s. 37-39. Mohammad Rafi Sadat, "2001 Sonrası Afganistan'da Sivil Toplum Kuruluşları: Afganistan Sivil Toplum Forumu Örneği", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Sosyoloji Bilim Dalı, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya, 2019, s. 5.

Çalışmanın birinci bölümünde Afganistan coğrafyasının fiziki ve beşeri özellikleri ile siyasi tarihi ve jeopolitik önemi ele alınmıştır. İkinci bölüm Afganistan siyasi coğrafyası ekseninde toplum başlığıyla etnik yapı ve devlet yapısı ele alınmıştır. Üçüncü bölümde Afganistan'daki siyasi, etnik, ekonomik ve terör sorunları incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN COĞRAFYASI VE SİYASİ TARİHİ

1.1. AFGANİSTAN COĞRAFYASI

Asya'nın güneyinde yer alan Afganistan dağlık ve engebeli bir topografyaya sahiptir. Batısında İran (936 km), doğu ve güneydoğusunda Pakistan (2430 km), kuzeydoğusunda Çin (76 km), kuzeyinde Türkmenistan (744 km), Özbekistan (137 km) ve Tacikistan (1206 km) ile komşudur.⁶ En uzun kara sınırın sahip komşuları Pakistan ve Tacikistan iken en kısa kara sınırına sahip komşusu Çin'dir. Coğrafi konumu sebebi ile tarih boyunca Orta Doğu, Orta Asya ve Hint Yarımadası arasında geçiş güzergâhı olmasına bağlı olarak çok sayıda etnik gruba ve kültüre ev sahipliği yapmış, göç almış ve işgale uğramıştır (Harita 1).

Afganistan kuzeyde enerji kaynakları açısından zengin ve avantajlı Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Kazakistan ve Kırgızistan ile güneyde ve doğusunda enerji ve hammadde ihtiyacı olan Pakistan ve Hindistan'ın arasında yer almaktadır. Bu durum Afganistan için jeopolitik, jeoekonomik ve jeostratejik önem sağlamaktadır.⁷ Afganistan tarihi, kültürel ve stratejik açıdan Orta Asya'nın bir parçası iken siyasi ve din coğrafyası bakımından Güney Asya ve Ortadoğu'ya yakındır.⁸ Coğrafi konumu sebebi ile Büyük İskender'den Cengiz Han'a, Zaireddin Babür Şah'tan Nadir Şah'a kadar Hindistan'ın büyümesine kapılan tüm hükümdarlar verimli Hindistan ovalarına geçişte Afganistan'ı güzergâh olarak kullanmıştır.⁹

Topografyası göz önüne alındığında Afganistan'ın orta kısmı yüksek ve dağlık, kuzeyi ovalık, güneybatısı ise plato görünümüne sahiptir. Ülke topraklarının %75'i

⁶ Cengiz Özel, *Yeni Küresel Dönüşümün Şifresi Afganistan*, Orion Kitabevi, Ankara, 2019, s. 36.

⁷ Horasan Zemin, (09.11.1396), "Mevkiyeti Coğrafyayı Afganistan ve Nekiş an der Tevsiah", <https://www.khorasanzameen.net/php/read.php?id=4122> 07.05.2019.

⁸ Murat Büyükbaş, "Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan'a Müdahalesi Ve Afganistan'da Oluşturulan Yeni Yönetim Yapısı", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2006, s. 4.

⁹ Cengiz Özel, 2019, a.g.e, s. 36.

dağlıktır ve orta bölgelerdeki dağlar Himalaya Dağları'na kadar uzanmaktadır.¹⁰ Afganistan genel itibari ile yüksek zirvelere, sarp dikliklere, derin vadilere, rüzgârlı çöllere ve bitki örtüsü bakımından fakir platolara ev sahipliği yapan bir topografyaya sahiptir (Harita 2).

Ülkenin orta kesimini kaplayan dağlar jeolojik bakımdan 3. Zamana ait olup Alp-Himalaya Dağ Sistemi içerisinde yer almaktadır. Güneybatıda İran sınırına doğru alçalarak ve kuzeydoğuda Vahan Koridoru üzerinden Pamir Platosu'na ve Çin'e doğru yükselerek uzanan Hindukuş Dağları, bir duvar gibi Afganistan coğrafyasını batı-kuzeydoğu istikametinde ikiye ayırmaktadır. Hindukuş dağlarının en yüksek zirvesi "Nevşah" 7485 m'dir.¹¹ Bu dağlar üzerindeki en önemli geçit, Bamyan Vadisi içerisindeki 2987 m yükseltiyeye sahip "Şibar Bamyan" geçitidir.¹² Hindukuş Dağları, Kâbil'in kuzeyinden itibaren batıya doğru yelpaze gibi açılarak farklı isimler ile anılan kollara ayrılırlar. Bunların en önemlileri ülkenin ortasında Baba Dağı (Kuhi Baba), batısında Türkistan Dağı (Tir Bendi Türkistan), güneyinde Sefid Dağı (Safid Kuh) ve onun güneyinde Siyah Dağı (Siyah Kuh)'dır. Kabil'in güneyinde Logar Vadisi'ne doğru uzanan Süleyman Dağları da diğer önemli silsileyi teşkil etmektedir. Süleyman Dağları, kuzeyden güneye doğru uzanmış olup ülkenin doğusunda Veziristan Bölgesi'ni oluşturmaktadır. Bu dağlar ve onlardan ayrılan dereler ve nehirler Afganistan'ın genel şeklini oluşturmaktadır.¹³ Ülkenin su kaynakları da bu karlı dağlardan karşılanmaktadır. Dağlık alanlar kuzeye yani Amuderya Vadisi'ne doğru hızla artan bir eğimle alçalarak Afganistan Türkistan'ında yükseklikleri 250-300 m civarında olan ovalık bir alan oluştururlar ki Afganistan'ın en alçak kesimi de burasıdır.¹⁴

¹⁰ Qassem Muhtat, "SSCB'nin 1979 Yılında Afganistan'ı İşgalinden 2001 ABD Müdahalesine Giden Süreçte Uluslararası Ortamda Afganistan'ın Konumu", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2011, s. 4-5.

¹¹ Gulam Jilani Ariz, Necibullah Emin Afgan, Abdulsemet Ramki Gaznevi, *Coğrafyayı Sınıf Heftum*, Riyaseti Umumi İnkişaf Nisabi Talimi ve Talif Kutbi Dersi, Muayinetye İnkişaf Nisabi Talimi ve Tarbiyeyi Muallim, Vezareti Maarif, Cumhuri İslami Afganistan, 1396, s. 34.

¹² Jan Bakker, (30.06.2019), "Another Afghanistan: Trekking in the Wakhan Corridor", <https://www.cicerone.co.uk/another-afghanistan-trekking-in-the-wakhan-corridor> 28.09.2019.

¹³ Qassem Muhtat, 2011, a.g.t, s. 5.

¹⁴ AFGHANPEN The Afghanistan Situation by Afghan People, "Malumati Muhteser der Mevrdi Kuhayi Afganistan", <https://afghanpen.wordpress.com/2014/02/25/%D9%85%D8%B9%D9%84> 12.06.2019.

Afganistan su kaynakları bakımından zengindir. Kabil Derya, Helmend Derya, Batılı Derya, Amuderya ve Kuzey Derya olmak üzere 5 önemli su havzasına sahiptir. Afganistan'ın başlıca nehirleri Kabil, Logar, Gazni, Tarenk, Argistan, Helmend, Argandab, Alişingalinigar, Amuderya, Penc, Kukça, Surhrud, Kuner, Pençşir, Gurband, Kunduz, Serpul, Belh, Murgab ve Harirud'dur.¹⁵ Kaynağını Pamir dağlarından alan ve Orta Asya'nın en uzun nehri (2540 km) olan Amuderya (Oxus, Ceyhun) aynı zamanda Afganistan ile Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan arasındaki sınırı çizmektedir.¹⁶⁻¹⁷ Helmend Nehri Afganistan'ın ikinci uzun (yaklaşık 1000 km) nehridir. Ülkenin orta kısmındaki Hazaracat Dağları'nda 3800 m yükseklikten kaynaklanıp batı ve güneybatıya doğru akmaktadır.¹⁸ Afganistan temiz ve tatlı su kaynağı açısından çok zengindir ancak ülkede süregelen savaş ve istikrarsızlıklardan dolayı bu suları yönetememektedir.

Enerji kaynakları açısından ele alındığında Afganistan'ın kuzeyinde petrol ve doğalgaz yatakları tespit edilmiştir. Belh'de petrol; Belh, Cüzcan, Kunduz ve Herat'ta doğalgaz kaynakları bulunmaktadır. Aynı zamanda Baglan'da demir; Bamyan, Kandahar ve Uruzgan'da demir ve bakır; Kabil çevresinde bakır; Helmend'de uranyum, Herat ve Farah'ın İran sınırına yakın kesimlerinde bakır madenleri bulunmaktadır.¹⁹

Vahan Koridoru ve Pamir Yaylası'nda Zarkol ve Çakmaktin Gölleri, Bedahşan'da Şiva Gölü, ortadaki dağlık bölgede Bendi Emir ve Bamyan Gölleri, Gazni ve Kandahar arasında Abi İstâda, Herat'ta Namus ve Pençşir'de Havuzi Lalan ülkedeki başlıca göllerdendir.²⁰ Ülkenin batı ve kuzeyinde bulunan başlıca çöller Rigistan Çölü (Sahrayi Rigistan), Margo Çölü (Daşti Margo), Bakva Çölü (Daşti

¹⁵ Kerim Pupal, Deryahayi Afganistan, *Aryana Afganistan Online*, Afganistan, 2016, s. 1-27.

¹⁶ Radyo Azadi, (30.02.1389), "Deryayi Amu ba Sehavet Hak Afganistan be Türkmenistan Mibahşed", <https://da.azadiradio.com/a/2047960.html> 29.09.2019.

¹⁷ BilgiUstam, "Amauderya Irmağı", <https://www.bilgiustam.com/amuderya-irmagi/> 10.10.2019.

¹⁸ Zia Nizam, Deryahayi Bainulmileli Afganistan ve Zerureti İdare ve Müdiriyyet Salim An, *Aryana Afganistan Online*, Afganistan, 2016, s. 1-4.

¹⁹ Afganistan, (24.12.1386), "Coğrafyayi Tabii Afganistan", http://raoufnoorzai.blogspot.com/2008/03/blog-post_14.html 29.08.2019.

²⁰ Kerim Pupal, Deryahayi Afganistan, *Vizareti Enerji ve Ab, Dipartmenti Haidroloji*, Kabil, Afganistan, 2016, s. 1.

Bakva), Layli ölü (Daşti Layli) ve Abdan ölü (Daşti Abdan)'dür. ²¹ Afganistan'da karasal iklim hüküm sürmektedir. Karasallık güney-kuzey yönünde artmaktadır. Kış mevsiminde ülkeye kuzeyden sarkan Sibiryaya soğukları, yaz mevsiminde ise güneyde Hindistan üzerinden sarkan sıcak hava kütleleri etkili olmaktadır. Doğu bölgelerde; Kuner, Nangarhar, Paktiya ve Host'ta ormanlar görülmektedir. Ülke nüfusunun yaklaşık % 80'i tarım sektöründe uğraşmaktadır. Hayvancılıkla uğraşan yarı göçebe ve göçebe topluluklar genellikle güney ve kuzey bölgelerde yaşamaktadır.²²

Uzun yıllar süren savaşlar, iktidar mücadeleleri, işgaller ve terör faaliyetleri gibi sebeplerden dolayı resmi istatistiki verilere ulaşmak oldukça zordur. 13 Mart 2019 yılında Afganistan Nüfus Kayıtlama İdaresi ülkenin nüfusunu 31.6 milyon olarak açıkladı. Toplam nüfusun 15.5 milyonunu kadınlar ve 16.1 milyonunu ise erkekler oluşturmaktadır.²³ Afganistan'da nüfus yoğunluğu düzensiz bir dağılışa sahiptir. Nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu yerleşimleri Kabil, Belh, Herat, Kandahar, Kunduz ve Nangarhar'dır.²⁴

²¹ Afganistan, (24.12.1386), "Coğrafyayı Tabii Afganistan", http://raoufnoorzai.blogspot.com/2008/03/blog-post_14.html 29.08.2019.

²² Naqibullah Obayd, 11 Eylül Saldırısı Sonrası Afganistan'daki Ekonomik Kalkınma Dönüşümü, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2017, s. 135.

²³ Radyo Azadi, "Rekami Dakiki Nüfus Afganistan İlam Şud", <https://da.azadiradio.com/a/29819030.html> 13.10.2019.

²⁴ World Population Review, "Population of Cities in Afghanistan 2019", <http://worldpopulationreview.com/countries/afghanistan-population/cities/> 16.07.2019.

1.2. AFGANİSTAN'IN SİYASİ TARİHİ

Coğrafi konumu sebebi ile tarih boyunca dış güçlerin ilgisini çeken Afganistan ilk kez M. Ö. 500'lü yıllarda İran hükümdarı I. Darius tarafından kontrol altına alınmıştır. Yaklaşık 200 yıl İran egemenliğinde kaldıktan sonra Büyük İskender'in M. Ö. 335'li yıllarda gerçekleştirdiği Asya Seferi esnasında işgal edilmiştir. Büyük İskender İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra ülke topraklarında önce Selevkid Krallığı hüküm sürmüştü ve ardından M. Ö. 187 yılında Yunan kökenli Baktriana Devleti kurulmuştur. Hindistan'da kurulan Çandragupta Devleti ile yaşadığı mücadeleler sonucunda Baktriana Devleti'nin zayıflamasıyla M. S. 50-125 yılları arasında Sakalar (İskitler), 125-480 yılları arasında ise Kuşanlılar bu topraklara egemen olmuştur. 480'den sonra Afganistan'a AkHunlar olarak bilinen Halaç Türkleri gelip yerleşmiş ve yaklaşık 100 yıl hüküm sürmüşlerdir. 6. Yüzyılda Sasaniler'in Afganistan topraklarına geldiği görülmektedir. Türkler ve Sasaniler arasında yaşanan mücadeleler esnasında ülkede Hun ve Saka kökenli çok sayıda beylik ortaya çıkmıştır. Sasani Devleti'nin zayıflamasıyla Arap istilaları bölgede yeni bir sürece girildiğine işaret etmiştir.²⁵ İslâmiyet'in Afganistan'a ulaşması Hz. Osman döneminde gerçekleşmiş, bu dönemde Afganistan'ın bazı bölgeleri Basra Valisi Abdurrahman B. Sumreh tarafından fetih edilmiş ve İslam dini yayılmaya başlamıştır. Hz. Ali döneminde İslamiyet Kabil'e kadar yayılırken 657 yılında Afganistan bütünlüğüyle İslamiyet'in etkisi alanına girmiştir.²⁶

Gulam Birlikleri, Arap egemenliğinin zayıfladığı dönemde bağımsız emirliklerin kurulmasına yol açmıştır. Bunlardan en önemlileri 9. yüzyılda kurulan Saffariler ve Samanilerdir. Saffarilerin, Samaniler tarafından yıkılması, Samanilerin de iç isyanlar sonucu zayıflaması üzerine Gaznelilerin Devleti'nin önü açılmıştır. 10. Yüzyılın sonlarına doğru Sâmânî Devleti'nin zayıflaması üzerine ordunun büyük kısmını teşkil eden Türkler, Sebük Tegin önderliğinde, Gazne şehri merkez olmak üzere Gazneli Devleti'ni kurmuşlar. 962 yılında kurulan ve merkezi Gazne olan

²⁵ Najibullah Ataie, "Afganistan'a Müdahale ve Yeni Devlet Düzeni", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, 2015, s. 18. TDV İslam Ansiklopedisi, "Afganistan", <https://islamansiklopedisi.org.tr/afganistan> 16.04.2019.

²⁶ Alama Abdulhay Habibi, *Tarih Muhteser Afganistan az Zemane hayi Kadim ta İstiklal*, De Kitab Çapevelu Musisa ba Hemkari Encumeni Tarih, Kabil, Afganistan, 1346, s. 123-124.

Gazneliler Devleti'nin sınırları, 11. yüzyılda bugünkü Afganistan ve İran dahil olmak üzere, Orta Asya'nın güneyinden kuzeybatı Hindistan'a kadar genişlemiştir. Gazneliler hükümlerinin en önemli mirası İslamiyet'in ve özellikle Sünniliğin sadece bölgede değil aynı zamanda Hindistan'ın kuzeyinde hâkim inanç durumuna gelmesidir. Son Selçuklu hükümdarı Sultan Sencer'in ölümünden (1157) sonra Gurlular Afganistan'ı kontrolleri altına almışlarsa da 12. yüzyılın sonlarına doğru Hârizmşahlar'a terk etmek zorunda kalmışlardır. Gurlu Devleti'nin parçalanmasından sonra Afganistan Hârizmşah sultanı Alâeddin Muhammed tarafından işgal edilmiştir. Kısa bir süre sonra Moğollar (1220) bölgeyi istilâ ederek ülkeyi 150 yıla yakın ellerinde tutmuştur. Moğollar, Timur tarafından yenildikten sonra onun torunlarından Babür (1483-1530), Afganistan'da uzun zaman devam edecek yeni bir devlet kurmayı başarmıştır. 17. Yüzyıldan itibaren İranlılar ile Bâbürlüler arasında sık sık el değiştiren Afganistan topraklarında ortaya çıkan otorite boşluğu, kuvvetli kabilelerin bağımsız davranmalarına sebep olmuştur. 1709 yılında Vâiz Han'ın, Kandahar'daki İran valisi Gurgin Han'a karşı giriştiği ayaklanma, Afganistan'da millî bir devletin uyanışının başlangıcı olmuştur. Bu olaydan cesaret alan Heratlılar da İranlılar'a karşı ayaklanarak bölgelerinde bağımsız bir yönetim kurmayı başarmış ancak bu hareketlerin başarısı uzun sürmemiştir. İran Şahı Nâdir Şah Afşar, 1738 yılında Kandahar ve Herat'ı tekrar ele geçirerek bütün Afganistan'ı yönetimi altına almıştır.²⁷

1.2.1. 1919 yılına kadar Afganistan

İran Şahı Nadir Şah Afşar'ın ölümünün ardından ordusunda düzensizlik yaşanır. Ordunun bir kısmını Afganistanlılar (Peştunlar/Afganlar, Tacikler, Özbekler, Hazaralar) oluşturur ve Nadir Şah'ın önemli komutanlarından Afgan asıllı Ahmed Han Dürrani önderliğinde yeni bir devlet kurmayı amaçlayıp İran'dan ayrılırlar. 1747 yılında Afgan, Özbek ve Hazara kabile liderleri kralın kim olacağı konusunda 9 gün süren toplantı gerçekleştirirler ve toplantı sonucunda Ahmed Han Dürrani (Ahmed Han Abdali/ Ahmed Şah Abdali) lider seçilir.²⁸ Böylece *ilk Afgan krallığı*

²⁷ Najibullah Ataie, "Afganistan'a Müdahale ve Yeni Devlet Düzeni", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, 2015, s. 5. TDV İslam Ansiklopedisi, "Afganistan", <https://islamansiklopedisi.org.tr/afganistan> 16.04.2019.

²⁸ Zalmay Hutak, Şir Muhammed Revneki, Şirzai Babekerhil, *Tarih Sınıf Duvazdehum*, Riyaseti Umumi İnkişaf Nisabi Talimi ve Talif Kutbi Dersi, Muyniyeti İnkişaf Nisabi Talimi ve Tarbiyeyi Muallim, Vezareti Maarif, Cumhuri İslami Afganistan, 1396, s. 7-8.

Ahmed Şah Abdali tarafından 1747 yılında kurulmuştur. Ahmed Şah Abdali kral seçildikten sonra kendisine iki önemli hedef belirlemiştir;

1. Kabileler arasında ulusal birliği pekiştirmek ve merkezi bir devlet kurmak;
2. Ülkeyi doğal sınırlara ulaştırmak.

Birinci hedefine kısa sürede ulaşmış ve bu sebeple kendisine “Baba” lakabı verilmiştir. İkinci hedefine ise Hindistan, Horasan ve Kuzey Afganistan (Güney Türkistan)’ı fethederek ulaşmıştır. Ahmed Şah Dürrani 1773 yılı vefat etmiş, ardında sınırları geniş bir imparatorluk bırakmıştır.²⁹

Ahmed Şah Dürrani’nin vefatından sonra yerine geçen oğlu Timor Şah, babasının bıraktığı imparatorluğu koruyabilmiştir (1773-1793). Timor Şah’ın vefatından sonra bir tarafta oğulları arasında yaşanan taht kavgası diğer tarafta İngilizler ve Ruslar arasında bölgeye yönelik yaşanan nüfuz mücadelesi Afganistan’da sağlanmış olan huzuru bozmuştur.³⁰ Durumu fırsat bilen İngilizler 1842, 1878 ve 1919 yıllarında Afganistan’ı işgal etmiş ancak hiçbir işgal uzun sürmemiştir. İngilizler savaş yoluyla Afganistan’ı kontrol altına alamayacaklarını anlayınca bu kez klasik İngiliz dış siyaseti olan yöneticileri nüfuz altına alma yoluna gitmişler ve Timor Şah yönetiminden sonra yönetimde etkin olan tüm emirleri kontrol altına almışlardır.

1.2.2. 1919 - 1979 yılları arasında Afganistan

1842 ve 1878 İngiliz işgalleri sonrasında 20. Yüzyıl başında Afganistan’da bağımsızlık ve modernleşme talepleri dönemin dışişleri bakanı Mahmud Beg Tarzi³¹ (1865-1933) önderliğinde haftalık yayımlanan Siracül-Ahbar (Haberlerin Meşalesi) Gazetesi’nde 1911 yılından itibaren gündeme getirilmeye başlanmıştır. 8 yıl kesintisiz yayım hayatını sürdüren gazete kısa sürede milliyetçilerin, modernleşme yanlılarının, emperyalist karşıtların ve liberallerin toplanma merkezine dönüşmüştür. I. Dünya Savaşı ile birlikte bağımsızlık talepleri daha da artmış, bu taleplerin Hindistan’a

²⁹ Zalmay Hutak, Şir Muhammed Revneki, Şirzai Babekerhil, 1396, a.g.e, s. 16.

³⁰ Zalmay Hutak, Şir Muhammed Revneki, Şirzai Babekerhil, 1396, a.g.e, s. 17.

³¹ Afganistan’ın çağdaş bir ulus devlet olarak uluslararası arenada yerini alması için yoğun çaba harcamış bir Afgan aydını olan Mahmud Beg Tarzi aynı zamanda Türk milleti ile Afgan milleti arasındaki dostluk köprüsünün kurulmasında önemli rol oynamıştır.

sıçramasından tedirginlik duyan İngiltere, Afganistan'ı işgal etmeye çalışmış ve böylece III. Afgan - İngiliz Savaşı (Bağımsızlık Savaşı) başlamıştır.³²

III. Afganistan - İngiliz Savaşı'ndan sonra Amanullah Han, 13 Nisan 1919 tarihinde Afganistan'ın bağımsızlığını ilan etmiş, Sovyet Rusya 27 Mayıs 1919 yılında yayımladığı bir bildiriyle Afganistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk devlet olmuştur. Ravalpindi Ateşkesi (8 Ağustos 1919) ve Kâbil Antlaşması (22 Kasım 1921) ile İngiltere de Afganistan'ın bağımsızlığını tanımıştır.³³ Amanullah Han Afganistan'ı modernize etmeye çalışan ilk kral olarak 1923 yılında 73 maddeden oluşan ilk Afganistan Anayasası'nı (Nizamname-i Esasi-yi Devlet-i Aliye-yi Afganistan) ilan etmiştir. Gazi Şah Amanullah Han dönemi (1919-1928 yılları arası) "Afganistan'da Reform ve Modernleşmenin Süreci" olarak bilinir. Bu dönemde ülkede Anayasa ile ilk kez saltanatın yetkileri sınırlandırılmış, çok sayıda kız ve erkek okulları açılmış³⁴, 1922 yılında Maarif Bakanlığı kurulmuş, ilk kez Afganlar kendi iradeleriyle diğer dünya toplumlarıyla ilişkiler kurmuş, Afganistan'da güçlü ve modern ordu kurulması için Türkiye'den askeri alanda destek almıştır.

Bölgedeki çıkarları doğrultusunda bağımsız ve güçlü bir Afganistan'ı istemeyen İngiltere, 1929 yılı ocak ayında Amanullah Han'a karşı muhalefeti güçlendirmiş, ülkede sözü geçen kabile reislerini ve mollaları kışkırtmaya başlamıştır. Başlangıçta Amanullah Han'a hizmet eden ve orduda görev yapan Tacik kökenli Habibullah Kalakani (Baçayi Sakav), Hindistan'dan Afganistan'a döndükten sonra muhaliflerle birleşerek hükümete karşı harekete geçip iktidarı ele geçirmiştir.³⁵ 1929 yılında Amanullah Han ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Habibullah Kalakani, Amanullah Han tarafından gerçekleştirilen reformlarını İslam dinine karşı olduğunu söyleyerek kaldırmıştır. Baçayi Sakav'nin görev süresi 9 ay sürmüştür, 15 Ekim 1929

³² Zalmai Hutak, Şir Muhammed Revneki, Şirzai Babekerhil, 1396, a.g.e, s. 65-69, 79.

³³ Zalmai Hutak, Şir Muhammed Revneki, Şirzai Babekerhil, 1396, a.g.e, s. 73-74.

³⁴ İlk kız lisesi olan "İsmet Lisesi" 1921 yılında açılmıştır. Okulun adı 1951 yılında "Melalei Lisesi" olarak değiştirilmiştir.

³⁵ Mohammad Kazim Rahimi, "Afganistan'da SSCB Müdahalesiyle Başlayan Savaş Yılları ve Barışı Koruma Çabaları (1979-2014)", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Politikası ve İşletmeciliği Anabilim Dalı, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir, 2018, s. 7.

tarihinde Afganistan ordusunda görev yapan Muhammed Nadir Şah (1929-1933) iktidara gelmiştir.³⁶

Muhammed Nadir Han yönetimi ele aldıktan sonra da iktidarını pekiştirmek amacıyla Habibullah Kalakani taraftarlarının üzerine gitmiş, çıkarmış olduğu kanunlarla ülke içindeki farklı etnik grupların tepkisini çekmiş ve etnik gruplar arasında ayrışmaya sebep olmuştur. Muhammed Nadir Han'ın dört senelik iktidarı 8 Kasım 1933 tarihinde Hazara asıllı bir öğrenci tarafından öldürülmesi ile son bulmuştur.³⁷

Muhammed Nadir Han'ın vefatı üzerine oğlu Muhammed Zahir Şah (1933-1973) tahta geçmiştir. Kendisi yönetime geçtiğinde yaşının küçük olması sebebi ile hükümetin tüm işlerini başbakanları yapmıştır. 40 yıllık hükümdarlığı döneminde hükümetlerinde toplam 8 başbakan görev yapmıştır. Başbakan Sardar Şah Mahmud döneminde sosyal adalet ve demokrasi konularında çalışmalar yapılmış, Afganistan - ABD arasında ilk kez diplomatik ilişkiler gerçekleştirilmiş ve basın özgürlüğüne ilişkin yasa çıkartılmıştır. Basın yasasının onaylanmasıyla "Vatan", "Angar" ve "Nidayi Hak" gazeteleri yayımlanmaya başlanmıştır.³⁸ 1937 yılında Türkiye, İran ve Irak ile birlikte Sâdâbâd Paktı'nı imzalayan Afganistan, II. Dünya Savaşı'nda de bu tutumunu devam ettirmiştir. Muhammed Zahir Şah döneminin en önemli gelişmelerinden biri 1947 yılında Pakistan'ın kurulmasıdır.³⁹ Bu olay ile birlikte Afganistan'da önemli siyasi ve sosyal sıkıntılar yaşanmıştır. Afganistan, Pakistan topraklarında yer alan ve "Peştunistan" adı verilen doğu kısmındaki toprakların kendisine ait olduğunu savunmaktadır.⁴⁰

³⁶ Zalmay Hutak, Şir Muhammed Revneki, Şirzai Babekerhil, 1396, a.g.e, s. 91-93.

³⁷ Mohammad Kazim Rahimi, 2018, a.g.t, s. 8.

³⁸ Sayid Muhammed Bakir Mesbahzada, *Tarih Siyasi Muhteseri Afganistan*, Merkezi Pujuhîş hayi Aftab, Meşhed, İran, 1387, s. 105-109.

³⁹ Muhammed Ali Cinnah'ın önderliğinde başlayan ve gelişen bu hareket üzerine, 23 Mart 1940'da Lahor'da toplanan "Müslüman Birliği Cemiyeti Kongresi" Hindulardan tamamen ayrı bağımsız bir Pakistan Devleti kurulmasını kararlaştırmıştır. Ancak II. Dünya Savaşı ile karar uygulanamamış ve kurulma 14 Ağustos 1947 tarihinde gerçekleşmiştir. "Pakistan" adı ilk olarak, İngiltere'de öğrenim gören Müslüman öğrenciler tarafından 1940 yılında kullanılmıştır. Pencap, Afgan, Keşmir, Sind ve Belucistan isimlerinin baş harflerinin birleştirilmesi ile oluşturulan Pakistan kelimesi "temiz ülke" anlamına gelmektedir.

⁴⁰ Muhammed Osman Tereki, Peştun ha Merdumi ba Azemet bi Vatan?, *Aryana Afganistan Online*, 2018, s. 3.

İngilizlerin Hindistan'dan çekilmesi üzerine, 1947'de Pakistan ve Hindistan adı altında iki ayrı devlet kurulmuş ancak İngiltere'nin dayattığı Durand Hattı ile önce Hindistan'a ve ardından Pakistan'a bırakılmış olan meskûn yerleri Afganistan'ın talep etmesi Pakistan ile anlaşmazlıklara yol açmıştır. Nitekim Afganistan ile Pakistan arasında kuzeydoğu-güneybatı hattında uzanan 2640 km'lik Durand Hattı'nı "Peştunistan" bölgesi sebebi ile Afganistan tanımamaktadır. Bir taraftan yaşanan anlaşmazlığı fırsata çeviren İngiltere'nin yeni silâhlar vererek Pakistan ordusunu modernize etmesi diğer taraftan Pakistan'ın Afganistan devletine karşı terörist ve köktencilere destek vermesi zorunlu şekilde Afganistan'ı Sovyetler Birliği'ne yaklaşmaya sevk etmiştir. İki devlet arasındaki siyasî dostluk Başbakan Muhammed Davud Han döneminde (1953-1963) karşılıklı ziyaretlerle ve imzalanan ekonomik ve kültürel anlaşmalarla güçlendirilmiştir. Yeni yollar, fabrikalar ve elektrik santrallerinin inşası ile Afganistan'da etkisini göstermeye başlayan Sovyetler Birliği'nin nüfuzu artmaya başlamıştır.⁴¹

Başbakan Doktor Yusuf döneminde ise Afganistan - Pakistan ilişkileri İran'ın aracılığı ile iyileşmiş, ABD ve SSCB ile de dostluk anlaşmaları imzalanmış, bu ülkelerle ilişkiler geliştirilmiş, Afganistan'ın kuzeyini güneyine bağlayan Salang Tüneli Projesi ve Nangarhar Kanal Projesi tamamlanmıştır. ABD ve SSCB rekabetinin üst düzeye ulaştığı dönemde Afganistan'da 1963-1973 yılları arasında 5 başbakan değişmiştir. Yaşanan değişimlerden dolayı ülkenin geleceği için önemli adımlar atılamamıştır.⁴²

1973 yılında Muhammed Zahir Şah'ın yerine yönetime gelen Muhammed Davud Han (1973-1978), beyaz darbe ile Afganistan'da ilk kez cumhuriyet rejimini kurar. Muhammed Davud Han hükümeti döneminde pek çok alanda yatırımlar başlatılmış, ülkedeki tüm etnik gruplar siyasî ve sosyo-ekonomik haklarını elde etmiş ve kadınlara hakları verilmiştir.⁴³

⁴¹ TDV İslam Ansiklopedisi, "Afganistan", <https://islamansiklopedisi.org.tr/afganistan> 16.04.2019.

⁴² Sayid Muhammed Bakir Mesbahzada, 1387, a.g.e, s. 119-124. Puhenmel Zalmy Hutak, Şir Muhammed Revneki, Şirzai Babekerhil, 1396, a.g.e, s. 105.

⁴³ Zalmy Hutak, Şir Muhammed Revneki, Şirzai Babekerhil, 1396, a.g.e, s. 109-113.

1.2.3. SSCB'nin Afganistan'ı İşgali ve Sonrası (1979-2001)

Muhammed Davud Han döneminde Afganistan modernleşme ve gelişme sürecini yaşarken Muhammed Davud Han'ın önce SSCB daha sonra ABD yanlısı tutum izlemesi başta kendi çevresi olmak üzere bazı kesimleri rahatsız etmiş, tepkilere yönelik aldığı sert önlemler sonucunda suikasta uğramış ve sonuçta 27 Nisan 1978 tarihinde “Saur Devrimi (İnkilabi Saur)” yaşanmıştır. Muhammed Dâvud Han, aile üyeleri ve yakın çalışma arkadaşları öldürülmüştür.⁴⁴ Saur Devrimi sonucunda Nur Muhammed Teraki devlet başkanı olarak seçilmiş ve ilk olarak üyelerinin çoğunluğunu Sovyet taraftarlarının oluşturduğu yeni bir Afgan hükümetini kurmuştur. Yaşanan gelişme üzerine 1979 yılı eylül ayında Nur Muhammed Teraki, Hafizullah Emin tarafından köşkünde suikasta uğramış, suikast sonrasında Hafizullah Emin, Teraki'nin istifa ettiğini ve kendisinin başkanlığa getirildiğini açıklamıştır. Ancak yapmış olduğu suikast bir aya kalmadan ifşa olmuştur.

Soğuk Savaş'ın etkisi sürerken Ruhullah Musavi Humeyni liderliğindeki muhalif grup 1979 yılında gerçekleştirdiği devrim ile İran'da şahlık yönetimine son verdi ve İran İslam Cumhuriyeti kuruldu. İran'da gerçekleşen devrim ve Afganistan içerisindeki siyasi değişiklikleri fırsat bilen Kızıl Ordu, Afganistan'ı işgal etmiştir. 27 Aralık 1979 tarihinde Kabil'de Ruslar tarafından öldürülen Hafizullah Emin'in yerine Babrak Karmal getirilmiştir. Aynı gün havaalanı Rusların eline geçmiş, Kabil-Moskova Askeri Havayolu açılarak üç gün içinde 85.000 kişilik Sovyet askeri gücü Afganistan'ın önemli bölgelerine konuşlanmaya başlamıştır.⁴⁵ Sovyet Ordusunun desteği ile 1986 yılına kadar cumhurbaşkanlığı sürdüren Babrak Kamil'in ardından Necibullah Ahmedzai, Afganistan Halk Demokrat Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Necibullah Ahmedzai (1986-1992) döneminde devletin ismi “Afganistan Demokrat Halk Cumhuriyeti” iken “Afganistan Demokrat Cumhuriyeti” olarak değiştirilmiş, iktidar partisinin ismi de “Afganistan Halk Demokrat Partisi “ iken “Afganistan Vatan

⁴⁴ İslam Ansiklopedisi, “Muhammed Davud Han (1909-1978)”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhammed-davud-han> 22.11.2019.

⁴⁵ Farhad Hajiyarali, “Afganistan'ın Etnik Yapısı Ve Kimlik Sorunu”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, 2011, s. 7.

Parti'sine dönüştürülmüş ve Ulusal Barış (Aşti Milli) Siyaseti ilan edilmiştir.⁴⁶ 15 Şubat 1989 tarihinde Kızıl Ordu Afganistan'dan çekilmiş buna karşın Afgan mücahitleri, Cumhurbaşkanı Necibullah'tan bütünüyle iktidarı mücahitlere bırakmasını istemiştir. Necibullah Ahmedzai, vatani ve milleti için iktidardan vazgeçeceğini belirtmiş fakat her şeyden önce iktidar boşluğuyla ülkede neler yaşanacağını öngörmüş ve kendi yerini dolduracak yetenekte hiçbir mücahit grup liderin olmadığını da defalarca duyurmuştur. Ancak mücahit gruplar bunu kabul etmemiş ve sonuçta Cumhurbaşkanı Nacibullah 1992 yılında iktidarı mücahitlere teslim etmiştir.

1989-1996 yıllar arasında Afganistan'da yaşanan güç mücadelelerinin yol açtığı yönetim boşluğunu fırsata çevirmek isteyen Taliban, savaşı bitirme sloganları ile ortaya çıkarak 1996 yılında yönetimi ele geçirmiştir.⁴⁷ Kısa sürede Taliban yönetiminin varlığını Pakistan, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri tanımıştır. Taliban yönetimi 2001 yılına kadar devam etmiş, bu süreçte Afganistan köktendinci örgütlerin merkezi durumuna dönüşmüştür. 28 Nisan 1992 - 11 Eylül 2001 arası süreç, "Afganistan tarihinin karanlık dönemi" olarak adlandırılmaktadır. Bu süreçte ülkede yaşanan başlıca olaylar şu şekilde özetlenebilir;

1. Afganistan'da ulusal birlik parçalanmış,
2. İlk kez büyük ölçekli kavmi ve mezhepsel ihtilaf ve savaşlar yaşanmış,
3. Siyasi, idari ve ekonomik yapı ve varlıklar yağmalanıp yok edilmiş,
4. Binlerce kadın ve çocuk tecavüze uğramış,
5. Küçük çocuklar odaklı organ kaçakçılığı üst düzeye çıkmış,
6. Somut kültürel miras varlıkları yok edilmiş,
7. Eroin en önemli ticaret kaynağı kabul edilmiş,
8. Pakistan, Suudi Arabistan ve ABD destekli kökten dincilik sadece Afganistan'ı değil bölge ve diğer ülkelere yönelik tehdide dönüşmüştür.⁴⁸

⁴⁶ Bibisi Farsi, (31.05.2014), "Ruesayi Cumhuriyeti Afganistan az Davud Han ta Hamid Karzai" http://www.bbc.com/persian/afghanistan/2014/05/140520_k05_karzai_legacy_afghan_president 07.04.2019.

⁴⁷ TASAM, (26.01.2006), "Afganistan'da Güvenlik ve İstikrarın Sorunu", https://tasam.org/tr-TR/Icerik/346/afganistanda_guvenlik_ve_istikrar_sorunu 05.07.2019.

⁴⁸ Giran Turyal, İslam ve Tenzimi Umuri İctimaiyi, *Neşriyeyi İnterneti Peyami Vatan*, İsviçre, 2012, s. 1-97.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Soğuk Savaşın sona ermesi ile birlikte ABD, yenedünya düzeninde tek süper güç olarak varlığını kabul ettirmiştir. Ancak bu durum madalyonun diğer yüzünü de gün yüzüne çıkarmıştır. ABD, Kenya ve Tanzanya'daki büyükelçiliklerinin bombalanmasıyla ilk kez küresel terör ile yüzleşmiştir. ABD açısından asıl çok edici olay ise 11 Eylül 2001 tarihinde Dünya Ticaret Merkez Binası ve Amerika Savunma Bakanlık Binası Pentagon'a yönelik gerçekteşen terör saldırıları olmuştur. Yaşanan olaylar sonrasında ABD ve müttetikleri sorumlu olarak Afganistan merkezli El-Kaide Örgütü'nü ilan etmiş, terör saldırılarından yaklaşık 1 ay sonra 7 Ekim 2001 tarihinde ABD liderliğindeki koalisyon güçleri Kabil, Celalabad ve Kandahar şehirlerini bombalamıştır. "Sonsuz Özgürlük Harekâtı" adıyla alınan askeri operasyon sonucunda 13 Kasım 2001 tarihinde Kabil ve 7 Aralık 2001'de ise Taliban yönetiminin altında olan son il (Kandahar) ele geçirilmiştir.⁴⁹ 11 Eylül 2001 tarihinde gerçekteşirilen terör saldırıları, Soğuk Savaşın ardından yaşanan "detente (yumuşama)" dönemini de sona erdirmiştir.⁵⁰⁻⁵¹ Müdahaleyi izleyen süreçte Afganistan'da oluşturulan geçici hükümetin başına Hamid Karzai getirilmiştir. Ülkede "Yeniden Yapılandırma" çalışmaları hız kazanmış, güvenlik ve istikrarı sağlama görevini NATO'nun uluslararası gücü ISAF (International Security Assistance Force) üstlenmiştir.⁵² ABD ve müttetikleri kısa sürede hedeflerini büyük ölçüde gerçekteşirse de 2003 yılında Irak'ın işgali ile birlikte ABD dikkatini Irak'a kaydırınca Afganistan'ın güvenliği ve yapılanması ikinci plana düşmüş, terör örgütlerini tekrar güçlenmiştir.⁵³ SSCB işgali sonrasındaki olaylarla yıkık, harap düşmüş, yorgun ve terörizm ile karşı karşıya kalan Afganistan meselesi tam anlamı ile askıda bırakılmıştır.

⁴⁹ Cengiz Özel, 2019, a.g.e, s. 50.

⁵⁰ TASAM, (26.01.2006), "Afganistan'da Güvenlik ve İstikrarın Sorunu", https://tasam.org/tr-TR/Icerik/346/afganistanda_guvenlik_ve_istikrar_sorunu 05.07.2019.

⁵¹ Mohammad Feroz Yaqoobi, "The Us And Afghanistan Relations After 9/11 Event", Unpublished Master's Thesis, Department: International Relations, Institute Of Social Sciences, Istanbul Kultur University, Istanbul, 2018.

⁵² AA, "Afganistan'da siyasi ve ekonomik sorunlar hala çözüm bekliyor", <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/afganistanda-siyasi-ve-ekonomik-sorunlar-hala-cozum-bekliyor-1159385> 28.07.2019.

⁵³ Cefer Hak Penah, Rohullah Abdulmelki, Muşariketi Britanya ve İyalati Mutehide der Afganistan Pes az 11 Siptember ve Delayili Nakami An, *Fasilnameyi Mutaliaati Rahburdi, Sal şanizdehum, şumara Duvum*, 1392, s. 179-185.

1.3. AFGANİSTAN’IN JEOPOLİTİK ÖNEMİ

Coğrafi konumu ve siyasi tarihinde yaşanan olaylar sebebi ile Afganistan uluslararası literatürde “Stratejik Yol”, “İmparatorlukların Geçiş Yolu”, “İpek Yolu Kavşağı”, “Dünyanın Damı”, “Hindistan’ın Kapısı”, “İslam Dünyasının Doğu Kapısı”, “Medeniyetler Kavşağı”, “Dünya Ticaret Merkezi” ve “Asya’nın Kalbi” olarak ifade edilmektedir.⁵⁴

Afganistan, jeostratejik konumu sebebiyle 20. yüzyılın başında Friedrich Ratzel ve Rudolf Kjellen gibi siyasi coğrafyacılar tarafından öne sürülen teorilerde jeopolitik açıdan stratejik oyuncular arasında gösterilmiştir.⁵⁵ Nitekim gerek Rudyard Kipling’in “Büyük Oyun” olarak adlandırdığı ve 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında Rusya ile İngiltere arasında yaşanan güç mücadelesi gerekse de Soğuk Savaş yıllarında ve sonrasında cereyan eden ABD - Rusya mücadelesi esnasında Afganistan coğrafyası ağır bedeller ödemiştir. Benzer şekilde Mackinder’in Kara Hâkimiyeti Teorisi’nde tanımladığı Kalpgah kapsamında yer alan Afganistan, Nicholas J. Spykman’a ait Kenar Kuşak Teorisi’nde ise Kalpgah’ı çevreleyen ülkeler içerisinde bulunmaktadır.⁵⁶ Afganistan, Güney Asya, Orta Doğu, Orta Asya ve Uzak Doğu olmak üzere dört farklı kültüre ve yaşamın arasında yer alır ve bu coğrafi konum, onu bölge ve dünyadaki dinamizm merkezi haline getirmiştir.⁵⁷ Ünlü şair Muhammad İqbal Lahori’nin (1877-1938) “Asya’nın Kalbi” olarak ifade ettiği gibi Afganistan, küresel ve bölgesel güç mücadelesinde, Kuzey Asya’dan Güney Asya’ya, Orta Asya’dan Orta Doğu’ya uzanan ve bunları birbirine bağlayan kara köprüsü olarak önemli bir jeopolitik güç ve aynı zamanda önemli bir jeopolitik güzergâh olarak görülmektedir.⁵⁸

⁵⁴ Selçuk Duman, *Afganistan’da Türkler*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2019, s. 9.

⁵⁵ Şebekeyi Camiyayı Medeni ve Hukuk Beşer, “Ehmiyet Jeopolitik Afganistan der Munasibat Bayinulmileri”, <http://www.cshrn.af/da/?p=1541>, 25.04.2019. Farhad Hajiyarali, “Afganistan’ın Etnik Yapısı ve Kimlik Sorunu”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, 2011, s. 3.

⁵⁶ Cengiz Özel, *Yeni Küresel Dönüşümün Şifresi Afganistan*, Orion Kitabevi, Ankara, 2019, s. 135.

⁵⁷ Merziye Sulimani, *Lebeh hayi Tariki*, Kitabi Mahi Tarih ve Coğrafyayı Baztab, Şumare 148, 1398, s. 76.

⁵⁸ Cengiz Özel, *Yeni Küresel Dönüşümün Şifresi Afganistan*, Orion Kitabevi, Ankara, 2019, s. 36, 132-135.

1.3.1. Batı Devletleri Açısından

1.3.1.1. İngiltere

Güneşin batmadığı krallık İngiltere, 1783 yılından itibaren gerek sanayisinin ihtiyaç duyduğu hammadde ihtiyacını karşılamak gerekse de uluslararası siyasetteki baş aktör rolünü kaybetmemek hatta sürdürülebilir kılmak amacı ile Güney Asya'ya yönelmiş, Hindistan hedef ülke olarak seçilmiş ve bu amaçlar ile Hindistan'da "East Indian Company" adlı ticari şirket kurmuştur. Ticari olarak tanımlanan şirketin desteği ile İngiltere 1832 yılında Hindistan'ı kontrol altına almıştır.⁵⁹

İngiltere, Hindistan üzerinden mücadelesini sürdürdüğü Çarlık Rusya'sının güneye sarkmasını engellemek amacı ile tampon ülke olarak kullanmak istediği Afganistan'a yönelmiş, bu arada fazla da güçlenmesini engellemek için kendi isteklerini kabul eden hükümdar veya emirleri yönetime geçirmek uğruna 1839 yılında Afganistan'ı işgal etmiştir. Ancak 1842 yılında yaşanan **I. Afganistan - İngiltere Savaşı** sonucunda Afganistan'dan çekilmek zorunda kalmıştır. 1878-1880 yılları arasında İngiltere, Rusya'nın bölgedeki faaliyetlerini engellemek ve Afganistan'ın kendi nüfuz alanından çıkmasını önlemek amacı ile Afganistan'ı işgal etmiş ancak amacına tam ulaşamamıştır (**II. Afganistan - İngiltere Savaşı**). 6 Mayıs 1919 tarihinde İngiliz orduları tekrar Afganistan'a yönelmiş yine başarısız olmuştur (**III. Afganistan - İngiltere Savaşı, Afgan Bağımsızlık Savaşı**). Bu savaştan kısa bir süre sonra 19 Ağustos 1919 tarihinde Afganistan bağımsızlığını ilan etmiştir.

Afganistan, bağımsızlığını kazandıktan sonra ilk büyükelçiliğini İngiltere'de 1922 yılında açtı.⁶⁰ Tarihi süreçte İngiltere Afganistan'ı işgal etmiş, hiçbir işgal uzun sürmeden hüsrarla sonuçlanmış, bu açıdan uzun süre Afganistan'a karşı etkili bir politika yürütmekten uzak durmuştur. Ancak 11 Eylül 2001'den sonra ABD ile birlikte Afganistan'a, terörizme karşı mücadele ve uyuşturucu üretimini engellemek amacıyla asker göndermiş ve Afganistan'da kurulan yeni devleti desteklemiştir.⁶¹

⁵⁹ Kubilayhan Erman, "Afganistan'da Sovyet Nüfuzu ve İşgali (Etkiler Ve Sonuçları)", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2013, s. 8.

⁶⁰ Sifareti Cumhuri İslami Afganistan – Lenden, "Tarihçeyi Sifaret", http://afghanistanembassy.org.uk/dari-pashto/?page_id=39 15.12.2019.

⁶¹ Cefer Hak Penah, Rohullah Abdulmelki, Muşariketi Britanya ve İyalati Mutehide der Afganistan Pes az 11 Siptember ve Delayili Nakami An, *Fasilnameyi Mutaliaati Rahburdi, Sal Şanizdehum, Şumara*

1.3.1.2. ABD

Afganistan ve ABD ilişkisinin tarihini ve hangi alanlarda olduğunu Afganistanlı siyaset bilimci Dr. Zakır Hussain şöyle özetlemektedir:

- 1) ***Çok kutuplu uluslararası sistem dönemi (1919 - 1945):*** Bu dönemde Afganistan ve ABD ilişkileri ekonomik ve ticari boyutta gerçekleşmiştir,
- 2) ***Uluslararası sistemin iki kutuplu aşaması (1945 - 1989):*** Bu dönemde Soğuk Savaş'ın etkisi ile Afganistan - ABD ilişkileri politik ve kısmen ekonomik düzeyde yürütülmüştür,
- 3) ***İzolasyon ve sessizlik aşaması (1989 - 2001):*** Bu dönemde ABD'nin bölgeye yönelik sessizliği ve hiçbir şey olmamış gibi davranması, Afganistan'ın köktendincilik ve terörün merkezine dönüşmesinde etkili olmuştur,
- 4) ***11 Eylül Saldırıları sonrası aşama (2001 - ?):*** Bu dönemde Afganistan, ABD dış politikasının merkezi konularından birine dönüştü.⁶²

11 Eylül 2001 ABD'nin Afganistan'a ve dünyaya bakışını değiştirdi. Bu oylayın sorumlusu El-Kaide olarak belirlendi. Afganistan'da Taliban köktendinci grup emirlik rejimini (1996 - 2001) kurdu, El- Kaide ve başka köktendinci terörist grupların eğitim merkezlerine ev sahipliği yaptığından ABD ve onun önderliğinde 40 ülke Taliban rejimi ve El-Kaide'ye karşı Kalıcı Özgürlük Operasyonu "Operation Enduring Freedom" başlattı. George W. Bush idaresi operasyonları başlayıp Afganistan için iki stratejik hedef belirledi. Birincisi, El-Kaide'ye ev sahipliği ve onu misafir eden Taliban yönetimini yok etmek ve ikincisi ise, bölgeyi yeni demokratik devletin kurulmasına zemin hazırlamak ve Afganistan yeni güvenlik göçü inşa etmek oldu. Katı biçimde tedbir alınan hedefler biran önce gerçekleşmiş gözükülmüştür.⁶³ Nitekim Amerika'nın 2003 yılı Irak'a saldırısı Afganistan'a dikkatini dağıtıdığından Afganistan'da kanunlara uygun devlet kuruldu ama terörist gruplar kökten yok

Duvum, 1392, s. 183-184. Haber Guzari Seda ve Sima, "İngiliz der Afganistan be Dunbali Çist", (16.06.1396), <http://www.iribnews.ir/fa/news/2024423/%D8%A7%D9%86%DA%> 18.12.2019.

⁶² Bibisi Farsi, (01.10.2019), "Çehar Fesil Revabit Afganistan ve Amerika", http://www.bbc.com/persian/afghanistan/2014/10/141001_k04_afg_us_relation 24.04.2019.

⁶³ Mohammad Feroz Yaqoobi, "The Us And Afghanistan Relations After 9/11 Event", Unpublished Master Degree Thesis, Institute Of Social Sciences, International Relation Department, Istanbul Kultur University, Istanbul, 2018, p. 2, 59.

edilmedi ve 2001'den 2006 yılına kadar yok sayılmış veya gizlenen Taliban ve başka terörist gruplar bu yıllar arasında kendilerini topladı ve yeni yükselmeye başladılar.

11 Eylül 2001'den bu yana ABD'de üç cumhurbaşkanı değişmiştir. Cumhurbaşkanları terörist kime denileceği konusunda kabul edilen tek tarif ve görüşü olmadığından veya dahası Afganistan'a bakış açıları ve terörist grupların ortadan kaldırma niyetleri kesin ve farklı olmadığından Afganistan'da terör örgütleri güçlü bir şekilde hayatlarına devam etmektedir.⁶⁴ Günümüzde Afganistan'ın güvenlik kuvvetleri Taliban, El-Kaide, Hakani Şebekesi, Cehişi Muhammed, Özbekistan köktenci örgütü, Doğu Türkistan köktenci örgütü ve DAIŞ terörist örgütlerine karşı operasyonları gerçekleştirmektedir.⁶⁵ Bu operasyonlar yalnız Afganistan'ın güvenliği için değil bölge ve dünya ülkeleri için de çok yararlı olduğundan Afganistan güvenlik kuvvetlerine her şekil destek sağlamak bütün ülkelerin yararınadır.

1.3.2. Bölge Devletleri Açısından

1.3.2.1. Rusya

Çar I. Petro'dan itibaren (1682-1725) Hint Okyanusu'na ulaşmayı ulusal strateji olarak belirleyen Rusya, 1828 yılında İran'ı yenerek Türkmençay Anlaşması'nı imzalamış, 1856'da Kafkasya Müslümanlarını, 1866 yılında Yesi ve Taşkent'i, 1867'de Buhara'yı, 1868 yılında Semerkand'ı ve 1873 yılında ise Hive'yi kontrol altına aldıktan sonra Afganistan üzerinden Hindistan'a yönelmiştir. Ancak İngiltere'nin bölgedeki nüfuzu sebebi ile Afganistan konusunda başarılı olamamış ve bu arzusunu II. Dünya Savaş sonrasında tekrar günde getirmişse de istediği sonuca ulaşmamıştır.⁶⁶

III. Afganistan - İngiltere Savaşı'ndan sonra 19 Ağustos 1919 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Afganistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke Sovyet Rusya olmuştur. Bu olay ile birlikte Afganistan ve Sovyet Rusya arasında çeşitli alanda

⁶⁴ Haber Guzari Fars, (10.17.1393), "Terörizm der Siyaseti Harici Barak Obama", <http://www.farsnews.com/news/13931016001498/%D8%AA%D8%B1%D9%88> 25.11.2019.

⁶⁵ Ajans Haberi Pejvak, (11.04.2017), "Gruhayi Muhalif Muselleh Devleti Afganistan Kudam ha End", <http://peace.pajhwok.com/dr/armed-group/%DA%AF%D8%B1%D9%88%D9%87-> 25.10.2019.

⁶⁶ Selçuk Duman, *Afganistan'da Türkler*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2019, s. 15.

antlaşmalar imzalamıştır.⁶⁷ Antlaşmalar Afganistan siyaseti ve sosyo-ekonomik yaşamında önem taşımaktadır. 1947 yılında Pakistan'ın bağımsızlığını kazanması ile Afganistan - Pakistan arasında sınır sorunları ve çatışmaları yaşanmaya başladı. Bu durum üzerine Sovyet Rusya - Afganistan ilişkileri yeni boyut aldı ve Afganistan devleti, askeri kuvvetlerini güçlendirmek amacıyla Zahir Şah döneminde Nisan 1956'da SSCB ile anlaşma imzaladı. Anlaşma kapsamında SSCB, Afganistan ordusunun eğitimi ve teçhizinde rol almış ve ekonomik yardımda bulunmuştur.⁶⁸ Afganistan ve SSCB arasında esen ılık rüzgârlar kısa sürede etkisini göstermeye başlamış, SSCB tarafından çok sayıda büyük silolar, askeri tanklar, tüfekler, karayolları, Salang Tüneli, hükümet binaları ve fabrikalar Afganistan'a kazandırılmıştır.⁶⁹

Afganistan'da cumhuriyet rejiminin kuruluşundan ülkenin iç ve dış politikasında önemli değişimler yaşandı, bu değişimler Davud Han Cumhuriyetinin (1973-1978) son yıllarında kendini daha belirttiğinden iktidarının sonunu hazırladı ve Afganistan'da İşçi Devrimi gerçekleşti. Aynı yıl 1979'da İran'da İslam Devrimi gerçekleşti. Yaşanan gelişmelerin etkisi üzerine SSCB, 1979 yılında Afganistan'ı işgal etti ve 1989 yılında Sovyet Ordusu arkasında yaklaşık bir buçuk milyon Afganistanlı şehit bırakarak ülkeden çekilmeye karar verdi. Afganistan Savaşı'nın uzun sürmesi SSCB'nin dağılma sürecini arttı. Bir yandan Afganistan operasyonuna ayrılan muazzam bütçe diğer yandan ise birliğe mensup ulusların bağımsızlık istekleri Sovyetler için kaçınılmaz sonu hazırladı. Ancak hala Afganistan'da devam eden savaş ve istikrarsızlık SSCB'nin işgali ile başlar.⁷⁰

⁶⁷ İndipindint Farsi, (01.07.2019) "Revabit Diplomatik Afganistan ve Rusya Sad Sale Şud", <https://www.independentpersian.com/node/8546/%D8%B1%D9%88%D8%A7%D8%A8%D8%B7-02.12.2019>.

⁶⁸ Bibisi Farsi, "Bazhuvani Siyaseti Harici Afganistan; 37 Sal Pes az Tehacum Şurevi", <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-38435011> 20.09.2019.

⁶⁹ Ruznameyi Rahi Medeniyet, (04.05.1395), "Rusya ve Afganistan; Revabiti Dirine ve Stratejik", <https://madanyatonline.com/%D8%B1%D9%88%D8%B3%DB%8C%D9%D8%A7%D8%B3%D8%A%D8%B1/05.05.2019>.

⁷⁰ Afganistan Sputnik, (27.12.2018), "Ruzi Siyah der Tarihi İtihadı Şurevi: Be Munasibeti Ruzi Vrudi Niruhayi Şurevi be Afganistan", <https://af.sputniknews.com/opinion/201812272980443-%D9%88%D8%B1%D9%88%D8%AF-%D9%86%DB%8C%07.10.2019>.

Sovyet Ordusu Afganistan'dan çekilmesinin ardından Kızıl Orduya karşı savaşılan mücahit gruplar, SSCB destekli Necibullah Ahmedzai (1986-1992) hükümetine karşı savaşılmaya başladı. Bu esnada Boris Yeltsin Afganistan'a karşı politikayı değiştirmiş ve Afganistan mücahitleriyle bir araya gelmiştir. Necibullah Ahmedzai'in hükümetinin devrilmesi ile yönetimi ele geçiren mücahit liderler iktidar paylaşım konusunda anlaşamamaya başladılar ve 1992 - 2001 arası Afganistan'ın İç Savaşı yıllarıdır.⁷¹ Gerek iç savaş ve gerekse de siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar, Afganistan'ın tüm alt yapısını bitirdi. Beliren otorite boşluğunu fırsata çeviren terör grupları, Afganistan'ı terör merkezine dönüştürdü.

11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında Afganistan tüm dünyanın ilgi odağı oldu, başta ABD ve müttefikleri olmak üzere Batılı devletler Afganistan üzerinde yeni siyasi ve ekonomik yaptırımlara ve askeri müdahalelere başladı. Terör olayları sadece ABD ve AB devletlerini değil aynı zamanda Rusya Federasyonu'nu da etkilemiştir. Rusya Federasyonu terörizm ve uyuşturucu kaçakçılığını ulusal tehdit gördüğünden dolayı NATO'nun Afganistan'a yerleşmesine beklendiği tepki göstermemiş ve NATO askeri güçlerinin Afganistan'a yerleşmesine destek olmuştur.⁷²

Afganistan'da uyuşturucu üretiminin artışı, Rusya Federasyonu için endişe uyandırmakta, önemli miktarda eroin ve diğer uyuşturucuların Orta Asya sınırlarından geçerek Avrupa ve Amerika pazarlarına aktarılması sebebi ile Rusya Federasyonu Afganistan ile işbirliği yapmaya eğilimlidir.⁷³ Dolayısıyla Rusya defalarca ABD ve NATO'nun Afganistan'da terörizm ve uyuşturucu mücadelesinde başarısız olduğunu söylemektedir.

⁷¹ Pejvak İran, "Necibullah Kurbanı Tegiri Siyaseti Harici Rusya Şud", <http://pezhvakeiran.com/maghaleh-81621.html> 26.09.2019.

⁷² Sayid Muhammed Kazim Secadpur, Muhammed Teki Cehanbehiş, Siyaseti Emniyeti Federasyon Rusya der Kibali Afganistan'ı Nevin, *Fasilnameyi Asyayi Merkezi ve Kafkas, Şumara 84*, 1392, s. 31-32.

⁷³ Ruznameyi Rahi Medeniyet, (04.05.1395), "Rusya ve Afganistan; Revabiti Dirine ve Stratejik", <https://madanyatonline.com/%D8%B1%D9%88%D8%B3%DB%8C%D9%D8%A7%D8%B3%D8%A%D8%B1/> 05.05.2019.

1.3.2.2. Çin

Ülkelerin yetenek ve kırılabilirlik derecelerinin anlaşılması, her ülkenin coğrafi ve jeopolitik koşullarına bağlıdır ancak dünya çapında genel bir ilke olarak, komşular her ülkenin stratejik politikalarında benzersiz bir role sahiptir. Afganistan, 19. yüzyılda İngiltere ve Çarlık Rusya'sı arasında yaşanan rekabetteki stratejik mücadele mekânı olmuş, bu durum 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren değişmeye başlamış ve bölgedeki hareket alanını genişleten yeni oyuncular olarak ABD, Pakistan, Hindistan, Çin ve İran ön plana çıkmaya başlamıştır.⁷⁴

Çin ve Afganistan arasındaki tarihi, kültürel ve siyasi dostluk ilişkileri 7. yüzyılda Afganistan'dan geçen "İpek Yolu" ile başlamıştır. Bugünkü dünya siyaseti açısından ele alındığında ise Çin ve Afganistan ulus devletleri arasındaki ilk resmi ilişkiler 1955 yılında başlar. Belirli düzeyde seyreden ilişkileri bozan gelişme ise Taliban Yönetimi (1996 - 2001) döneminde yaşanmıştır. 11 Eylül 2001 saldırısının ardından gerçekleşen gelişmelerden sonra 2002 yılında Çin Halk Cumhuriyeti, Afganistan İslam Cumhuriyeti'ni resmen tanımış ve ülkenin yeniden yapılanmasında yardım ve yatırımlarda bulunmuştur.⁷⁵

Çin Halk Cumhuriyeti açısından Afganistan birkaç açıdan önem taşımaktadır. Öncelikle Afganistan'da faaliyet gösteren köktendinci terör örgütlerin (Taliban, El-Kaide, Özbekistan İslam Hareketi ve Cundullah köktendinci terör örgütü) etki alanını artırması Çin'i rahatsız etmektedir. Söz konusu terör örgütleri sebebi ile Afganistan'da yaşanacak iç olaylar Çin sınırındaki yerleşmelere sıçrayabilir ya da buradaki hareketleri cesaretlendirebilir. Diğer bir önem ekonomik açıdan kendisini göstermektedir. Afganistan, Çin'i Batı Asya'ya ve özellikle İran'a bağlayan en kısa kara yolu durumundadır. Ayrıca Afganistan sanayisinin gelişmemiş olması nedeni ile Çin için vazgeçilmez bir pazardır. Bu sebeplerden dolayı Çin Afganistan'daki en büyük yabancı yatırımcı devlet durumundadır. Çin yatırımları özellikle demir ve bakır madenleri üzerine gerçekleştirilmektedir.⁷⁶

⁷⁴ Nevzer Şefiyi, Ruhullah Salihi Devlet Abad, Tebeyin Diploması Cedid Hamsayegi Çin Nisbet be Afganistan, *Fasilnameyi Asyayi Merkezi ve Kafkas*, Tahran, 1395, s. 72.

⁷⁵ The Embassy of Afghanistan Beijing, China, <http://afghanembassybeijing.com/340/afghan-china-relations> 18.06.2019.

⁷⁶ Nevzer Şefiyi, Ruhullah Salihi Devlet Abad, 1396, a.g.m, s. 71-97.

1.3.2.3. İran

Afganistan topraklarının büyük kısmı tarihi açıdan Safevi Devleti'nin sınırları içinde yer alıyordu. 14. Yüzyılın ortalarından 15. yüzyılın başlarına kadar geçen sürede, Afganistan'ın ikinci büyük şehri olan Herat, İran'ın başkentiydi.⁷⁷ Ancak 18. ve 19. yüzyıllarda İngiltere ve Çarlık Rusya'sı arasında Hindistan merkezli yaşanan mücadele esnasında İngiliz politikaları nedeniyle gittikçe İran'dan uzaklaşmıştır. Buna karşın Afganistan-İran devleti arasındaki ilişkiler büyük ölçüde dış güçlerin ve faktörlerin etkilerine rağmen belirli düzeyde sürdürülmüştür.⁷⁸ İran ve Afganistan sosyo-kültürel, tarihi, dini ve ekonomik yaşamışlıklar bağlamında işbirliği yapma konusunda avantaja sahiptirler.

İran, Afganistan'ın çöller ve bataklıklarla kaplı Herat, Farah ve Nimruz illeri ile sınırdadır. Söz konusu sınırın uzunluğu 936 km'dir. Bu durum özellikle dini konularda kültürel alışverişin yoğun yaşanmasına yol açar. Aynı medeniyet havzasında varlık gösteren, ortak kültürel değerlere ve benzer dillere sahip olan iki ülke arasında Şii ve Farsça dil unsurları oldukça önemlidir. Şiiler Afganistan'da toplam nüfusun yaklaşık % 19'unu kapsar. Hazaralar etnik grubu genelde Şii'dir, çoğunlukla Afganistan'ın merkez illerinde (Hazaracat Bölgesi) özellikle Bamyan ilinde yaşamaktadırlar. Ayrıca İran'daki yaklaşık bir milyon Afgan mültecinin % 43'ü Hazaralardan oluşmaktadır. Sovyet işgali boyunca İran milyonlarca Afgan mülteciye ev sahipliği yapmış, mücahitlere komünist rejimi yenmeleri için askeri ve finansal destek sağlamıştır. Pakistan'ın aksine Tahran yönetimi mültecilerin gerillalaşmasını engellemiş, onlara gıda yardımı ve çalışma imkânı sunmuştur.⁷⁹ İran, gerek Hazaraları gerekse de Tacikleri dil ve mezhep ortaklığı sebebi ile pek çok alanda desteklemektedir.⁸⁰

⁷⁷ Dicle Sasaoğlu, "NATO Sonrası Afganistan ve İran", *BİLGESAM*, No. 1198, 26.03.2015, s. 2.

⁷⁸ Hamid İslami, Mevani Tavsiyah Revabiti İran ve Afganistan der Devrani Riyaset Cumhuri Hamid Karzai, *Girayışı Mutaliat Haveri Miyane ve Şemali Afrika, Gruh Mutaliat Mentikayi*, Danişkedeyi Hukuk ve Ulumi Siyasi, Danişgahi Taharn, İran, 1393, s. 4.

⁷⁹ Dicle Sasaoğlu, a.g.m, s. 1-2. Monish Gulati, "US-Iran Relations and Peace in Afghanistan", *Scholar Warrior*, 2013, p. 74.

⁸⁰ Jan Muhammad Hemat, "Afganistan ve İran Arasındaki Ticari ve Siyasi İlişkiler", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası Ticaret ve Finans Anabilim Dalı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Manisa, 2019, s. 22.

1978 ve 1979 iki ülkede önemli ve iz bırakan gelişmelerin yaşandığı yılları oluşturmaktadır. 1978 yılı Nisan ayında Afganistan’da işçi darbesi yaşanmış, 1979 yılı Şubat ayında ise İran’da Muhammed Rıza Şah Pehlevi rejimine karşı, Ruhullah Musavi Humeyni’nin önderliğinde devrim gerçekleşmiştir. Devrim sonucunda siyasi İslam rejimi İran İslam Cumhuriyetini kurmuştur. Şii ruhaniler, İran siyasetinin en baskın gücüne dönüşmüştür. 1979 Devrimi ile İran ve Afganistan ilişkileri bir süre askıya alınmıştır.

Afganistan siyasi tarihinde Fars kökenli iki kişi devlet yönetiminde liderliği ele geçirmiştir. İlki 1929 yılında Tacik kökenli Baçayı Sakav (Habibullah Kalakani) 9 ay devleti yönetmiştir. İkincisi ise 1992 - 1996 yılları arasında Tacik kökenli Burhaneddin Rabbani Afganistan Mücahitlerinin Hükümetinin başına geçmiştir. Burhaneddin Rabbani döneminde İran - Afganistan ilişkileri üst düzeye ulaşmıştır. İlişkileri zora sokan gelişme ise 1996 – 2001 yıllar arası Taliban köktendinci ve terör örgütü yönetimidir. İki ülke uzun sınırı paylaştığı nedeniyle ulusal güvenliği açısından bu durumdan rahatsızlık duyan İran, Taliban’a karşı savaşan Afganistan Kuzey İttifakı’na yardım etmiştir.⁸¹ Söz konusu yardım, Taliban’ın bir İranlı gazeteciyi ve Afganistan’ın Belh ilinde bulunan İran konsolosluğunun diplomatlarını öldürmesi sonucunda İran’ın Taliban ile savaşına dönüşmüştür.

Afganistan ülke toprakları İran’ın, Kafkasya - Rusya - Orta Asya ve Hindistan yarımadasını kapsayacak şekilde, Batı Asya’nın geçiş yolu olma hedefine ulaşmasında önemli rol oynamaktadır. Bu sebeple İran, hem güvenlik hem de ekonomik açıdan Afganistan’ın toprak bütünlüğüne ve siyasi istikrarına destek olmaktadır.⁸²

İran ve Afganistan arasındaki tarihi anlaşmazlık konuları; “Helmed Nehri Su Meselesi”, uyuşturucu kaçakçılığı, Afgan mültecilerin İran’daki durumu ve insan kaçakçılığıdır.⁸³ İran yönetimi Taliban sonrası dönemde Afganistan’ın yeniden inşası konusunda 2002 yılında Tokyo’da yapılan konferansta 560 milyon \$’lık, 2006 yılında gerçekleşen Londra Konferansı’nda ise 100 milyon \$ ilave yardımda bulunmuştur. Afganistan’ın petrol ithalatının yaklaşık % 50’sini karşılayan İran, 2002-2013 yılları

⁸¹ Jan Muhammad Hemat, 2019, a.g.t, s. 15-16, 20-22.

⁸² Hamid İslami, 1393, a.g.m, s. 5-6.

⁸³ Hamid İslami, 1393, a.g.m, s. 2.

arasında Afganistan'a toplamda 900 milyon \$'ın üzerinde yardım etmiştir. İran'ın yakın dönemde Afganistan üzerindeki ekonomik etkisini giderek artırdığı gözlenmiştir. Ekonomik yardımlarının dışında eğitim ve sağlık projelerinin hayata geçirilmesi ve Şii kültürel ve dini grupların Dari/Farsça dilini konuşan etnik unsurları desteklemesi gibi faaliyetler ile de İran, Afganistan üzerindeki nüfuzunu artırmıştır.⁸⁴ İran'ın Afganistan'ı desteklediği ve doğrudan etkilediği bir diğer alan eğitim ve öğretim materyalleri kapsamında kitap basımıdır. İran ve Afganistan arasındaki dil ortaklığından dolayı Afganistan üniversitelerinde İran patentli kitaplar kullanılır ve genel toplum da bu kitaplardan yararlanırlar.

2014 yılından itibaren NATO askerleri başta Taliban olmak üzere diğer tüm terör örgütlerine karşı operasyonlara katılmamakta fakat Afganistan güvenlik kuvvetlerini eğitmektedirler. Bu durumdan rahatsızlık duyan İran'ın Taliban ile Afganistan yönetimi arasında arabulucu olduğu ifade edilmektedir.

1.3.2.4. Türkiye

*Türk ve Afganların geçmişlerinden birbirlerini çıkarırsanız,
bugün ve yarınları eksik kalır.
(Ali Bilgin Varlık)*

Afganistan Türklerin Ata yurdu bilinen toprakların bir parçası olarak kabul edilmektedir. Tarih boyunca; Ceyhun Nehri (Amuderya), Horasan, Hindukuş Dağları, Kunduz, Balkh ve Kabil, Türk izlerinin en çok görüldüğü yörelerdi. Türk Ordusu 2200 yıl önce oralarda kurulmuştu. M.Ö. 97 yılından itibaren Saka'larla başlayarak, istisnalar dışında sık sık Türk kökenli olan Hanlarla (Gazneliler, Cengiz, ve Timur hanları, Babür İmparatorluğu) yönetildiğinden; Özbekler, Türkmenler, Kırgızlar gibi birçok Türk boyları buralara yerleşmişti. Kuzeye yaklaştıkça Türkçe bilen artıyor kendinizi Anadolu'da bir yerde sanabiliyorsunuz. Afganistan'a ilk Türk Eğitim ve Yardım Grubu, askeriye ve mülkiye eğitim alanlarında, Afganistan'ın bağımsızlık kazanmasından sonra başlamıştır. Eskiden günümüze dek Afganistan'da bazı yerleşim

⁸⁴ Dicle Sasaoğlu, 2013, a.g.m, s. 3-5.

yerinin adları; Güldere, Şekerdere, Karabağ, Cüzcan, Sarıpol, Kunduz, Nevkale, Köşk, Devletabad, Şirin, Hazreti Sultan'dır.⁸⁵

Türkiye Cumhuriyeti, Afganistan ile eskiden beri dostluk ilişkilere sahiptir. Afganistan - Türkiye Cumhuriyeti diplomatik ilişkileri 1920 yılında Türkiye'nin Kabil'e temsilci göndermesi ile başlar ve Afganistan'a gönderilen ilk temsilci aslen Afgan olan bir Türk subayı Abdurrahman Samadan'dır. 1920 - 1922 yılları arasında görev yapmıştır. Kabil'de bulunan Türkiye Büyükelçiliği'nin Kurulu olduğu arazi dönemin kralı Amanullah Han tarafından armağan edilmiştir. 45.065 m² genişliğinde bir alana kurulu olan Türk Büyükelçiliği aynı zamanda Kabil'de açılan ilk diplomatik misyon sıfatını taşımaktadır.⁸⁶

Türkiye ile Afganistan arasındaki ilk resmi antlaşma 1 Mart 1921 yılında imzalanmıştır. Anlaşmaya göre:

1. Afganistan, Buhara ve Hive Hanlıklarının bağımsızlıklarını tanımış,
2. İki ülke emperyalizme karşı ortak mücadele etmeyi kabul etmiş,
3. Afganistan ve Türkiye, başta ticaret ve eğitim olmak üzere işbirliği ve yardımlaşmaya gidileceğini belirtmiştir.⁸⁷

Kral Amanullah Han 1927 yılında Türkiye'yi ziyaret etmiş ve bu ziyaret sırasında Mustafa Kemal Atatürk ile yakın bir işbirliği ortamı bulunmuştur. İşbirliğin sonucu Rauf Orbay başkanlığında Afganistan ordusunun modernize edilmesi için bir heyet gönderilmiştir. Son zamanlarda Afganistan'da yeni devlet kuruluşundan NATO askerleri ile birlikte Türk askerleri ülkenin güvenliğini sağlamakta ve Afganistan güvenlik güçlerine eğitim vermektedir. Türkiye Afganistan'ı daima kardeş ülke dediğinden kardeşliğini sürekli ispat etmiştir. Afganistan'a barış, huzur, istikrar getirmek için birçok konferanslar düzenlemiştir. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı

⁸⁵ Levent Gözkaya, *Afganistan'da Ne İşimiz Var? Yaşananlar ve alınan dersler*, Bizim Büro Matbaa Dağıtım Bas. Yay. San. Tic Ltd. Şti, Ankara, 2015, s. 134-136.

⁸⁶ Republic of Turkey Turkish embassy Kabul, "Embassy", <http://kabul.emb.mfa.gov.tr/Mission/About> Erişim Tarih: 25.05.2019.

⁸⁷ Selçuk Duman, *Afganistan'da Türkler*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2019, s. 52.

(TİKA) Afganistan’da sağlık, eğitim, tarım ve hayvancılık, idari, kültürel ve sivil altyapıların geliştirilmesi gibi birçok alanda faaliyet göstermektedir.⁸⁸

Türkiye için Afganistan jeopolitik, ekonomik, dini, kültürel ve Türklük bağlarından dolayı önem arz etmektedir. Aynı şekilde Afganistan son yıllarda bölge ve dünya ülkeleriyle dış, siyasi ve ekonomik ilişkilerini ve işbirliğini artırmış ve bir daha eski köprü ülkesi yani Asya’nın Kalbi (Asya ülkelerini ilişkilendiren), bölge ülkelerini siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan bağlayabilme noktası olacağını hedeflemektedir. Ayrıca Türkiye NATO’nun üyesi olduğundan ve Afganistan’ın problemini kendi problemi olarak gördüğünden, ülkede istikrar ve barışın gerçekleşmesi için birçok girişimlerde Afganistan’ı desteklemektedir. Yabancı yatırımcı olarak Türkiye’nin birçok şirketleri Afganistan’da faaliyet gösteriyor.⁸⁹ Türkiye gibi özellikle komşu ve bölge ülkeleri de sadakatle Afganistan’ın yapılanmasına ve istikrarına teveccüh etseler; Afganistan’da barış ve huzur sağlanabilir.

1.3.3. Diğer Devletler Açısından Afganistan

İsviçreli Rudolf Kjellen ve Almanyalı Friedrich Ratzel öne sürdükleri teorilerde Afganistan’ın jeopolitik açıdan önemli bir ülke olduğunu ifade etmişlerdir.⁹⁰ Bu başlık altında büyük güçlere rağmen diğer bazı bölgesel ülkeler de Afganistan’ın son yarım asır tarihinde önemli etkiler bıraktığından dolayı Pakistan, Hindistan, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirliği ve Katar’ı ele alacağız.

Pakistan: 1947 yılında Pakistan’ın Hint-İngiltere’den ayrılarak yeni bir devlet olarak ortaya çıkmasıyla Afganistan ile sıkıntıları ortaya çıkmıştır. O zamanda esas mesele Pakistan’ın yarı topraklarını kapsayan (Peştunistan) bölgesi, Afganistan Emiri Abdul Rahman Han döneminde (1880-1901) Afganistan ve Hint-İngiltere arasında “12 Kasım 1893 yılında yapılmış Durand sınır antlaşmasıydı”.⁹¹ Bu coğrafyada yaşayan etnik

⁸⁸ Selçuk Duman, 2019, a.g.e, s. 52, 146-164.

⁸⁹ Guftumani Demokrasi berayi Afganistan, (10.01.1396), Damene hayi Kununi Revabiti Türkiye ve Afganistan, <http://www.goftaman.com/index.php/prs/component/search/?searchword=%D8%02.10.2019>.

⁹⁰ Cengiz Özel, 2019, a.g.e, s. 135.

⁹¹ Mohammad Aref Salihy, “Afganistan’da İktidar Mücadelesi ve Dışmüdahaleler 1973-2014”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2014, s. 7.

grubun çoğu da Peştunlar/Afganlardan oluşur. Durand anlaşması ile şu an ki Pakistan coğrafyasında bulunan bölge Afganlar arasında “Peştunistan” ismini taşımaktadır. Pakistan nüfusunun % 17’si Peştunlar/Afganlardan oluşup 30 milyona yakın nüfusa sahiptir.⁹² Afganistan yöneticileri bu sınırı daha kabul etmemekte ve sürekli ülke yöneticilerin önemli bir gündem konusu halindedir. Ayrıca konuyla alakalı diğer önemli nokta ise her ne kadar Afganistan devlet başkanları “Peştunistan” meselesi üzerinden geçmek isteseler bile Afganistan vatandaşları özellikle Peştunlar sürekli olarak devlet makamlarına hatırlatılmakta ve Pakistan’da yaşayan Afganları Pakistan devletinin ezdiğini ve haklarını vermediğini endişe etmektedirler.

Pakistan, 1973 yılında Afganistan’da ilk cumhuriyet rejimi kuruluşundan devlete karşı muhalif dini gruplara destek sağladı ve 1979 Afganistan işgal olunca Batı Blok yanlısı ülkelerden finansal destekleri elde ederek, kanuni hakkı olarak net bir şekilde mücahit örgütleri desteklemiştir.⁹³ 1992 Yılı desteklediği mücahit gruplar Afganistan’da devleti ele geçirdiğinden ve Pakistan yanlısı hareket etmediğinden dolayı yeni köktendinci örgütü (Taliban) desteklemiştir. Başka bir deyişle 1996-2001 arası Afganistan, Pakistan’ın işgaline uğramıştır. Ancak Afganistan ve Pakistan arasında hal olmayan gündem mesele önce bir iken artık iki meseldir (Durand Hattı ve Fundamentalist örgütler). Nitekim Pakistan kendi çıkarlarını köktendinci grupları eğitmekte ve ev sahipliği yapmakta bulmaktadır.⁹⁴ Ekonomik açıdan bakılırsa Pakistan, Afganistan’ın kara yollarına her daim ihtiyaç duymaktadır. Pakistan’ın malları Afganistan üzerinden orta Asya cumhuriyetlerine ulaşmakta, karşılıklı Orta Asya cumhuriyetlerin enerji kaynakları Afganistan üzerinden Pakistan’a ulaşmaktadır.

Hindistan: Taliban sonrası Afganistan’ın yeni yapılanmasında Hindistan önemli rol almış ve ülkenin yeni inşa edilmesinde 2 Milyar Dolar destekte bulunup ABD, İngiltere, Japonya ve Almanya’dan sonra Afganistan’a yardım eden ülkelerin arasında 5. sırada yer alır. Hindistan’ın finansal desteği devlet binalarının yapılmasında,

⁹² Muhammed Osman Tereki, Peştun ha Merdumi ba Azemet bi Vatan?, *Aryana Afganistan Online*, 2018, s. 3.

⁹³ Dmitri Trenin, Oleg Kulakov, Alexey Malashenko, Petr Topychkanov, A Russian Strategy For Afghanistan After The Coalition Troop Withdrawal, *Carnegie Moscow Center*, 2014, s. 5.

⁹⁴ Roznameyi Afganistan Ma, (22.09.1394), “Revabiti Afganistan ve Pakistan der Zir Sayeyi Vagerayi Tarihi”, http://www.dailyafghanistan.com/opinion_detail.php?post_id=134521 31.12.2019.

kurumlar ve elektrik tesisatı alanlarında görülür.⁹⁵ Hindistan ve Afganistan terörizm ve köktencilikten hasar görmekteler. Afganistan halkı, Taliban ve diğer köktendinci grupların özellikle Pakistan coğrafyasında karargahı bulunan fundamentalist örgütlerden kurban olmaktadır aynı şekilde Pakistan destekli Azad-Keşmir bölgesinde bulunan fundamentalist örgütlerden Hindistan endişelenmektedir. Dolayısıyla terörizm ve köktencilik ile mücadele etme konusunda Hindistan ve Afganistan birbirilerine ihtiyaç duymaktadır ve işbirliği devam etmektedir.⁹⁶

Suudi Arabistan'ın Afganistan'a mezhepsel yönden baktığında hiç şüphe yoktur. Suudi Arabistan, stratejik-ideolojik politikası 1979 Afganistan işgal olunca başlar. O dönem cihadı örgütlerin en büyük destekçisiydi. İşgal bitikten sonra ise cihadı örgütler yönetimi alınca aralarındaki kavga ve savaşı bitirmek için uğraşmayıp Taliban'ın ortaya çıkışında yardımcı olmuş ve Taliban yönetimini tanıyan üç ülkeden (Pakistan, Arabistan, BAE) birisi olmuştur. Afganistan İslam Cumhuriyeti kurulunca da yeni devleti tanımış ama arkada Taliban terörist örgütüne desteğini esirgememiştir. Afganistan devleti Taliban ile barış konuşmalarında Suudi Arabistan'ın önemli katkısı olabileceğine inandığından dış siyasetinde önem vermektedir. Fakat halk, kamuoyu ve politik analistlerin çoğu Arabistan devletinin Afganistan'a barış getirebileceğine inanmıyorlar ve hatta Arabistan'ın Afganistan'daki stratejik varlığını terörizm, din köktencilik ve ideolojik aşırıcılığa yardım edeceğine inanıyorlar.⁹⁷

Birleşik Arap Emirliği: Pakistan ve Suudi Arabistan gibi BAE dini ve mezhep açısından dolayı Afganistan'a önem vermektedir. Yalnız Afganistan İslam Cumhuriyeti devletine rağmen Taliban'ın da büyük finansmandır. Taliban teröristlerine destek verışı de Afganistan'da Taliban yönetimi ve iktidarı elde ederken Taliban'ın idaresini tanıyıp desteklediğinden kaynaklanıyor. Nedeni ise Taliban Vehabi, Selefi ve fundamental dini bakış açısına sahip olduğundan ve İran İslam Cumhuriyetine düşmanlığından kaynaklanır. Afganistan'da güvenlik olamadığından

⁹⁵ Nihar Ranjan Das, *Afghanistan's Relations with India and Iran: An Assessment of Ghani Period*, *Indian Council of World Affairs*, 2016, p. 3-4.

⁹⁶ Haber Guzari Sedayi Afgan, (12.11.1394), "Revabiti Afganistan ve Hind az İktisad ta Mubariza ba Terörizm", <https://www.avapress.com/fa/note/122187/%EF%B> 29.12.2019.

⁹⁷ Haber Guzari Sedayi Afgan, (29.05.1397), "Revabiti Afganistan ve Arabistan der Ufuk Stratejik", <https://www.avapress.com/fa/note/101163/%D8%B1%D9%88%D8%A7%D8%A8%D8%B7-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7> 10.10.2019.

işsizlik oranı yüksektir. Binlerce Afganistanlı yasal ve yasal olmayan şekilde diğer ülkelerdeki gibi BAE’de de çalışmaktadırlar.

Katar: Afganistan ile uzun süreli ilişkileri olmamasına rağmen neden bugün Afganistan’ın dış politikasında önem arz etti? Sorusuna cevap: Katar’ın ilişkileri Suudi Arabistan’ın Afganistan ile olan ilişkilerine ve Taliban yönetimine dayanıyor. Bugün bir Afganistanlı Katar’ın ismini duyunca iki mesele aklına gelir, birincisi Taliban örgütüne siyasi bir ofis açtığı, ikincisi ise Afganistan’daki kıt kuşları avlamaya gelen Katarlılar. Dünyada Taliban köktenci örgütünün ofisinin bulunduğu tek ülke Katar’dır. ABD’nin isteğiyle Afganistan yasal devletinden habersiz 2008 yılında Katar Taliban örgütüne ofis açmıştır.⁹⁸ Böyle bir girişimde bulunmak Afganistan milletine kabul edilmezdir, yine de ülkede barış ve huzurun yayılması için kabul ettiler. 2008 yılından başlayarak yalnız 2019 yılında ABD ve Afganistan devletinin temsilcileri ile Taliban arasında yapılmış 5. defa müzakerelerin hiçbiri sonuca varamamıştır. Katar Afganistan yasal devletinden değil Afganistanlıların maddi, manevi değerlerine zorla saldıran ve binlercesini de şehit düşüren Talibanları desteklemektedir.

⁹⁸ Haber Guzari Fars, (08.07.1395), “Tarihi Payan Napeziri Dusti Yek Tarafa Afganistan ve Katar”, <https://af.farsnews.com/politics/news/13950806000902> 12.10.2019.

İKİNCİ BÖLÜM: SİYASİ COĞRAFYA EKSENİNDE AFGANİSTAN'DA TOPLUM

2.1. AFGANİSTAN'IN ETNİK YAPISI

Afganistan nüfusunu oluşturan etnik unsurlar 4 grupta toplanabilir.

1. Kafkasya, Hint-Avrupa ve Aryan etnikleri: Peştun, Tacik, Beluç, Nuristani, Peşeyi ve Hint kavimleri (Sihler, Hindular, Gucaratlar ve Keşmirliler) bu grup içerisinde yer alır.
2. Türk ve Moğol etnikleri: Özbek, Türkmen, Hazara, Aymak (Çar Aymak), Kazak, Kırgız, Kızılbaşlar ile Tatar, Moğol ve Çağataylar bu grupta bulunmaktadır.
3. Hint asıllı etnikler: Berahevi dilinde konuşan Hint asıllı küçük azınlık gruptur.
4. Arap asıllı etnikler: Afganistan'ın kuzey ve doğusunda yaşamakta olan Araplardır.⁹⁹

Afganistan'ın ilk etnik haritası SSCB döneminde çizilmiş, 1955 yılında "Soutiskaya Etnografiya" yayınevi tarafından yayınlanmış ve 16 etnik gruptan söz edilmiştir. Son etnik harita ise Almanya Coğrafya ve Tarih Harita Yayınları (Tübinger Atlas des Vorderen Orients (TAVO)) tarafından hazırlanmış ve bu haritada 57 etnik grup belirtilmiştir.¹⁰⁰

28 Ocak 2004 tarihinde yürürlüğe giren Afganistan Anayasası'nın I. Bölüm 4. Maddesi'nde 14 etnik grubun ismi bulunmaktadır.¹⁰¹ Bunlar; Peştun, Tacik, Hazara, Özbek, Türkmen, Kırgız, Beluç, Peşeyi, Nuristani, Aymak, Arap, Kızılbaş, Gucar, Berahevi ve diğerleri (Kazak, Kıpçak, Karluk, Hindu, Cet, Paraçi, Cogi, Aşkaşimi, Gaverbati, Gorbat, Kotana, Maveri, Moncani, Vahi, Vangovali, Zori, Tirhi, Şadibaz, Urmori, Pikrac, Ruşani, Sangliçi Mişmast, Tahiri, Sih, Moğol, Yahudi, ...) şeklindedir. Peştunlar, Tacikler, Türkler ve Hazaralar başlıca dört büyük etnik grubu

⁹⁹ Ali Necefi, Tenevui Kavmi Ferhengi ve Zebani der Afganistan, *Pujuhişgahi Ulumi İnsani ve Mutaliat Ferhengi*, Tahran, İran, 1389, s. 45.

¹⁰⁰ Ali Necefi, 1389, a.g.m, s. 42.

¹⁰¹ Mecmua Kevanini Afganistan, *Kanuni Esasi Afganistan*, Vezareti Adliyeyi Cumhuri İslam Afganistan, Riyaseti Neşerat, 1388.

oluşturmaktadır. Nüfusun %42'sini Peştunlar, %27'sini Tacikler, %9'unu Hazaralar, %9'unu Özbekler, %4'ünü Aymaklar, %3'ünü Türkmenler, %2'sini Beluçlar ve %4 başka küçük etnikler oluşturmaktadır.¹⁰² Hiçbir etnik unsuru tek başına toplam nüfusun %50'sinden fazlasını oluşturmamaktadır. Ayrıca Afganistan'da toplumun çoğunluğu merkezi yönetimden ziyade kendi kabile ve topluluklarına bağlılık göstermektedir. Etnik çeşitlilik aynı zamanda kültürel çeşitliliğe de yol açmaktadır.

2.1.1. Peştunlar (Afganlar)

Peştunların hangi etnik gruba ait oldukları hakkında kabul gören görüş, Peştunların İsrail'in kayıp kabilesi olduğu ve Süleyman Dağları'na gelip yerleştikleridir. Ünlü Peştun tarihçilerden İbrahim Zai bu görüşü şu şekilde açıklamaktadır: Peştunlar, İsrail soyundandır. Malik Taud'un vefatından sonra Hz. Davut tahta çıkmış ve üç çocuğu dünyaya gelmiştir. Bunlar Bahrya, Armiya ve Afğanna'dır. Kardeşler arasında çıkan sorunlar sebebiyle farklı kabilelere ayrılmışlar. Afğanna'nın liderliğini yaptığı kabile günümüzde Afganistan sınırları içerisinde bulunan Süleyman Dağları'na gelip yerleşmiştir. Önce "Afğan", "Süleymani", "Pathan" ve sonra da Peştun ismini almışlardır.¹⁰³

Ahmed Şah Dürrani 1747 yılında ilk Afgan devletini kurduğundan bu yana ülke Peştunların egemenliği altında olmuştur. Savaşı ve savaşmayı günlük monotonluğu ortadan kaldıran bir hobi olarak gören Peştunlar, yüzyıllar boyunca aşiretler arası mücadeleleri yaşamışlardır. Kan davası ise aşiretlerin halen de sürdürdükleri geleneklerden biridir ve kanı kanla temizlemek, Peştunlar arasında yazılı olmayan bir kanundur.¹⁰⁴

Peştunlar, Afganistan'ın tarihi ve geleneksel olarak en güçlü ve en kalabalık etnik grubudur. Afganistan yöneticileri Peştunlar arasından çıkmış, hükümette, bürokraside ve orduda üst kademeler Peştunlardan oluşur. Peştunlar, ülkenin güney ve güneydoğusunda bulunan illerde (Nimruz, Helمند, Kandahar, Paktiya, Paktika, Host,

¹⁰² Afghanistan Language and Culture Program, "Ethnic Groups", <https://larc.sdsu.edu/alcp/resources/afghanistan/people/ethnic-groups/> 29.04.2019.

¹⁰³ Farhad Hajjyaralı, 2011, a.g.t, s. 42.

¹⁰⁴ Esadullah Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2001, s. 40-41.

Nangarhar, Lağman, Kuner ve Vardak) yoğunluk gösterirken diğer bölgelerde azınlık olarak bulunurlar. Afganistan dışında en fazla buldukları ülke, Pakistan'dır.¹⁰⁵

Kırsal alanlarda hayvancılık ve tarımla uğraşan Peştunlar kentlerde ise siyasetten ticarete kadar tüm alanlarda etkilidirler. Peştunlar yaklaşık 60 kabileden oluşmaktadır. Kabilenin adı soyu belirtirken, kabileye mensup kişilere; miras hakları, kabile konseyinde konuşma hakları ve kabile toprakları kullanma hakkı vermektedir.¹⁰⁶ 1920'li yıllarda Peştunlar ülkenin kuzey ve kuzey doğudaki Türkistan ve Katagan bölgelerine yerleştirildiği bilinmektedir. Bu sebeple yerli halklar Peştunlara "bir yerden başka bir yere yerleştirilmiş" anlamında "Nekil" adını vermektedirler. Peştunlar, birçok alt gruptan oluşmaktadır. En büyük olanları Dürraniler ve Galzaylar'dır.¹⁰⁷

2.1.2. Tacikler

Tacik isminin Arapça "Taz" veya "Tac" kelimelerinden geldiği bilinmektedir. Pers ülkesinin güneyini ele geçiren Araplar, evlilik yoluyla başka milletlere karışan kendilerinden önceki soydaşlarına Taz veya Tac ismini vermişlerdir. Fars kökenli oldukları kabul edilen Taciklere Parsivan veya Farsivan da denilmektedir. Afganistan'da Tacikler, Dağ Tacikleri ve Farsivanlar olmak üzere iki gruba ayrılmaktadırlar.¹⁰⁸

Afganistan'da Peştunların ardından ikinci büyük etnik grubu oluşturan Taciklerin bazı kaynaklara göre bu bölgede çok uzun süredir yaşadığı belirtilmektedir. Tacikler, 1747 yılında ilk Afgan Devleti'nin kurulmasından günümüze kadar bir kez Afganistan bütünlüğünde iktidarda kalabilmiştir. Amanullah Han'ın gerçekleştirdiği

¹⁰⁵ Özgür Çınarlı, "Afganistan'ın Etnik Yapısı", *Aksaray Üniversitesi İktisat ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2012, s. 74.

¹⁰⁶ Najibullah Karimi, "Afganistan'da Gençlerin Siyasal Katılımı", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetim Anabilim Dalı, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya, 2017, s. 24.

¹⁰⁷ Abduljamil Turani, "Amanullah Han Dönemi Türk-Afgan İlişkileri (1919-1929)", Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, 2016, s. 12.

¹⁰⁸ Najibullah Karimi, 2017, a.g.t, s. 24.

modernizasyon reformlarına kaşı çıkarak 1929 yılında Baçayı Sakav' diye bilinen Habibullah Kalakani iktidarı elde etmiş ve dokuz aylık iktidarda kalabilmiştir.¹⁰⁹

Farsça konuşan Tacikler, başkent Kabil'in kuzeyinde bulunan illerde (Parvan, Kapisa, Pençşir) ve Afganistan'ın kuzey illerinde (Tahar, Belh, Bedahşan, Baglan, Samangan ve ülkenin batısında bulunan Herat, Farah, Badgis ve Gur illerinde yaşamaktadırlar.¹¹⁰ Tacikler, ülkenin göçebe olmayan tek etnik grubudur. Afganistan'a göç eden farklı etnik grupların birçoğu Taciklerle evlenerek onların kültürünü benimsemişlerdir.¹¹¹ Genellikle zanaat sahibidirler ve tarımla uğraşırlar.

Aşiretlerin adı genellikle yaşadıkları coğrafi bölgenin adı ile aynıdır. Peştunların kabile yapılarına karşılık, Taciklerin sosyal grupları mahalli nesillere, köy kümelerine, bölgesel gruplara ve meslek gruplarına dayanır. Hangi gruba mensubu oldukları sorulduğunda, çoğu zaman yaşadıkları bölgenin veya şehrin adını verirler. Etnik olarak Tacik olmayan fakat Darice/Farsça dilini konuşanlar arasında da kendilerini Tacik olarak tanımlama konusunda artan bir eğilim vardır.¹¹²

2.1.3. Türkler

Afganistan'da Peştunlar ve Taciklerden sonra üçüncü kalabalık etnik grup Türklerdir. Afganistan toprakları, M. S. 1. yüzyılda Yueh-Çi'lerden en son Osmanlı paşası Nadir Şah Afşar'a kadar (1747) Türklerin yönetimi altında olmuştur. Birer Türk boyu olan Akhunlar, Gazneliler, Göktürkler, Selçuklular, Timurlular, Şeybani Özbekleri, Harezmşahlar ve Avşarlar Afganistan'da derin izler bırakmıştır. Afganistan'da Türkler yoğun olarak kuzey ve kuzeydoğu illerinde (Tahar, Bedahşan, Samangan, Cüzcan, Belh, Faryab ve Kunduz) yaşarlar. Afganistan Türkleri kendi aralarında Özbek, Türkmen, Kızılbaş, Kazak, Kırgız, Karakalpak gibi birtakım gruplara ayrılırlar. Bu grupların en önemlileri ise Özbekler ve Türkmenlerdir.¹¹³

¹⁰⁹ Esadullah Oğuz, 2001, a.g.e, s. 41-42.

¹¹⁰ Afghanistan Analysts Network, (10.10.2014), "The Study and Understudy of Afghanistan's Ethnic Groups: What we know and don't know", <https://www.afghanistan-analysts.org/the-study-and-understudy-of-afghanistans-ethnic-groups/> 15.10.2019.

¹¹¹ Esadullah Oğuz, 2001, a.g.e, s. 42-43.

¹¹² Özgür Çınarlı, 2012, a.g.m, s. 76.

¹¹³ Esadullah Oğuz, 2001, a.g.e, s. 44-45.

Afganistan Türklerinin yoğun olarak yaşadıkları kuzey ve kuzey doğu bölgelerindeki Türk kavimleri kendi ulusal kimliklerini korumuşlardır ancak diğer bölgelerde yaşayan Türk kavimleri ise o bölgede çoğunlukta olan etnik gruplar arasında asimile olmuşlardır. Bunların en önemlileri Afşarlar, Aymaklar, Bayatlar, Kızılbaşlar ve Halaçlar'dır.¹¹⁴ Özbekler, Afganistan'daki en kalabalık Türk boyudur. En teşkilatlı toplum olarak halen etkinliğini sürdürmekte olup, Emir Timur, Şeybani Özbekleri ve Babür Şah döneminde kendi adları ile siyasi organizasyon oluşturmuşlardır.¹¹⁵ Genellikle tarım, hayvancılık ve ticaretle uğraşan Özbekler, Sünni olup ülke nüfusunun yaklaşık %9'unu teşkil etmektedirler.

Afganistan Türkleri arasındaki diğer kalabalık Türk grubu oluşturan 7. yüzyıldan beri bu bölgede yaşayan Türkmenlerin önemli bir bölümü, 1887 yılında Afganistan – Çarlık Rusya'sı sınırının çizilmesiyle Türkmenistan'a göç etmiştir. 1920'li yıllarda ise Rusların Türkistan'ı işgal etmesinin ardından tekrar Afganistan'a göç etmişlerdir. Kuzeyde Amuderya sınırındaki illerde (Kunduz, Belh, Cüzcan, Faryab, Badgis ve Herat) yaşayan Türkmenler arasında kabile sistemi oldukça etkilidir. Ülkede yaşayan Türkmen boylarının en önemlileri Ersarı, Hatab, Hocambazlı ve Cong'dur. Türkmençe konuşan Türkmenler öncelerden göçebe yaşarken 20. yüzyılın başlarından itibaren yerleşik hayata geçmişlerdir. Türkmenler Sünniler ve güzel biçimde dil, kültür ve geleneklerini tamamen korumaktalar ve ülke nüfusunun %3'ü'nü teşkil etmektedirler.¹¹⁶ Tarım ve hayvancılık ile uğraşır, kuzu derisi (Karakul Koyunu kuzusunun derisi) uğratar ve halı dokumaktadırlar. Ayrıca diğer etnikler tarafından saygı duyulmakta hata çoğu zaman diğer etnikler kendi aralarındaki sorunları çözmek için Türkmenleri arabulucu olarak çağırmaktadırlar.

Çoğunluğu Bolşevik İhtilali esnasında Afganistan'a gelen Kazak Türkleri diğer Türk boyları gibi ülkenin kuzey illerinde özellikle Belh, Kunduz ve Tahar'da yaşamaktadırlar. Çoğunlukla ticaretle uğraşırlar. Bölgede Özbeklerle bir arada yaşamalarına rağmen kendi dil ve kültürlerini korumuşlardır. Sayılarının yaklaşık 50

¹¹⁴ Muhammed Aleem Saaie, "Afganistan'da Siyasi Partiler Tarihiçesi", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2009, s. 21-22.

¹¹⁵ Selçuk Duman, *Afganistan'da Türkler*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2019, s. 98.

¹¹⁶ Esadullah Oğuz, 2001, a.g.e, s. 45-46.

bin olduğu tahmin edilmektedir.¹¹⁷ Afganistan Türklerinin en büyük sorunu eğitimsizliktir, bilhassa Türkmenlerde çok yaygındır. Bazı bölgelerde Taliban'ın hakimiyeti altından olduğundan, bazen maddi ve ekonomik bakımdan ve bazen ise geri kalan, yıpranmış geleneklerden oluşan nedenlerden dolayı eğitime önem verilmemektedir.

2.1.4. Hazaralar

Afganistan'da kimlikleri üzerine en fazla tartışılan etnik grup Hazaralar'dır. Basir Ahmad Davlatabadi "Afganistan Kimliği" adlı eserinde, Hazaraların Türk-Moğol karışımı olduğunu ileri sürmektedir.¹¹⁸ Seyyid Cemaleddin Afgani'ye göre Hazara etnik grubu Cengiz Han'ın bölgeyi işgal etikten sonra sahaya yerleşen Moğol askerlerinden ortaya çıkmıştır, yani Hazaralar Moğol'dur.¹¹⁹ Abdulhay Habibi ise "Hazara" kelimesini dikkate alarak Hazaraların yerli halk (Arya) olduğunu ifade etmiştir. Sayed Askar Musavi'ye göre de Hazaraların ataları 2300 yıl önce Orta Asya ve Doğu Asya'dan Hindukuş'un güneyinden ve kuzeyinden bugünkü Hazaracat'a göç etmişlerdir. Tarihi süreçte Hazaraların yoğun olarak yaşadığı sahalarda Berbersitan ve Garcistan gibi farklı isimlerle anılmıştır. Günümüzde yoğun olarak yaşadığı iller Bamyan, Gazni, Kabil, Belh, Saripol, Samangan, Vardak, Daykundi ve Gur illeridir. Hazaralar Dayzangi, Dayfuladi, Daykundi, Daymirdad, Dayçopan, Daykozi, Daykaşan, Şeyikhali ve Behsud gibi boylara ayrılmaktadırlar. Farsçanın değişik bir lehçesi Hazaragice konuşurlar.¹²⁰ Son zamanlarda yapılmış genetik çalışmalarının sonucunda Hazaraların diğer etniklerle karışmasına rağmen hala Moğolistan'daki Moğollar ile aynı genetik miras bağına paylaştıkları ortaya çıkarmıştır. Ayrıca İranlı yazar ve araştırmacı Sayid Muhammed Bakir Mesbah Zadeh, Hazara etnik grubun

¹¹⁷ Esadullah Oğuz, 2001, a.g.e, s. 46.

¹¹⁸ Najibullah Karimi, "Afganistan'da Gençlerin Siyasal Katılımı", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetim Anabilim Dalı, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya, 2017, s. 25.

¹¹⁹ Sayid Muhammed Bakir Mesbahzade, *Nigahi Muhteser be Tarih Akvam der Afganistan (Peştunha, Hazaraha, Kuşaniha, Yefteliha, ve Guriha)*, İntişarati Merendiz, Meşhed Mukadas, 1391, s. 45.

¹²⁰ Najibullah Karimi, 2017, a.g.t, s. 25.

Arya halk olduğu veya Türklerden oluştuğu fikrini savunanları garip görmekte ve siyasi, taraflı ve esassız baktıklarını söylemektedir.¹²¹

Hazara etnik grubun yaşadıkları bölge genellikle tarıma müsait olmadığından ticaret ve eğitime yönelmişlerdir. Son yapılan araştırmalar göre ülkedeki üniversiteli oranın %75'ini Hazaralar oluşturmaktadır. Genel düşünce açısından bakıldığında Afganistan'daki bütün diğer etniklerden farklı olarak Hazaralar eğitime çok önem vermekte aynı biçimde erkek ve kız çocuklarına eşit bir şekilde eğitim hakkı tanımaktadırlar.¹²² Hazaralar'ı Afganistan'daki diğer etnik gruplardan ayırt eden özellik etnik kökenlerinden ziyade Şii mezhebinden olduklarıdır ve İran İslam cumhuriyetinde de resmi mezhep Şii mezhebi olduğundan her daima onları destekledikleri açıktır.¹²³ Ayrıca Hazaraların içerisinde en güzel yaygın kültür toplu evliliklerdir. Bazı dernekler her sene yüzden fazla nişanlı gençleri, maddi durumdan dolayı evlenmelerini geciktirdikleri için bir salona toplayarak ve masraflarını karşılayarak evlendirmektedirler.

2.1.5. DİĞER ETNİK GRUPLAR

Yukarıda hakkında bilgiler verilen en kalabalık etnik gruplar dışında ülkenin belirli bölgelerinde yaşayan Aymak, Nuristani, Beluç, Arap, Peşeyi, Sih, Hindu, Gucar, Berahevi, ve Cogiler gibi etnik azınlıklar da bulunmaktadır.

Aymaklar, Afganistan'ın batısında yaşamaktadırlar. Tacik kültürüne sahiptirler ve Farsça konuşmaktadırlar.

Nuristaniler (Kâfiristaniler), ülkenin kuzey doğusunda Pakistan sınırına yakın dağlık bölgede yaşıyorlar. Nuristanilerin, Büyük İskender'in Afganistan'ı işgali sırasında burada kalan askerlerin torunu olduğu iddia edilmektedir. İslamiyet'i, 1896 yılında Afganistan Abdurrahman Han'ın iktidarında "Kâfiristan" bölgesini işgali sırasında kabul etmişler ve Kâfiristan ismini de "Işık Ülkesi" anlamına gelen Nuristan

¹²¹ Sayid Muhammed Bakir Mesbahzada, Nigahi Muhteser be Tarih Akvam der Afganistan (Peştunha, Hazaraha, Kuşaniha, Yefteliha, ve Guriha), İntişarati Merendiz, Meşhed Mukadas, 1391, s. 45.

¹²² Selçuk Duman, 2019, a.g.e, s. 102.

¹²³ Foreign Affairs, (24.09.2019), "How Iran found Its feet in Afghanistan", <https://www.foreignaffairs.com/articles/afghanistan/2019-10-24/how-iran-found-its-feet-afghanistan> 30.11.2019.

olarak değiştirmişlerdir. Dağlık bir bölgede yaşamalarının da etkisiyle diğer etnik gruplardan izole bir hayat yaşayan Nuristanlılar farklı bir kültüre sahiptirler ve ağaçtan yapılmış iki üç katlı evlerde otururlar.¹²⁴

Beluçler'in yaşadığı bölgeleri üç ülke (Afganistan, Pakistan, İran) paylaşmıştır. Kökenleri ile alakalı farklı görüşler vardır ve yaygın görüş ise Hint-Avrupa (Kafkasya) kökenli olduklarıdır. Yoğun olarak Afganistan'ın Helmand ve Farah, Nimroz ve Kandahar illerinde göçebe şeklinde yaşamaktadırlar. Dini inançları çoğunlukla İslam ve Sünniler ve Beluçi dilinde konuşurlar. Hayatlarını tarım ve hayvancılık ile beslemektedirler yine de en önemli gelir kaynakları kaçakçılıktır (eroin, insan, silah). Kaçakçılığın nedeni ise Afganistan, Pakistan ve İran'ı birbirine bağlayan sınır bölgelerinde yaşadıkları için aynı zamanda dağlık coğrafya yapıya sahip olduğu için bölgenin yasal dışı faaliyetlere müsait olduğundandır.¹²⁵

Araplar'ın 8. yüzyılda Türkistan'ı işgal eden Arap ordularının soyundan geldiğı bilinmektedir. Araplar hepsi Sünni'dir, Farsça konuşurlar ve Arap adı dışında Arap kültüründen herhangi bir iz taşımamaktadırlar.¹²⁶

Peşeyiler (*Safi Köhestani*), kuzeydoğu Afganistan'da Hindukuş Dağları'nın derin vadilerinde Lagman, Nangarhar ve Kapisa illerinde yaşamaktadırlar. Hint - Avrupa dili ailesine ait Peşeyice konuşan Peşeyilerin, Hindistan'dan gelen Gandahara kavminden ve Peştunların akraba toplulukları olduğu bilinmektedir. Yaşamlarını afyon yetiştiriciliğı ve hayvancılık ile sürdüren Peşeyilerin yaklaşık 500.000 nüfusa sahip oldukları bilinir. Taliban dönemiyle yükselen afyon haşhaş tarlaları geçim kaynağı olmuştur. Bu kültürde kadınların erkeklerden daha fazla çalışması gelenektir. Zengin müzik geleneğıne sahip olan Peşeyiler, Sünni'dirler.¹²⁷ Yaşadıkları coğrafyanın dağlık olmasından dolayı afyon yetiştiriciliğıne yönelmeleri, kan davası ve silahlanma Peşeyilerin belirgin sosyo-ekonomik özelliklerindedir.

¹²⁴ Esadullah Oğuz, 2001, a.g.e, s. 49-50.

¹²⁵ Ali Necefi, *Tenevui Kavmi Ferhengi ve Zebani der Afganistan (2)*¹, *Pujuhişgahi Ulumi İnsani ve Mutaliat Ferhengi*, Tahran, İran, 1390, s. 205-206.

¹²⁶ Esadullah Oğuz, 2001, a.g.e, s. 51, 53.

¹²⁷ Farhad Hajıyarali, "Afganistan'ın Etnik Yapısı Ve Kimlik Sorunu", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, 2011, s. 97.

Gucarların ismi, Atayurtları Gucarat'tan gelmektedir. Hindular tarafından Gucarat'tan kovularak Hindistan'ın kuzeyi, Pakistan ve Afganistan'a yayılmışlardır. Hint - İran dil ailesinin bir kolu olan Gucaratice ile birlikte Peştuca ve Farsça konuşan Gucarlar, Sünni'dirler.¹²⁸

Hindular ve **Sihler**, yüzyıllardır Afganistan'da yaşayan yerli halklardır. Hintçe ve Pencapça adlı dillerini konuşan bu gruplar aynı zamanda Afganistan'ın resmi dilleri olan Darice/Farsça ve Peştuca/Afganca bilmektedirler. Dini açıdan Hinduizm'e inanmaktadırlar. Çoğunlukla Kabil, Nangarhar, Host, Paktiya ve Kunduz illerinde yaşayan Hindular ve Sihler genellikle eczacılık ile uğraşırlar. Eğitim alma konularında çok problemlerle karşı karşıyadırlar. Bütün dersler zorunlu olduğundan ve seçmeli derslerin olmaması, diğer etnikler tarafından hor gözle bakılması Afganistan Hindu ve Sihlerinin çocuklarını eğitimden uzak tutmaktadır.

Cogiler Afganistan'ın en mahrum, unutulmuş ve geride kalan etniklerindendir. Başkent Kabil'de ve ülkenin kuzey illeri özellikle Kunduz, Belh, Tahar ve Bedaşan'da yaşıyorlar. Göçebe şekilde hayatlarını sürdüren Cogiler'in toplam nüfusu 1000 aile kadardır. Farsça konuşurlar. Akrabalarının Tacikistan'ın Kulab kentinde ve kısmen İran'da yaşamaktadır.¹²⁹ Sabit meslekleri ve düzenli gelir kaynağı olmadığından dolayı aile geliri ev kadını tarafından dilencilik, falcılık ve takı eşya alım satım yoluyla elde edilmektedir.¹³⁰ Dini inançları ve kültürel yapıları hakkında fazla bilgi yoktur. Kimlikleri yoktur, eğitimsizler, diğer etnik gruplar tarafından da saygı ile karşılanmamaktadırlar.

Yukarıda Afganistan'ın etnik yapısı bahsedildi. Bu noktada ise ülkedeki dini inançlara değinmekte fayda var: Afganistan tarihi süreçte çok sayıda kültüre ve inanca ev sahipliği yapmıştır. En eski inançlardan olan Zerdüştlük ve Budizm bu topraklarda

¹²⁸ Özgür Çınarlı, 2012, a.g.m, s. 79.

¹²⁹ Afganistan Jurnal, (18.03.2018), "Cugiha Kavmi Feramuş Şude der Afganistan" <https://www.youtube.com/watch?v=QUU0xJEFeb0> 30.06.2019.

¹³⁰ Nijad ve Milliyet hayi Afganistan, (05.04.1395), "Milliyet veya Tayfeyi Cugi", http://afghantrib.blogspot.com/2016/06/blog-post_8.html 20.08.2019.

ortaya çıkıp gelişmiştir. En önemli ve belirgin örneği ise Bamyan ilinde bulunan Buda Mabedi'dir.¹³¹

İslamiyet 650'li yıllarda Hz. Osman döneminde Afganistan coğrafyasına yayılmıştır. Ülkedeki hâkim ve resmi din İslamiyet'tir. Anayasası'nın birinci maddesi Afganistan'ın rejimini İslam Cumhuriyeti olarak kayıt etmiştir. Anayasası'nın 2. maddesi'nde ise Afganistan'ın din yapısını belirtmiştir ve şöyle buyurur; "Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin dini, İslam yüce dinidir". Ayrıca Afganistan Anayasası'nın 3. maddesi ise ülkedeki bütün yasalar İslam hukukuna göre düzenleneceğini kesinleştirmiştir ve şöyle buyurur; "Afganistan'da hiçbir kanun, İslam'ın kutsal inançlarına ve kurallarına karşı çıkamaz".¹³² Burada iki konuyu bilmekte fayda vardır. Birinci, İslam hukukunda belirtilen suçları eğer bir kişi yaparsa ve belirtilmiş kuralara uyararsa, İslam hukukunda belirtilen cezalar verilir ve ikinci ise hiçbir yasa İslam hukukuna karşı olmamalıdır.

Afganistan'da din kavramı hassas öneme sahiptir ve bu konuyla ilgili her hangi gelişmelere toplum anında tepki göstermektedir. Tarihi süreçte bu durumun örnekleri çok yaşanmıştır. Gerek Cengiz Han gerekse de 19. ve 20. yüzyıllarda İngilizlere karşı mücadelelerde din önemli bir birleştirici güç olmuştur.¹³³ Afganistan'da Müslümanlarının çoğunluğu Sünni mezhebine ve diğer az sayıda ise Şii mezhebine tabidir. Dini dersler ev, mescit, okul, medrese ve üniversitelerde verilmektedir. Ancak özellikle medreselerdeki dini faaliyetler devlet kontrolünün dışında olduğundan birçok medrese öğrencileri terörist faaliyetlere ve köktendinci örgütlerine katılmaktadırlar.

Din Afganistan halkının günlük yaşamının bütün alanını kapsamaktadır. Başka bir deyişle Afganistanlıların hayatının her bir parçasında İslam dinine önem verilmektedir. Cami hocalarının çoğu Pakistan medreselerinden mezun olanlardan oluşur. Onların da Pakistan medreselerinde dini derslerden ayrı başka hiçbir ders görmediklerinden köktendinciliğe yol açmaktadır. Sonuçta köktencilik yüzünden her sene binlerce masum halk kurban olmaktadır.

¹³¹ Kabul Name, "Afganistan Mehdi Ayini Zertuşt", http://mehdizadehkabuly.blogspot.com/2008/06/blog-post_07.html 11.10.2019.

¹³² Mecmua Kevanini Afganistan, *Kanuni Esasi Afganistan*, Vezareti Adliyyeyi Cumhuri İslam Afganistan, Riyaseti Neşerat, 1388.

¹³³ Aryayi, "İslam der Afganistan", <https://www.ariaye.com/dari4/ejtemai/arian.html> 04.11.2019.

2.2. AFGANİSTAN'IN DEVLET YAPISI

İlk Afgan devletinin kuruluşundan itibaren krallık sisteminin uygulandığı dönemlerde Afganistan'da kral kelimesi yerine “*Emir*” sözcüğü kullanılmıştır. Nitekim böylece İslam hukukuna dayalı bir devlet olduğu ispatlanmaya çalışılmıştır.

Afganistan'da siyasi sistem üzerine tartışmalar uzun bir geçmişe sahip değildir. Bağımsızlıktan sonra Anayasa'ya dayalı ilk hükümet, Kral Amanullah Han tarafından 1923 yılında hazırlanan *Nizamname* adlı anayasa ile kurulmuştur. Ardından Amanullah Han'ın akrabası olan Muhammed Nadir Şah iktidarı ele geçirmiştir (1929-1933). Muhammed Nadir Şah, Anayasal hükümet sisteminden vazgeçmiş, Anayasal monarşi ilan etmiş ve ilk kez ikili meclisin temellini atmıştır.¹³⁴ Afganistan siyasi yönetiminin demokratikleşmesindeki ilk önemli adım ise 1964 yılı Anayasası ile Muhammed Zahir Şah döneminde atılmıştır. Anayasanın 24. maddesine; “Kraliyet ailesine mensup olanların önemli hükümet görevlerine getirilmeleri ve ayrıca siyasi partilere üye olmaları yasaktır” ibaresi eklenmiştir. Aynı zamanda yeni siyasi partilerin kuruluşuna da izin verilmiştir.¹³⁵ Beyaz Darbe sonucunda Muhammed Davud Han iktidara gelmiş (1973-1978), krallık sistemine son vermiş ve Afganistan'da cumhuriyet rejiminin ilk kurucusu olmuştur.¹³⁶ Cumhurbaşkanı Muhammed Davud Han döneminde (1973-1978) SSCB ile sıcak ilişkiler kurulmuştur. Ancak hükümetinin son yıllarında Batı ve Amerika ile yakın ilişkileri kuran İslam Dünyası ülkeler ile yakınlaşması iç huzursuzluğa yol açmış ve 1978 yılında Afganistan Silahlı Kuvvetleri Devrimci Konsey Başkanı Abdül Kadir Han liderliğindeki bir darbe ile görevden uzaklaştırılmıştır. Darbe sonrasında devletin adı “Afganistan Cumhuriyeti iken Afganistan Demokrat Halk Cumhuriyeti” şeklinde değiştirilmiştir. Nisan 1978'de Nur Muhammed Terakki devlet başkanı olarak göreve başlamıştır. Nur Muhammed Terakki döneminde (1978-1979) devlet yönetimi adeta SSCB'nin kontrolüne girmiş ve bu durum huzursuzluğa yol açmıştır. Nur Muhammed Terakki 1979 yılı eylül ayında Hafizullah Amin tarafından köşkünde suikasta uğramıştır. Suikast sonrasında

¹³⁴ Zelmay Nişat, Muhammed İrfani, Abdul Ahad Muhammedi, *Rahi Deşvar Merdum Salari der Afganistan*, Enstitü Mutaliat Stratejik Afganistan, Kabul, Afganistan, 2018, s. 10.

¹³⁵ Zelmay Nişat, Muhammed İrfani, Abdul Ahad Muhammedi, 2018, a.g.e, s. 11.

¹³⁶ Encyclopedia Britannica, “Mohammad Daud Khan”, <https://www.britannica.com/biography/Mohammad-Daud-Khan> 10.11.2019.

Hafizullah Amin, Nur Muhammed Terakki'nin istifa ettiğini ve kendisinin başkanlığa getirildiğini açıklamıştır. Ancak yapmış olduğu suikast 1 ay içerisinde ortaya çıkmış, halk arasında hükümete karşı tepkiler artmış ve 27 Aralık 1979 tarihinde Kabil'de Ruslar tarafından öldürülen Hafizullah Amin'in yerine Babrak Karmal cumhurbaşkanı olmuştur (1979-1986). Babrak Karmal dönemi zorluklarla geçmiş, SSCB işgali yaşanmış ve devlet hem sosyo-ekonomik hem de siyasi açıdan bitmek noktasına gelmiştir.¹³⁷ Bu durum Babrak Karmal dönemi sonrasında sıkça cumhurbaşkanı değişimine yol açmıştır. Ancak hiçbir cumhurbaşkanı durumu düzeltememiş, içte birliği sağlayamamış, kaos ve anarşiyi engelleyememiş ve ülke terör örgütlerinin merkezi durumuna dönüşmeye başlamıştır.

Afganistan'da düzeni normal hale getirmek için Muhammed Necibullah Ahmadzai Afganistan cumhurbaşkanı olarak göreve getirilir (1986-1992). Bu dönemde "Afganistan Demokrat Halk Cumhuriyeti", "Afganistan Demokrat Cumhuriyeti" olarak değiştirilmiştir. 1989 yılından Kızıl Ordu Afganistan'ı terk etmiştir ve Cumhurbaşkanı Necibullah Ahmadzai devlete ve Kızıl Ordu'ya karşı savaşan mücahit grupları işgal gücü ülkeden çıktıktan barış ve uzlaşma çağırısında bulunmuştur.¹³⁸ Uzlaşmayı kabul etmeyen Mücahit Grupları 28 Nisan 1992 yılında yönetimi el geçirmez iktidar paylaşımı konusunda ihtilaf yaparak iç savaşı başlatmıştır ve her bölgede ayrı hükümetler kurulmuştur. Afganistan'ın başkentinde 1992 yılında üç aylık bir süre Sibghatullah Mucaddedi ve 1992'den 1996 yılları arasında ise Burhanettin Rabbani iktidarı ele almıştır ve "Afganistan Mücahitlerinin Hükümeti" olarak tanınmaktadır. Ancak Afganistan'ın kuzeyinde General Abdürreşit Dostum hükümet kurmuştur. Ülkede iç savaşın devam etmesi birliğin sağlanmaması ve ülkenin parçalanmış olduğu haline Taliban yetişmiştir.¹³⁹ Taliban (1996-2001) yılları arasında aşırı din anlayışıyla ve Peştun milliyetçiliğini yaparak 5 seneye yakın Afganistan coğrafya bütünlüğünde hâkimiyetini sürdürmüştür ve "Afganistan İslam Emirliği"

¹³⁷ Farhad Hajiyaralı, 2011, a.g.t, s. 7.

¹³⁸ Mohammad Kazim Rahimi, "Afganistan'da SSCB Müdahalesiyle Başlayan Savaş Yılları ve Barışı Koruma Çabaları (1979-2014)", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Politika ve İşletmeciliği Anabilim Dalı, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir, 2018, s. 44-45.

¹³⁹ Mohammad Kazim Rahimi, 2018, a.g.t, s. 55-57.

olarak bilinir.¹⁴⁰ Fakat Taliban'ın aşırı yani köktenci din anlayışı, yenilikçiye karşı olması zülüm, yoksunluk ve birçok aydın halkın kendi ülkesini bırakıp başka ülkelere ilticada bulunmasına yol açmıştır. Burada unutulmaması gereken nokta ise 1992 yılından 2001 yılına kadar Afganistan'da hiçbir Anayasal veya yasaya dayalı devlet oluşmamıştır. 11 Eylül 2001 sonrası Hamid Karzai liderliğinde intikali devlet yeni modern ve demokratik devlet için ilk basamak olarak kurulmuştur ve 2004'te yürürlüğe giren Anayasa ile ilk defa demokratik seçimler sonrası Hamid Karzai "Afganistan İslam Cumhuriyeti Devleti"nin ilk cumhurbaşkanı olarak göreve başlamıştır.

Yakın dönem Afganistan siyasi rejim yapısını ve devlet yönetimini etkileyen en önemli olay, Taliban Rejimi ve El Kaide Terör Örgütü'nün Afganistan'ı üs haline getirmesine bağlı yaşanan gelişmelerdir. Ağustos 1998 yılında Kenya ve Tanzanya'daki ABD büyükelçiliklerine düzenlenen terör saldırısı ve 11 Eylül 2001 tarihinde Dünya Ticaret Merkezine yönelik terör faaliyetinden Taliban yönetimi ve Usame Bin Ladin sorumlu tutuldu. Taliban yönetiminin, Usame Bin Ladin'i teslim etmemesi üzerine 7 Ekim 2001 tarihinde ABD ve NATO müttefikleri "Kalıcı Özgürlük Operasyonu" ile Taliban yönetimine savaş açtı. ABD ve NATO güçlerinin terörizm ve fundamentalist gruplara karşı mücadele etme amacıyla Afganistan'a gelmesi, Afganistan siyasi tarihinde yeni bir sayfa açmıştır. Bir taraftan koalisyon güçleri diğer taraftan eski mücahit gruplardan oluşan ve Taliban döneminde Afganistan'ın %90'ından çekilmiş olan ittifak cephesi karadan Taliban yönetimine karşı saldırıya geçti. 14 Kasım 2001 tarihinde Taliban'ın çekilmesiyle Kabil'de o dönem için kontrol sağlandı ve mücahitlerin temsilcisi Burhaneddin Rabbani tarafından hükümet kuruldu. Rabbani Hükümeti'nin kurulmasından yaklaşık 2 hafta sonra 27 Kasım 2001 tarihinde Almanya'nın Bonn kentinde BM öncülüğünde 14 gün süren "Bonn Konferansı" düzenlendi. Bun konferansa, İttifak Cephesi, Batı'da yaşayan teknokratlar ve Afganistan eski kralı Muhammed Zahir Şah'ı temsil eden temsilciler katıldı. Konferansta Taliban yönetimi sonrası kurulacak hükümete dair yol haritası belirlendi. Anlaşma doğrultusunda Hamid Karzai başkanlığında 22 Aralık 2001 tarihinde Afganistan Geçici Hükümeti kuruldu. Ardından 11 Haziran 2002 tarihinde

¹⁴⁰ Haber Guzari Mihir, (24.07.1397), "Taliban ve Tabiyeti der Hali Tagiri Nasyonalizmi Peştun", <https://www.mehrnews.com/news/4512854/%D8%B7%D8%A7%D9%84%D8%25.12.2019>

yine Hamid Karzai başkanlığında iki yıllık bir geçiş hükümeti kuruldu. 7 Aralık 2004'te ilk kez cumhurbaşkanlığı seçimleri yapıldı ve neticesinde Hamid Karzai 5 yıllık süre için cumhurbaşkanı seçildi. Hükümet ilk iş olarak ulusal düzeyde siyasi ve askeri birlikteliği sağlamaya yönelik girişimlerde bulundu. Taliban'ın geri çekilmesinin ilk dönemlerinde Afganistan'ın muhtelif vilayetleri yerel komutanlar tarafından yönetiliyordu. Merkezi yönetimin bunlar üzerinde bir etkisi söz konusu bile değildi. Kabil yönetimi, aşamalı bir şekilde ve uluslararası güçlerin yardımıyla bu bölgelerin bir kısmında hâkimiyetini sağlamayı başardı.¹⁴¹

2.2.1 Anayasa

Afganistan hukuk sisteminde milli ve İslami değerlere dikkat edilmiş olup milli birlik ve merkezi yönetime vurgu yapılmıştır. Afganistan hukuk sisteminin ana özellikleri demokrasi ve başkanlık sistemi, insan hakları ve özgürlükleri, vatandaşların eşitliği ve kadın erkeğin eşitliği, Afganistan İslam cumhuriyetinin resmi dini İslam dini olup İslam inançlarına aykırı kural ve yasaların çıkarılamayacağı konularından ibarettir. Günümüzdeki Afganistan hukuk sistemi Roma hukuku, İslam hukuku ve gelenek hukukundan oluşmaktadır.¹⁴²

Afganistan'ın mevcut Anayasası 26 Ocak 2004 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Anayasa 12 Bölüm ve 162 maddeden oluşmaktadır. Anayasayı onaylamak için toplanan Loya Cirga'da ülkedeki iki mezhebin liderleri (Abdurab Rasul Sayaf, Sünni lider ve Ayatullah Asif Muhsini, Şii lider) tarafından getirilen bir öneri ile 26 Ocak 2004 tarihli Anayasa'da devletin adı "Afganistan İslam Cumhuriyeti" olarak değiştirilmiştir.

Afganistan asıllı Amerikalı yazar ve diplomat Zalmay Halilzad kitabında (*Firistada; Seferimen der Cehani Aşifta az Kabul ta Kah Safid*), Afganistan

¹⁴¹ Abdullah Yegin, "Afganistan Siyasetini Anlama Kılavuzu", *SETA yayınları No. 53*, 2015, s. 31-32.

¹⁴² Khalida Wakil Zad, "Afganistan Yargı Sistemi ve Adil Yargılanma", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilimdalı, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli, 2019, s. 1.

Anayasasının İslam ülkeleri arasındaki Anayasalara göre en belirgin, açık ve iyisi olduğunu belirtmiştir.¹⁴³

Anayasanın 1. Maddesi'nde "Afganistan İslam Cumhuriyeti Devleti, bağımsız, üniter ve ayrılmazdır" ; 2. Maddesi'nde "Afganistan İslam Cumhuriyetinin dini, İslam yüce dinidir. Diğer dinlerin takipçileri dinlerini takip etme ve dini törenlerini gerçekleştirmesinde özgürdürler." ; 3. Maddesi'nde "Afganistan'da hiçbir yasa, İslam yüce dinine karşı olmayacaktır." ; 4. Maddesi'nde "Ulusal egemenlik Afganistan'da millete aittir. Bunu doğrudan veya vekilleri aracılığı ile kullanmaktadır. Afganistan Milleti; Afganistan vatandaşlığına sahip olan kişilerdir. Afganistan milleti; Peştun, Tacik, Hazara, Özbek, Türkmen, Beluç, Peşeyi, Nuristani, Aymak, Arap, Kırgız, Kızılbaz, Gucar, Berahevi, vb. kavimlerden oluşmuştur. Afganistan milletinin her bir kişisine Afgan denilmektedir." ; 6. Maddesi'nde "Devlet, demokrasinin gerçekleştirilmesinden sorumludur." ; 7. Maddesi'nde "Devlet, Birleşmiş Milletler antlaşması, uluslararası antlaşmalar, Afganistan'ın katıldığı uluslararası sözleşmeler ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ni uygulayacaktır." ; 60. Maddesi'nde "Cumhurbaşkanı, Afganistan İslam Cumhuriyeti Devleti'nin başında yer almaktadır. Yetkilerini yürütme, yasama ve yargı alanlarında Anayasaya dayalı yapacaktır." ; 61. Maddesi'nde: "Cumhurbaşkanı, seçmenlerin oylarının %50'sinden fazlasının çoğunluğuyla özgür bir şekilde 5 seneliğine en fazla 2 dönem için seçilmektedir." ; 71. Maddesi'nde: "Hükümet, bakanlardan oluşturulup Cumhurbaşkanı'nın başkanlığında görevlerini icra etmektedir." ifadeleri yer almaktadır.¹⁴⁴

Afganistan Anayasası'nda cumhurbaşkanının başlıca yetkileri; anayasanın uygulanmasını kontrol etmek, cumhurbaşkanı yardımcılarının istifasını kabul etmek, bakanlar, yüksek savcı başkanı, merkez banka, milli emniyet ve kızılbaş başkanının belirlenmesi, kadıları görevlendirmek ve görevden almak, madalya ve onursal başlık vermek ve ülkenin idaresini iyileştirmek için yasalara dayalı komisyonlar icat etmek,

¹⁴³ Ali Reza Hudakuli Pur, Marifi ve Nekdi Kitabı 2, Firistada; Seferi Man der Cehani Aşufta az Kabul ta Kahi Sefid, *Fesilnameyi Siyaseti Harici, Sali 30, Şumara 2*, 1395, s. 182-183.

¹⁴⁴ Mecmua Kevanini Afganistan, *Kanuni Esasi Afganistan*, Vezareti Adliyyeyi Cumhuri İslam Afganistan, Riyaseti Neşerat, 1388.

parlamento ve büyük milli meclis toplantılarına başkanlık etmek, Afganistan silahlı kuvvetlerine yüksek komutanlık yapmaktır.¹⁴⁵

Anayasada belirttiği üzere Afganistan’da yaşayan her bir vatandaşa “Afganistanlı” değil “Afgan” denilmektedir. Oysaki ülkede çok sayıda etnik grup bulunmaktadır ve her biri kendi etnik kimliklerini sürdürmek istemektedir. 2014 yılında elektronik kimlik verilme konusu gündeme getirilmişti ancak kimlikte “Afgan” veya “Afganistanlı” ibarelerinin yazılması konusunda birliktelik sağlanamadığından dolayı elektronik kimliğin verilmesi yaklaşık 5 sene geriye düşmüştür. Yaşanan sıkıntı etnik unsurların hepsinde milliyetçiliği artırmakta ve bu durum gerek toplumsal bütünlüğün sağlanmasında gerekse de durumu fırsata çeviren terör örgütlerin nüfuz alanını genişletmesinde etkili olmaktadır. Dolayısıyla 2019 yılının son aylarında bu mesele bir şekilde hal olmuştur. Dağıtılacak elektronik kimliklerde Afgan ibaresinin yanında kavmi de yazılacaktır.

2.2.2. Kuvvetler Ayrılığı

Tarihi ve pratik nedenlerden dolayı 2004 yılında uygulamaya giren Afganistan Anayasası, devlet yönetiminde kuvvetler ayrılığı konusunda güçlü bir yürütme kuvveti yaratmıştır. Afganistan idari açıdan merkezi yönetim tarafından idare edilmesine rağmen yürütme organı, yasa çıkarmada ve yargı organının görevlendirmesinde üst düzey yetkiye sahiptir. Bu sebeple kuvvetler ayrılığı konusunda devlet yönetiminde sıkıntılar yaşanmakta ve bu durum Anayasanın uygulanmasında sorunlara yol açmaktadır.¹⁴⁶ Afganistan’da merkezi idare ve başkanlık sistemi olmasına rağmen cumhurbaşkanı yetkilerini kullanamamasından dolayı tam anlamıyla istikrar, sağlanamamakta, kökten dinci ve terörist grupların sayısı artmaktadır.

Afganistan’da yürütme görevini hükümet gerçekleştirmektedir. Hükümet cumhurbaşkanı ve bakanlardan oluşmaktadır. Anayasanın 72. Maddesi’ne göre Afganistan’da bakan olabilmek için Afganistan vatandaşı olmalı¹⁴⁷; yüksek eğitime, iş

¹⁴⁵ Hafizullah Hasif, Ehtiyarat ve Vezayif Reis Cumhur der Amerika, Fransa ve Afganistan, *Danışgahi Peyami Nur-Vahidi Kabil*, Danışkedeyi Hukuk, Kabil, Afganistan, 1393, s. 26.

¹⁴⁶ Eruni Cia Kudi, Taffiki Kuva der Afganistan: Nezeriye ve Amel, *Neşriyati Vahidi Tahkik ve Erziyabi Afganistan*, Kabil, Afganistan, 1394, s. 1.

¹⁴⁷ Eğer bakanlık adayı başka bir devletin vatandaşlığına sahip ise Ulusal Meclis kabul veya reddetme yetkisine sahiptir.

deneyimine ve iyi şöhrete sahip olmalı; yaşı 35'ten fazla olmalı ve mahkeme tarafından verilmiş suça dayalı bir mahkûmiyeti bulunmamalıdır.¹⁴⁸ Anayasada açıkça belirtilmesine karşın bakanların ve idari yöneticilerin atanmasında bu kurallara pek de uyulmamıştır.

Afganistan'ın yönetimi merkezi ve yerel birimlerden oluşur. Anayasanın 136. maddesinde şu şekilde ifade edilmektedir: “Afganistan İslam Cumhuriyeti yönetimi merkezi ve yerel idari birimlerden oluşur. Merkez Yönetimi bir dizi idari birimlere ayrılır ve her idarenin başında bir bakan vardır. Yerel Yönetim birimi ildir, sayısı, kapsadığı alanı, bileşim ve illerin bileşenleri nüfus sayıma, sosyo-ekonomik duruma ve coğrafi konuma göre kanunla düzenlenir.”¹⁴⁹ Yerel düzeyde kamu hizmetlerinin yerel yönetimler tarafından sunulması, tüm dünyada yaygındır fakat bu uygulama Afganistan'da yeni bir deneyim olup, uzun bir geçmişe sahip değildir.¹⁵⁰ Afganistan'da 2007 yılından itibaren cumhurbaşkanlığı yönetimi kurulu tarafından “Bağımsız Yerel Yönetişim İdaresi” kurulmuştur. Yerel Yönetişim İdaresinin görevleri; yerel yönetimde kamu hizmetleri sunmak için plan hazırlamak, yerel yönetimlerin kapasitesini geliştirme ve destekleme, yerel yönetimler ile ulusal programların uygulamasının ilerlemesini kolaylaştırmaktır. Afganistan'ın Bağımsız Yerel Yönetişim İdaresi 17 Merkez Başkanlıktan ve 121 İl Başkanlıktan oluşmaktadır. Ülkede İdari birim açısından 34 il, 364 ilçesi ve 157 il belediyesi ve yerel belediyesi vardır.¹⁵¹

Afganistan idari sisteminde yerel yönetimin bir dalını il meclisleri oluşturur. Bu konu Anayasanın 138. maddesinde şöyle belirlenmiştir: “ Her ilde bir il meclisi vardır. İl meclisin üyeleri, yasalara uygun, il nüfusuna dayalı, serbest, genel, gizli ve doğrudan seçimler yoluyla her ilin kendi halkı tarafından dört yıllık bir dönem için seçilirler. İl meclisin üyeleri kendi aralarından birisini başkan olarak seçerler”. Ayrıca il meclisin

¹⁴⁸ Mecmua Kevanini Afganistan, *Kanuni Esasi Afganistan*, Vezareti Adliyeyi Cumhuri İslami Afganistan, Riyaseti Neşerat, 1388.

¹⁴⁹ Mecmua Kevanini Afganistan, *Kanuni Esasi Afganistan*, Vezareti Adliyeyi Cumhuri İslam Afganistan, Riyaseti Neşerat, 1388.

¹⁵⁰ Adnan Karataş, Elif Çolakoğlu, Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin Devlet Yapısında Yerel Yönetim Sistemi, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 32 2018 Sayı: 2, 2018, s. 367.

¹⁵¹ İdareyi Müstakili Urganhayi Mahalli, “Tarihçeyi Müstakili İdareyi Urganhayi Mahalli”, <https://idlg.gov.af/history-idlg/> 30.12.2019.

görevlerini Anayasanın 139. maddesi, “yerel yönetimleri destekleyip genel olarak danışmanlık görevini üstlenirler” diye açıklamıştır.¹⁵²

Ülkenin başlıca illeri Kabil¹⁵³, Herat, Nangarhar, Belh, Kandahar, Gur, Lagman, Kunduz, Paktiya, Zabul, Baglan, Bedahşan, Bamyana, Badgis, Vardak, Logar, Samangan, Tahar, Nuristan, Faryab, Saripul, Paktika, Farah, Helمند, Nimruz, Gazni, Uruzgan, Kapisa, Parvan, Peñşir, Cüzcan, Host, Kuner ve Daykundi. Afganistan’ın meşhur kentleri Kabil, Belh, Herat, Kunduz, Gazni, Kandahar, Celalabad ve Bamyana’dır.¹⁵⁴

Afganistan’ın kuzeydoğu illeri Bedahşan, Tahar, Baglan, Peñşir, Kapisa ve Parvan, bati illeri ise Herat, Farah ve Gur’da Tacikler çoğunluk şekilde yaşar. Vahan Koridor’unda Kırgızlar; kuzeyi illeri Kunduz, Belh, Cüzcan, Faryab, Samangan, Saripul, Bedahşan’da Özbekler; Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan ile Afganistan arasındaki sınır illeri Cüzcan, Faryab, Badgis, Herat ve Kunduz’da Türkmenler; Nuristan’da Nuriler; Samangan, Bamyana, Gazni, Gur ve Daykundi’de Hazaralar; Gur ve Kunduz’da Aymaklar; Herat’ta Kızılbaşlar; Kandahar’ın doğusunda Pakistan sınırında Beraheviler; Kuner, Lagman, Kapisa, Nangarhar, Kabil, Logar, Vardak, Uruzgan, Gazni, Paktiya, Host, Paktika, Zabul, Kandahar, Helمند’de Afganlar/ Pestunlar ön plandadır.¹⁵⁵

Afganistan İslam Cumhuriyeti’nin yasama organlarını: Büyük Millet Meclisi (Loya Cirga) ve iki Meclisli Parlamento (Ulusal Meclis (Volusi Cirga) ve Büyükler Meclisi (Meşrano Cirga) oluşturmuştur.¹⁵⁶

¹⁵² Mecmua Kevanini Afganistan, *Kanuni Esasi Afganistan*, Vezareti Adliyyeyi Cumhuri İslam Afganistan, Riyaseti Neşerat, 1388.

¹⁵³ Aslında normal Afganistan’da Farsça ve Peştuca dilinde Kabil "کابل" olarak geçerlidir ve İngilizcede de yazış ve okunuş şekli “Kabul” Farsçadaki gibi okunur.

¹⁵⁴ Necibullah Emin Afgan, Muhammed Refik Muhmend, Muhammed Razik Behir, a.g.e, s. 22-23. Afganistan, (24.12.1386), “Coğrafyayı Tabii Afganistan”, http://raoufnoorzai.blogspot.com/2008/03/blog-post_14.html 28.10.2019.

¹⁵⁵ MEPA NEWS, (23.05.2019), “Afganistan Etnik Grup Haritası”, <https://www.mepanews.com/afganistan-etnik-grup-haritasi-21807h.htm> 01.01.2020.

¹⁵⁶ Kurs Amuziş Kezayi, Hukuki Esasi Afganistan, *Projeyi Umuri Adli ve Kezayi Afganistan*, Kabil, Afganistan, 2008, s. 36.

Büyük Millet Meclisi (Loya Cirga) Afganistan halkının en yüksek tezahürüdür. İki Meclisli Parlamento üyeleriyle il ve ilçe konseylerinin başkanlarından oluşur. Olağanüstü kriz dönemlerinde ve tarihi kararların alınması (bağımsızlık, ulusal egemenlik, toprak bütünlüğü, Anayasa değişikliği) durumlarında Afganistan'ın bütün bölgelerinden temsilciler bir araya gelerek toplanır ve nihai karar alınır. İki Meclisli Parlamento, Afganistan İslam Cumhuriyet Devleti'nin yüce yasama organıdır. Anayasa'nın 81. Maddesi'nde şu şekilde açıklanmaktadır: Afganistan İslam Cumhuriyeti Devleti'nin parlamentosu en prestijli yasama organ olarak halkın iradesinin tezahürü ve bütün milleti temsil etmektedir. Anayasa 83. Maddesi'nde ise Ulusal Meclis'in en fazla 250 üyeden oluşabileceği ve her ilden en az 2 kadın temsilcinin bulunması gerektiği belirtilmektedir. Büyükler Meclisi 102 üyeden oluşmaktadır. Üyelerin üçte biri vilayet konseylerinden, üçte biri ilçe konseylerinden ve üçte biri de cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Anayasaya göre cumhurbaşkanı tarafından atanacak üyelerin %50'si kadınlardan olmalıdır.¹⁵⁷

Afganistan İslam Cumhuriyeti'nde yargı kuvveti diğer kuvvetlerden ayrı olarak işlerini yapar. Anayasa belirttiği üzere, yargı organı Afganistan İslam cumhuriyeti devletinin bağımsız bir organıdır. Afganistan yargı organı üç düzey mahkemeden oluşmaktadır.¹⁵⁸

1. Birincil Mahkeme (Mehkemeyi İbtidaiyya); her il ve ilçelerde bulunmaktadır ve sanığın mücrim olup olmadığını ilk defa bu mahkemeler karar verir.
2. Temiz Mahkemesi (Mehkemeyi İstinaf); her ilin merkezinde bir Temiz Mahkeme vardır ve eğer sanık birincil mahkemenin kararını kabul etmezse kanunun belirttiği şekilde ikinci veya temiz mahkemeye başvurabilir.
3. Yüksek Mahkeme (Istere Mehkeme); Afganistan yargı sisteminin en yüksek mahkemesidir. Eğer sanık birinci ve ikinci mahkemelerin verdiği kararları kabul etmediği halde bu mahkemeye başvurur. Yüksek Mahkemenin kararı yürütme

¹⁵⁷ Mohammad Atef Khalily, "Afganistan'da Kamu Yönetimi", Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Niğde Ömer Halis demir Üniversitesi, Niğde, 2017, s. 29.

¹⁵⁸ Mecmua Kevanini Afganistan, *Kanuni Esasi Afganistan*, Vezareti Adliyyeyi Cumhuri İslam Afganistan, Riyaseti Neşerat, 1388, m. 116.

organları tarafından uygulanır fakat idam kararı ise cumhurbaşkanının onayı ile gerçekleşebilir.¹⁵⁹

Ancak üst düzey makamların suçlarında Anayasa doğrultusunda özel mahkeme oluşturulabilir. Yüksek Mahkeme 9 üyeden oluşur ve cumhurbaşkanı tarafından seçilip güvenoyu için Ulusal Meclis'e gönderilir. Güvenoyu aldıktan sonra Cumhurbaşkanı 9 üyeden birisini başkan olarak tayin eder. Afganistan Anayasasında beyan edildiği gibi Yargıtay'ın üyeleri cumhurbaşkanı tarafından seçip parlamentodan güvenoyu aldıktan sonra görevlerine başlayabilmektedir. Yargıtay'ın üyelerinin görev süreleri değişmekte olup üçü dört yıllık, üçü yedi yıllık ve diğer üçü de on yıllık süreliğine görevlendirilir.¹⁶⁰

¹⁵⁹ Mecmua Kevanini Afganistan, *Kanuni Esasi Afganistan*, Vezareti Adliyyeyi Cumhuri İslam Afganistan, Riyaseti Neşerat, 1388, m. 117.

¹⁶⁰ Khalida Wakil Zad, 2019, a.g.t, s. 22, 35.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: AFGANİSTAN'DA GÜNCEL SORUNLAR

3.1. SİYASİ YÖNETİME İLİŞKİN SORUNLAR

Afganistan gibi çok sayıda etnik gruptan oluşan bir ülkede kimlik farklılıkları bir gerçektir ve ulusal birliğin sağlanması da zorunludur. Afganistan'daki etnik gruplar arasında siyasi yönetime ilişkin "gerçek bir fikir birliğinin sağlanamaması" en önemli siyasi sorun durumundadır. Bu sebeple ülkedeki ulusal birliğin inşasında mantıklı çözümler ve pratik planlar uygulanmaya çalışılmaktadır. Uzlaşmaya varmak mili menfaat olarak kabul edilse de bazı siyasi unsurlar siyasi yönetim konusuna etnik boyut ile baktığından dolayı ulusal uzlaşmanın mili menfaatten ziyade kavmi menfaatler için yapılacağından endişe duyarlar.¹⁶¹

Küresel yönetim sistemindeki değişikliklere rağmen, Afganistan'ın hükümet idarelerinde hala eski sistem kullanılmaktadır. Her bir belge için giriş mektup kaydı ve çıkış kaydı lazımdır. Bir normal belgenin idari işlerinin bitişi bir ay sürebilir. Elbette idarelerin elektronik sisteme aktarılması çoktan istenmiştir yalnız güvenlik sıkıntıları, kimliklerin elektronik sisteme geçilememesi gibi nedenlerden dolayı idari işlemler elektroniğe dönüştürülmemiştir. Ayrıca bir araştırmaya göre; Bağımsız İdari Reform Komisyonu, tarafsızlık ilkesine uyulmaması, devlet memurlarının seçilişinde bilimden ziyade bireysel ilişkilerin öncelikli olduğu, devlet memurlarının düşük maaşları, mükâfat ve mücazat sisteminin eksikliği, fesada yol açtığından kamu hizmetlerin kalitesini düşürmüştür ve bu halkın devlete olan güvenini azalmaktadır.¹⁶²

Sovyet işgali altındaki yıllar Afganistan'ı mutlak değiştirmiştir ancak ülkenin eski sosyal yapısı, din algısı, ekolojik ve coğrafi yapısı hala devam etmektedir.¹⁶³ Bireyleri ve grupları bir kenara koyarak ve değiştirerek ülkenin sorunlarını temel yapıcı ve kalıcı bir çözüm bulmak zordur. Sorun sadece bireyde, grupta veya partide değildir. Elbette, iktidar merkezlerinde bulunanlar sorunları şiddetlendirmede veya

¹⁶¹ Heştı Subh, (30.04.1398), "Vahdet Milli der Afganistan, Çaliş hayi Ameli ve Çare Cuyi hayi Nazari", <https://8am.af/national-unity-in-afghanistan-theoretical-challenges-and-challenges/?fbclid=IwAR2U96wSMkZop4Tbj> 27.07.2019.

¹⁶² Bibisi Farsi, (05.06.2018), "Aya Nizam İdari Fersude Afganistan Rahi Heli Dicitali Dared", <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-42576240> 25.07.2019.

¹⁶³ Merziye Sulimani, *Lebeh hayi Tariki*, Kitabi Mahi Tarih ve Coğrafyayi Baztab, Şumare 148, 1398, s. 78.

azaltmada etkili rol oynarlar. Ancak bireysel ve sosyal zihniyette ve toplumun kök saldığı ve egemen olduğu geleneksel, gerici ve kabile kültüründe temel sorunlar olduğu kesindir. Kuşkusuz, yaşlı ve gerici gelenek ve kültürler öyle bir bataklıktır ki, beyni ve zihni hareketlilik, dinamizm ve açık araştırmadan uzak tutmaktadır. Gerici geleneğe dayalı virüs de insanların zihinlerini, cehalet, durgunluk, şiddeti savunmaya teşvik ve herhangi bir yenlikten kaçınmaya mecbur kılmaktadır. Güvenlik, refah, adalet, sosyal birlik, demokratik bir sistemin oluşturulması ve hukukun üstünlüğüne dayanan vatandaş merkezli bir toplumun yaratılması mücadelesinin iki ekseninde odaklanması gerektiğine inanıyoruz. İlk olarak, Sivil hareketin güçlendirilmesi yoluyla halkın harekete geçirilmesi, devletin gözetimi ve denetimi yoluyla sosyal zihniyetin teşvik edilmesi (şeffaflık ve hesap verebilirlik), güvenlik, adaletin yaygınlaşması devam eden bir program olarak sunulması ülkede ekonomik, sosyal büyüme ve gelişmeye sebep olur. İkincisi, ülkenin tüm etnik grupları arasında eski, karanlık, dondurulmuş ve gerici geleneklerin, inançların seyreltilmesi ve ortadan kaldırılması için kapsamlı ve uzun vadeli bir plan gerekir. Sesli, görsel ve yazılı medyanın mobilizasyonu yoluyla toplumda dinamik, dönüştürücü ve medeniyet odaklı kültür tasarlama, geliştirme, genişletme ve yaratma. Okullar ve yükseköğretim kurumları için yeni ve modern bir eğitim müfredatının oluşturulmasına ciddi odaklanma, ayrıca, eğitmen ve Hocaların da modern eğitim uygulamalarına aşına olması gerekmektedir.¹⁶⁴

Afganistan’da sivil toplum ikiye ayrılır:

1. Bugünkü (veya modern anlamda) sivil toplum: Tam anlamıyla 2001’den sonraki gelişmeler ile ortaya çıkmıştır ve ırksal veya dinsel ve mezhepsel ayrımcılıkları göz önünde bulundurmadan ülkede yaşayan bütün vatandaşları içerir.¹⁶⁵

2. Afganistan’da uzun bir tarihe sahip olan, kültürel ve sosyal zenginliğine bağlı geleneksel sivil toplum: Geleneksel denilen sivil toplum kuruluşları, Afganistan’ın şehir ve köylerinde sosyal normlar ve yapılar biçiminde varlığını sürdürmüş ve halen devam etmektedir. Birinci sivil toplum kuruluşları eğitilmiş ve özgür bakış açısına sahip

¹⁶⁴ Ruznameyi Afganistan Ma, (05.03.1397), “Muşkilati Siyasi ve Ferhengi Na Salim İctimayi”, http://www.dailyafghanistan.com/opinion_detail.php?post_id=143643 22.05.2019.

¹⁶⁵ Mohammad Rafi Sadat, “2001 Sonrası Afganistan’da Sivil Toplum Kuruluşları: Afganistan Sivil Toplum Forumu Örneği”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Sosyoloji Bilim Dalı, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya, 2019, s. 19.

olan ve gönüllü olarak çalışmakta olan çoğunlukla genç toplumu içinde bulundurmaktadır. Önemli vazifeleri seçimleri denetleme, halkın özellikle kadın, çocuk ve gençlerin hakkını medya aracılığıyla, protesto şekliyle ve halkı gönüllü işler yapmalarına teşvik etmektedir.¹⁶⁶

Afganistan'ın siyasi yönetimine bağlı sorunlarının giderilmesi için milliyetlerin (kavim: aynı dili konuşan halk) millet (aynı coğrafyada tek bayrak altında yaşayan halk) olması gerekiyor. Birçok kavimlerden oluşan ülkede bir millet olmak zordur.¹⁶⁷ Bugün Afganistan'da kanun ve yasaların yeterli düzeyde olmasına rağmen birçok olaylar kabile büyükleri tarafından çözülür. Başka bir deyişle eğer bir kişi kanun ve yasalara aykırı bir olayı gerçekleştirmişse birçok durumlarda yasaya bakılmaksızın kabile büyükleri yaşanan olayın suç olup olmadığına karar verirler.¹⁶⁸ Çoğunlukta evlilikler kavimler arasında ve yakın akrabalar ile yapılmaktadır. Seçimlerde herkes kendi kavim liderleri ön gördüğü kişiye oy verirler. 1992 - 2001 yılları arası iç savaşlar ve köktendinciliğin artışı toplumu birbirlerinden ayırmıştır. Açılmış yaralar çok derin olduğundan, Taliban teröristlerinin de hala etkili olduğu için bir halk veya bir etnik diğerini kabul etmekte zorlanmaktadır.

Afgan Asıllı Amerikalı yazar ve diplomat Zalmay Halilzad Afganistan'ın siyasi oyuncularını 3'e ayırmaktadır:

- 1. Yapmakta veya inşa etmekte olan şahsiyetler**
- 2. Bozucular** (Savaş ağaları, uyuşturucu kaçakçıları ve Pakistan'ın ordu ve istihbarat örgütüne bağlı olan kişiler)
- 3. Fırsatçılar** (duruma göre yukardakilerin her birine katılanlar). Nitekim Zalmay Halilzad Afganistan'da istikrarın gerçekleşmesi için özellikle savaş ağaları ve uyuşturucu kaçakçıları ile mücadele edilmesi gerektiğini öne sürer ve belirleyici adımların atılması için Afganistan devletinin yanında Dünya Topluluğunun yardımına ihtiyaç duyulduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca Afganistan'da terörizm ve

¹⁶⁶ Mohammad Rafi Sadat, 2019, a.g.t, s. 39-59.

¹⁶⁷ Şebekeyi İtla Resani Afganistan, (03.01.1393), "Sebebi Akib Mandegi Afganistan Çist", <http://www.afghanpaper.com/nbody.php?id=68741> 20.10.2019.

¹⁶⁸ Kanun İlmi ve Ferhengi Şehit Ustad Abdul Kadir Tevana, (24.08.1395), Millet Sazi ve Çalış hayi An der Afganistan" <http://www.shahidTawana.com/%D8%A8%D8%A7%DB%8C%DA%AF> 15.11.2019.

köktendinciliğin yükselişinde Pakistan'ın önemli rolü olduğunun altını çizmiştir ve ABD yetkililerinin Pakistan'a karşı dürüstçe tedbir almadığından şikâyetçidir.¹⁶⁹

Afganistan, 19 Ağustos 2019'de bağımsızlığının 100. yıldönümünü kutladı. Devlet başkanı Eşref Gani Ahmedzai, 22 Ağustos 2019 tarihinde Tolo televizyonuna verdiği röportajda ülkedeki istikrarsızlığa ilişkin şunları ifade etmiştir: *Ülkedeki istikrarsızlığın nedeni, sistem / rejim merkezli değildir. Devamını isteyecek olduğumuz rejim prensiplerinin üzerine bir yaklaşım ve fikre varmadığımızdandır. Zaman zaman veya tekrar tekrar yeniden başlıyoruz. Afganistan'da istikrarsızlığın en büyük nedeni bir nizam veya rejim üzerinde tek fikre varmamasıdır. Ama artık nasıl olursa olsun bu cumhuriyet rejimini koruyacağız ve cumhuriyeti devam ettireceğiz.*¹⁷⁰

3.2. ETNİK SORUNLAR

1747 yılında ilk Afgan devletinin kuruluşundan itibaren ülkede merkezi otorite bir türlü sağlanmamıştır. Önceleri Peştun kabileleri arasındaki iktidar anlaşmazlıklar merkezi yönetim otoritesini zayıflatırken, son yarım asırda ise etnik çatışmalar güçlü merkezi devletin ortaya çıkışına engel olmaktadır. Kırsal kesim devleti refah, düzen ve adaletin koruyucusundan ziyade yabancı bir güç olarak bilir. Devlet yetkilileri açısından kentler; devlet memurları, askerler, öğretmenler, entelektüellerin yetiştiği yerleşimler olarak görülürken taşra ise dinin ve gelenekçi değerlerin mekânı olarak kabul edilmektedir.¹⁷¹

Emir Abdurrahman Han (1880-1901) tahta geçtikten sonra İngilizlerin mali desteği ile merkezi bir devlet kurmak istemiştir. Bu amaçla Peştun olmayan Özbekler ve Hazaralar gibi diğer etnik azınlıklara karşı askeri tedbirler almış ve onları etkisiz hale getirilmeye çalışmıştır. Çok sayıda Peştun ailelerin Afganistan'ın güneyinden kuzey illerine göç etmelerini sağlamış ve onlara yerleşmeleri için bazı fırsatlar sunmuştur. Ayrıca Peştunlara daha ılımlı davranılmış, merkezileşme politikalarında bu

¹⁶⁹ Ali Reza Hudakuli Pur, Marifi ve Nekdi Kitabı 2, Firistada; Seferi Man der Cehani Aşufta az Kabul ta Kahi Sefid, *Fesilnameyi Siyaseti Harici, Sali 30, Şumara 2*, 1395, s. 183-185.

¹⁷⁰ ToloNews, (22.08.2019), "Exclusive Interview With President Ashraf Ghani", <https://www.youtube.com/watch?v=ov-FliDh7w0> 16.10.2019.

¹⁷¹ Haber Guzari Mizan, (09.06.1397), "Kavm Gerayi Çalişi Pişruyi Millet Sazi der Afganistan", <https://www.mizanonline.com/fa/news/448215/%D9%82%D9%88%D9%> 04.11.2019.

gruba önemli roller ve ayrıcalıklar (vergi muafiyeti ve toprak tahsisi) sağlanmıştır. Yaşananlardan dolayı Emir Abdurrahman Han'ın uyguladığı merkezileşme politikası bazı kesimler tarafından “İç Sömürgeleştirme” ya da “Afganistan'ın Peştunlaştırılması” olarak değerlendirilmiştir. Bu gelişmelerin sonuçları uzun vadede ortaya çıkmış ve bilindik etnik temelli çatışmaları beraberinde getirmiştir.¹⁷²

Başka bir görüşe göre Emir Abdurrahman Han kendi etnik grubundan (Peştunlar) çok rahatsızlık duymaktaydı, özellikle Kandahar ilindeki Afganların hükümetine karşı ayaklanmalarından sürekli endişelenmekteydi. Bu yüzden tehditleri bertaraf edip güçlü merkezîleşmiş bir devlet oluşturmak için Peştunları/Afganları ayırmak istedi ve onları Afganistan'ın güneyinden kuzeyine (Güney Türkistan'a) yerleştirdi. Böyle ülkenin güney ve kuzeyinde yanı sıra iki tarafta da dengeyi sağlayabildi.¹⁷³

Nur Ahmed Khaledi, Razzak Mamoun'un yazdığı “Sakaviyi Evvel” kitabından şöyle anlatıyor: “Peştun yönetimi ya da Peştun egemenliği 1929 yılında Tacik asıllı Habibullah Kalakani (Baçayi Sakav) tarafından sekteye uğratıldı. Habibullah Kalakani Gazi Amanullah Han'ın iktidarını devirerek tahta oturdu. Kendisini dinin bir hizmetkârı “Hadimi Dini Resullullah” olarak tanıtan Habibullah Kalakani Peştun olmayan ilk kraldı. Ancak Habibullah Kalakani'nin 9 aylık yönetimi Nadir Şah tarafından devrildi.¹⁷⁴ Dolayısıyla Afganistan'da Peştunların tam etnik egemenliği İşçi Devrimine (1978) kadar devam etti ve 1978 - 1992 yılları arasında ise ülkede yaşayan her bir etnik gruba hak verilmiş ve Televizyon ve radyo programlarında Peştuca/Afganca ve Farsça'nın yanında Özbekçe, Türkmençe, Peşeyice, Nuristanice, Berahevice dillerinde yayınlar yapılmıştır. Farklı diller, kültürler ülkenin güzelliği olarak yansıtılmıştır.¹⁷⁵

¹⁷² Farhad Hajiyarali, 2011, a.g.t, s. 100-101.

¹⁷³ Ziaulhaq Rashidi, “A Review of Afghan Nationalism in Two Centuries (19th & 20th)”, Unpublished Master's Degree Thesis, Department of Political Sciences and International Relations, Institute of Social Sciences, Istanbul Aydın University, İstanbul, 2019, s. 35.

¹⁷⁴ Mohammad Kazim Rahimi, 2018, a.g.t, s. 12-13.

¹⁷⁵ Anverulhak Ahedi, Zevali Peştunha der Afganistan, Kalici Providins Rudi Aylend, Neşriyeyi Mutaliaat Asyayi, Culdi 35, Şumara 7, Ayirlend, 1395, s. 3-4.

1992 - 1996 yıllar arası başkent Kabil’de mücahit gruplar arası iç çatışmalar devam ederken Afganistan’ın kuzeyinde de Özbek General’i Abdurreşit Dostum ayrı bir hükümet kurmuştur. Fakat bölünmüş ve iç savaş cereyan eden Afganistan’da 1996 yılı Taliban köktendinci terörist grubun iktidara gelişiyle tekrar tek etnikli Peştun egemenliği kurulmuştur. Bu dönemde Peştun milliyetçiliği artmış ve tüm üst düzey devlet memurlar ve bakanlar Peştunlardan oluşmuştur.¹⁷⁶

Peştunculuk, Afganistan ulusal kimliğinin temelini oluşturur. Afganistan öğrencilerinin tümüne Peten/Peštu/Afgan dili zorunlu ders olarak verilmektedir. Peştunculuk mili kimlik olarak her yerde ticaret, siyaset, eğitim, ekonomik ve toplumsal politikalarda yansıtılmaktadır. Komünist rejimin 1992 yılında çökmesi ardından oluşturulan yeni hükümet kendi içinde çekişmeler ile başlamıştır. Kurulan Mücahit devletinin başkanı Tacik asıllı Burhaneddin Rabbani, 30 Haziran 1992 tarihli konuşmasında “*Hükümet artık bir partinin, bir etnik grubun ya da birkaç kişinin değildir*” diyerek İslam Cemaat Birliğine vurgu yapmıştır. Ancak Peştun veya Tacik olsun, İslam kardeşliğine vurgu yaparak amacı kendini üst makamlara taşımak ve iktidarı elinde bulundurmak olmuştur. Bu çevreler kendi içlerinde anlaşmazlıklar yaşayarak kendileri ile savaşa girmişlerdir. Burhaneddin Rabbani, Gulbeddin Hikmetyar, Ahmed Şah Mesud ve Vahdet Partisi “Hizbi Vahdet” arasında gidip gelen koalisyonlar ve savaşlar etnik milliyetçiliğe dayalı politik süreci beraberinde taşımıştır. Nitekim 1994 yılında Taliban’ın ortaya çıkışı ve 1996 yılında başkent Kabil’i ele geçirmesi ile iç savaş yeni bir boyut kazanmıştır. Kendi içinde savaşan bütün gruplar; Cünbuş Mili, Cemiyeti İslami, Vahdet İslami ve Hizbi İslami partileri birleşerek Taliban’a karşı savaşmaya kader götürmüştür. Peştunların kendilerini tek yönetici kitle olarak görmeleri nedeniyle diğer etnik grupları devlet bürokrasisinden reddetmeleri, Peştunlara dayalı bir iktidar yapısını diğer grupların kabul etmemelerinden kaynaklanan sorunlar yaşanmaktadır.¹⁷⁷

Afganistan, stratejik konumu itibariyle her zaman dış müdahalelerden dolayı kurban olmuş aynı biçimde etnik egemenlik, kabilecilik ve mezhepçilik gibi dahili faktörler yüzünden fazla acı çekmiştir. Ülkenin kuzey halklarını oluşturan Özbekler ve

¹⁷⁶ Ahbar Afganistan, (01.12.2006), “Huviyet Millet ve Nasyonalizm der Asri Hazir” <http://afghanistannews.org/lalzad.html> 30.10.2019.

¹⁷⁷ Farhad Hajiyarali, 2011, a.g.t, s. 101-105.

Tacikler ile güneydeki egemen grup Peştunlar ve ülkenin orta kesiminde ise Hazara etnik grubu çoğunluğu oluşturur. Bazen de mezhepsel ayrıcalık Şii ve Sünni ortaya çıkabilir. Afganistan Anayasası eşit bir şekilde bütün vatandaşlarına hak vermiştir. Fakat güvenliğin sağlanamamasından Anayasa'nın belirtilmiş hakları pratiğe yansımamaktadır.¹⁷⁸ Afganistan'da özellikle iki büyük etnik grup (Peştunlar, Tacikler) kendi haklarını elde etmek için siyasi ve hukuksal harekâtlardan ziyade askeri yollara başvurmuştur. Birisi dağlardan indi mi diğeri dağlara çıkmaktadır. Bu durum ülkenin tüm etnik unsurlarına yansımakta ve huzursuzluk yaratmaktadır.

26 Ocak 2004 tarihli Afganistan Anayasası, Afganistan'da yaşayan Özbek, Türkmen, Beluç, Peşeyi, Berahevi, Nuristani gibi azınlıkların dillerine resmi statü tanımış, bu dillerde radyo ve televizyon programlarına izin vermiştir. Aynı zamanda söz konusu azınlıkların devletin üst düzey makamlarına gelmesine hak tanınmış ve böylece Peştun olmayanların da yeni rejime katılmaları sağlanmıştır.¹⁷⁹ Bu ve benzeri gelişmelere karşın Afganistan'da eğitim ve öğretim Peştuca ve Farsça verilmeye devam etmektedir. Bu durum Peştunlar, Tacikler ve Hazaralara açısından istendik bir durum iken diğer etnik gruplar için sorun kabul edilmektedir.

Cumhurbaşkanı Muhammed Eşref Gani'nin, 17 Şubat 2019'da elektronik kimliklerin dağıtılacağını açıklaması siyasi krizi daha da artırmıştır. Ulusal Birlik Hükümeti'nin ortağı İcra Kurulu Başkanı Abdullah Abdullah, Eşraf Gani'nin kararına tepki gösterdi. Yeni kimlik kartı, sahibini "Afgan" olarak tanımlamaktadır. Uygulamaya karşı çıkan Abdullah Abdullah, kimlik kartlarının ülkedeki etnik çoğunluk durumundaki Peştunları öne çıkardığını iddia etmektedir. Kendisi de Peştun olan Devlet Başkanı Eşraf Gani ise yeni kimlik kartlarının Afganistan'daki tüm etnik grupları temsil ettiğini savunmuş ancak tepkiler üzerine kimlik kartlarının dağıtılması ertelenmiştir.¹⁸⁰ Elektronik kimliklerin dağıtımı 2019 yılı sonunda başlamış, kimliklerde milliyeti yanında mensubu olduğu kavim de yazmaktadır.

¹⁷⁸ Mohammad Kazim Rahimi, "Afganistan'da SSCB Müdahalesiyle Başlayan Savaş Yılları ve Barışı Koruma Çabaları (1979-2014)", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Politika ve İşletmeciliği Anabilim Dalı, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir, 2018, s. 1.

¹⁷⁹ Farhad Hajjiyarali, 2011, a.g.t, s. 102.

¹⁸⁰ AA, "Afganistan'da siyasi ve ekonomik sorunlar hala çözüm bekliyor", <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/afganistanda-siyasi-ve-ekonomik-sorunlar-hala-cozum-bekliyor-/1159385> 28.07.2019.

3.3. EKONOMİK SORUNLAR

1747 yılında ilk Afgan devletinin kurulmasından sonra Ahmed Şah Dürrani, devletin ekonomik yapısını sağlamlaştırmak için seferler düzenlemekteydi ve en önemli ekonomik gelir sahalarını Keşmir ve Pencab (Şimdiki Pakistan sınırları içinde) oluşturmaktaydı. 19. Yüzyılın başlarından itibaren bir taraftan Timor Şah'ın oğulları arasında yaşanan taht kavgaları diğer taraftan İngiltere'nin Hindistan'ı işgal etmek amacıyla Doğu Hindistan Şirketi (East Indian Company)'ni kurması devletin ekonomik gelirlerini önemli ölçüde azaltmıştır. 1883 yılında Emir Abdurrahman Han ve İngiltere arasında Durand Sınır Hattı (Durand Line) anlaşmasını imzalayınca Keşmir ve Pencab'dan elde edilmekte olan gelir kaynağı da tamamen kesilmiştir. Dolayısıyla Afgan devleti ayakta kalmak için İngiltere / Hindistan'dan mali destek almıştır ve mali destek ile dış politikada Afganistan devleti özgürlüğünü kaybetmiştir. Afganistan 19 Ağustos 1919 yılında bağımsızlığını ilan edince kendi topraklarından elde edilecek gelir kaynakları ile Afganistan devletini ve ordusunu güçlendirmek için çabalamış, yine bütçe açığıyla karşı karşıya kalmıştır.¹⁸¹

Afganistan ekonomik açıdan gelir düzeyi düşük devletlerin arasında gösterilmektedir. Bu durum üzerinde 19. yüzyıldan beri ülke topraklarının bir savaş alanına dönüşmesi sebebiyle her seferinde imarına çok fazla para harcanmaktadır. Afganistan coğrafi konumu sebebi ile ekonomik açıdan gelir sağlayabilecek avantaja sahiptir. Geçmişte Tarihi İpek Yolu aracılığı ile Doğu'yu Batı'ya bağlayan yol durumunda olan ülke toprakları günümüzde ise dünya siyasetinde önemli rol oynayan devletlerin (İran, Pakistan, Hindistan, Çin, Rusya) ortasında yer alır ve ekonomik ve ticari açıdan da birbirilerine bağlayabilecek konuma sahiptir.¹⁸²

Afganistan ekonomisi tarıma dayanmaktadır. ABD'nin Uluslararası İşbirliği Ajansına göre (USAID) toplam nüfusun yaklaşık % 80'i tarım ve hayvancılık ile uğraşmaktadır. Pamuk, tütün, Hint otu ve şekerpancarı en önemli tarım ürünleridir. Tarım sektörü savaşlar, iç çekişmeler ve istikrarsızlıklardan dolayı henüz

¹⁸¹ Nimetullah Bijen, Halkayı Habiseyi Afganistan; İktisadi Zayıf, Vabestegi Mali ve Fesad, *Bergirifta Şuda az Sait Bibisi be Şekli PDF der Asil Nevišta Şuda der Sait Bibisi*, 1391.

¹⁸² Horasan Zemin, (09.11.1396), "Mevkiyeti Coğrafyayı Afganistan ve Nekiş an der Tevsiah", <https://www.khoranzameen.net/php/read.php?id=4122> 07.05.2019.

modernleşmemiştir. Su kaynakları açısından zengin bir ülke olan Afganistan'da sulama sistemleri yaygınlaştırılmadığından dolayı binlerce km² tarım arazisi sulanamamakta, ekilip biçilememekte ve adeta kuraklaşmaya terk edilmiş durumundadır.¹⁸³

Afganistan, su kaynakları açısından oldukça zengin bir ülkedir. Komşu ülkelerdeki su kaynaklarının çoğunluğu Afganistan dağlarından dolmaktadır. 75 milyar metreküp suyunun sadece 20 milyar metreküpünü kullanabilen Afganistan aynı zamanda hem sulu tarım hem de hidroelektrik üretiminde sularından yararlanamamaktadır.¹⁸⁴ Dolayısıyla Afganistan'da güçlü ve sürdürülebilir ekonominin yaratılması ve kalkınmanın sağlanabilmesi için sınırları dahilindeki su yönetiminin en pragmatist şekilde gerçekleştirilmesi önem taşımaktadır. Bu konuda hem kendi ihtiyacını karşılama hem de komşu ülkelere elektrik satma amacıyla elektrik üretim tesislerinin inşa edilmesi yararlı olacaktır.

Afganistan ekonomisinin diğer önemli bir sorunu da gümrüklerde elektronik sistem olmadığından dolayı vergiler tam anlamı ile toplanamamakta, toplanan vergiler de devlet kasasına tam olarak aktarılamamaktadır. Bu durum devleti önemli gelirden mahrum bırakmaktadır. Bu konuda yaşanan diğer bir sorun da ülke topraklarının tam anlamıyla merkezi hükümetin kontrolünde olmaması, bazı yerleşmelerde Taliban ve diğer köktendinci grupların hala etkili olması ve vergilere zorla el koymasındır. Vergilere el koymakla yetinmemektedirler elektrik üretim tesislerine de sık sık sabotaj düzenlemektedirler.

Afganistan'ın ekonomik büyümesine katkı sağlayacak diğer bir konu doğal kaynaklardır. Doğal kaynaklar açısından oldukça zengindir. En önemli madenleri doğal gaz ve petrol (Madeni Neft ve Gaz'i Amuderya), bakır (Madeni Mes Aynaki Logar), azure taşı (Madeni Lacuward'i Bedahşan), demir (Madeni Aahen'i Hacigak), lityum, uranyum, altın ve elmadır. Afganistan'da çıkarılmayarak işlenmeyi bekleyen

¹⁸³ Bibisi Farsi, (02.10.2013), "Caygahi Ziraat der İktisadi Afganistan", https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2013/09/130828_k05_ag-projects_role_ag_afghan_economy 28.11.2019.

¹⁸⁴ Hamid Nevid, Abi Deryahayi Afganistan Nuktayi Atfi Hemsayeha, Aryana Afganistan Online, 2017, s. 3.

madenlerin toplam değerinin 1 trilyon \$'dan fazla olduğu dūşünülmektedir.¹⁸⁵ Bazı şirketler ile bu madenlerin çıkarılması için anlaşmalar imzalanmış fakat önemli madenler örneğin bakır madeni (Madeni Mes Aynaki Logar) ve diğer birçoğu güvenliğin sağlanmaması üzerine çıkarılma faaliyetleri durdurulmuştur.

Ülkenin ekonomik büyümesini engelleyen temel unsurlardan bir tanesi de eğitilmiş insan kaynağıdır. Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı verilerine göre 16 yaş üzerinde olan yaklaşık 11.5 milyon kışı okuma yazma bilmemektedir. UNESCO istatistiklerine göre kırsal kesimde yaşıyan kadınların % 90'ı ve erkeklerin % 65'ı okuma yazma bilmemektedir.¹⁸⁶ Ayrıca işsizlik, uygun sağlık standartlarının eksikliği, en düşükten yüksek rütbeli makamlar aşırı idari yolsuzluk ile elde edilmesi, kalkınma için siyasi iradenin eksikliği, terörizm, altyapı eksikliği, enerji, demiryollarının olmaması, yaygın uyuşturucu kaçakçılığı ve yaygın kara para aklama gibi temel hususları ekonomik gelişimin önünü engellemektedir.¹⁸⁷ Son yıllarda, üretim projelerinin yetersizliği, ithal malların taşması, politik sorunlar güvensizlik ve diğer iç sorunlara yol açtığı, yapılan ihracatın yetersizliği, Afganistan halkını yoksulluk, işsizlik, evsizlik, açlık ve toplum nüfusun daha fazla büyük şehirlere yoğunlaşmasına yol açmıştır. Afganistan'ın ekonomik sorunlarını özetlemek gerekirse; son 30 yılda yaşanan savaşlar Afganistan ekonomisini tahrip etmiş, devam eden terör saldırıları da ekonomik projelerin engellenmesine yol açmaktadır. Kuraklık, depremler, sürekli yaşanan seller ve diğer doğal afetler; yolsuzluk, kamu mallarının yağmalanması, uyuşturucu maddelerinin üretimi, eğitilmiş insan kaynağı azlığı, güvenlik birimlerinin tam anlamıyla tesis edilmemiş olması mevcut tahribatı artırmaktadır.

Afganistan ekonomik sorunlarının çözümü şöyle özetlenebilir; serbest ekonomi pazar sistemi devlet tarafından sıklıkla kontrol edilmesi ve devlet iktisadin gelişmesi için enerji üretimi, sanayi, ulaşım, telekomünikasyon, eğitim ve halk sağlığı

¹⁸⁵ Haber Guzari Sadayi Afgan, "Madeni be Arzişi Hezar Milyard Dolar der Afganistan Keşif Şud", <https://www.avapress.com/fa/news/19577/%D9%85%D8%B9%D8%AF%D9%86%05.07.2019>

¹⁸⁶ Vezareti Marif, (15.09.2019), "Buzurğdaşt az Ruzi Cehani Sevad", <https://moe.gov.af/dr/%D8%A8%D8%B%D8%B1%DA%AF%D8%AF%D8%A7%D8%12.11.2019>

¹⁸⁷ Ruznameyi Afganistan Ma, (22.05.1391), "Mevani Tavsiyeh İktisadi Afganistan", http://www.dailyafghanistan.com/opinion_detail.php?post_id=125523 14.06.2019.

alanlarında Pazar'a katılması kesinlikle lazımdır.¹⁸⁸ Ekonomik kalkınma için devlet belirleyici tedbirler almalıdır. Yolsuzluğun önlenmesi, kamu mallarının yağmalanmaması ve narkotik üretiminin önlenmesi hükümetin görevidir. Sermaye çıkışını önleyen ve yatırımcıları teşvik etmesi beklenmektedir. Hükümetin başka görevi yerli ve yabancı sermayeyi korumak için iyi güvenlik koşulları ve yasaları oluşturmaktır. Yaratıcı ve adil vergi sisteminin oluşması gerekir. Serbest Piyasa Ekonomi faaliyetlerini güçlü şekilde denetlemesi bekleniyor. İşsizlik büyük problemleri getirmektedir. Gençler göç ediyor veya köktendinci terörist örgütlere katılıyorlar, bunların önlenmesi güçlü ve modern Afganistan'ın oluşmasıdır. Ekonomik ve sosyal büyüme merkezlerini inşa etmek ve hızlandırmak, Afganistan'ın ekonomik bağımsızlığını güçlendirmek ve gelecekteki ekonomik ve kültürel gelişme için koşulları sürdürülebilir bir şekilde oluşturmak, Afganistan'ı kurtarmak için kullanılabilir. Son olarak Afganistan'ın coğrafi konumunun kullanılması, ülkenin ekonomisine ve güvenliğine fayda sağlayacak ve Afganistan için modern bir altyapı oluşturacak, zenginlik yaratacak ve iş yaratabilecek, halkın refahını artıracaktır.

3.4. TERÖR SORUNU

Fundamentalizm yeni gündeme gelen bir sözcük olarak görülse de yeni bir fenomen değildir. Teorik olarak üzerinde uzun bir süre çalışmalar yapılmış bir kavramdır. Fundamentalizm ilk anda dini yönüyle anlaşılmaktadır. Dinin fundamental (esas) unsurlarını, sosyal hayata egemen kılma çabasında olan bir harekettir. Önceleri bu hareket mevcut modern ideolojilere karşı alternatif bir sistem niteliğini taşımıştır. Zaman diliminde özellikle pratik hayatta, mevcut fundamentalist gruplar, liderleri tarafından Tanrı adına militan faaliyetlere yönlendirilmek suretiyle politik hayatta var olması gereken mücadeleyi sosyal hayata şiddet ile taşımışlardır. Fundamentalizm günümüz çağdaş insanın düşüncesine aykırıdır. Çünkü fundamentalizm tutuculukla, kültürel bir gerilikle, bağnazlıkla, hoşgörüsüzlükle, temel insan hürriyetlerini yok saymakla ve son olarak da dışlayıcılıkla özdeşleştirilmektedir. Geçmişte hangi anlama

¹⁸⁸ Naim Asas, (16.02.2015), "Muşkilati İktisadi Afganistan ve Rehnemud hayi Siyaset hayi İktisadi" <http://naimasas-com.over-blog.com/2015/02/54d92924-0983.html> 25.07.2019.

gelirse gelsin, onun günümüzde ifade ettiği anlam, büyük ölçüde kutsal bir şiddet ya da baskı ve yıkıcılığın kutsanıdır.¹⁸⁹

Köktendincilik olarak da ifade edilen fundamentalizm kavramı, dinin temellerine, vahiy edilen ilk metinlere dönüşü esas almaktadır, bu açıdan modern-liberal din yorumlarının, sekülerizm ve entelektüel dindarlığın karşısında yer alan aşırı muhafazakâr bir din anlayışını ifade etmektedir. Fundamentalizm terimi özellikle Amerikan Protestanlığı'na özgü bir fenomendir. Kavram olarak Fundamentalizm ilk defa 20. yüzyılın başlarında, Amerikan Protestanlarının işaret ettiği dini bir hareketi adlandırmak için kullanılmıştır. Nitekim Amerikan Fundamentalizmi'ni doğuran en önemli sebeplerden biri, sekülerleşme ve modernleşmeye karşı koyma olmuştur. Bu sözcüğün Protestan hareketi olarak tanımlandığı 1950'li yıllarda, Hindistan'da büyük partiler arasındaki mücadele, Mısır'da Müslüman Kardeşler (Muslim Brotherhood) adında dini bir hareketin ortaya çıkışı, fundamentalizm kavramının bir anda Mısır ve Hindistan'da kullanılmasına neden olmuştur. Yine Suudi Arabistan ve İran gibi büyük Müslüman ülkelerdeki dini hareketleri tanımlamada bu kavramdan yararlanılmıştır. 1970'lere gelindiğinde küreselleşmenin etkisiyle fundamental hareketlerde artış görülmüştür. Kavram olarak kökeni Amerikan Protestanlığına dayansa da Fundamentalizm kavramı son zamanlarda İslam, Budizm, Hinduizm ve Yahudilik gibi pek çok dini hareketlenmenin veya başkaldırının ifade edilmesinde kullanılmaktadır. 1990'larda ise fundamentalizm kavramı artık, dinsel ya da ideolojik fanatizm kavramıyla eş anlamlı hale gelmiştir.¹⁹⁰ İslam fundamentalizm'i bazı yazarlara göre 1940'li yıllarında Ebul Ala Mevdudi¹⁹¹ tarafından "Camaat-i- İslami" medresesinin açılışıyla ortaya çıkmıştır. İkinci aşamada 1970'lerde köktendincilik dünya çapında etkili hale gelmiştir. 1974'te Yadudi Guş Emunim (The Block of the Faithful: Sadık Blok) ve 1979'de ise İran İslam Devrimi gibi hareketler ortaya çıkmıştır. 1990'li yıllarda El-Kaide ve 1996'de ise Taliban'ın ortaya çıkışı İslami köktenciliğin sıkıntılı

¹⁸⁹ Gülay Ercins, Küreselleştirici Modernliğin bir Antitezi: Fundamentalizm, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 6, 2009, s. 654.

¹⁹⁰ Gülay Ercins, 2009, a.g.m, s. 654-656.

¹⁹¹ Sayid Abul Ala Maududi (1903-1979) Pakistan'da doğmuştur. Hukukçu, gazeteci ve imam olarak görevleri yapmıştır.

duruma gelişinin göstergesi olarak görülmüştür.¹⁹² Ancak İŞİD'in ortaya çıkışıyla İslam dünyası köktendinciliğe hayır demesi gerektiği noktaya sürüklenmiştir ve aşırı dinciliğe karşı önlemler alması lazımdır.

İslami köktencilik olgusu, 1960'lı yıllardan itibaren yükselişe geçmiş, 1970'lerde petrol fiyatlarındaki ani yükselme ve 1979 İran Devrimi'nin etkisiyle aşırı dincilik olgusu şiddetli hale gelmiştir. İslami fundamentalizm, demokrasiye, insan haklarına, kadın haklarına, bilimsel gelişime, Amerika'ya ve Batı'ya karşı bir düşman olarak algılanmaktadır. İslam dünyası ülkelerinde görülen köktendinci hareketler, dinin özünden kaynaklanmayıp, daha ziyade batı emperyalizmine karşı gelişen tepki hareketleri konumundadır. Batılılaşma, modernleşme ve sekülerleşme olgulara karşı çıkan İslami fundamentalizm, İslam'ı yabancı kültürel unsurlardan arındırarak Hz. Muhammed (Asri Saadet) dönemi uygulamalarına yani dinin orijinal şekline dönme çabası içindedir.¹⁹³ Fundamentalizm 2000'lerin başında, Taliban rejimi, 11 Eylül ve ardından gelen El-Kaide saldırılarının da etkisiyle Batı literatüründe hızla radikal İslam'ı tanımlayan bir kavram haline dönüşmüştür. Bugün fundamentalist denilince Batı'da, sakallı ya da kara çarşafı, Batılı anlamda modern olmayan bir hayat tarzına sahip dinciler akla gelmektedir.¹⁹⁴

Aslında İslam Fundamentalizmin gelişimi ve kullanımı Batı müttefikleri tarafından yarım asırdan fazla Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğine karşı önemli bir politika olarak kullanılmıştır. Ortadoğu, Kuzey Afrika, Orta Asya ve Güney Asya'yı da içerecek bir İslami blok inşa etme çabası içerisinde politika, siyasal İslam'ın temel özelliklerini manipüle etmeyi amaçlıyordu.¹⁹⁵ 20. yüzyılın son yıllarından itibaren İslam dünyasında krizler ortaya çıkmıştır. Krizin esas damarı köktendinci İslami yaklaşımdan ibarettir.¹⁹⁶ Aslında aşırı din anlayış SSCB'yi bölüp, parçalamak için iyi bir yöntem olarak Batı ve onun yanlısı ülkeler tarafından kullanılmıştır.

¹⁹² Ezatullah Afzali, "Impact of the Taliban Reappearance on Afghanistan Foreign Policy on Pakistan During Hamid Karzai Period", Unpublished Master Degree Thesis, Department of Political Science and International Relation, Institute of Social Science, Istanbul Aydın University, Istanbul, 2018, p. 8.

¹⁹³ Gülay Ercins, a.g.m, 2009, s. 665-667.

¹⁹⁴ Gülay Ercins, a.g.m, 2009, s. 656.

¹⁹⁵ Ezatullah Efczali, 2018, a.g.t, s. 8.

¹⁹⁶ Ali Reza Hudakuli Pur, Marifi ve Nekdi Kitabi 2, Firistada; Seferi Man der Cehani Aşufta az Kabul ta Kahi Sefid, *Fesilnameyi Siyaseti Harici*, Sali 30, Şumara 2, 1395, s. 175.

1989'yılı Kızıl Ordu Afganistan'dan çekildi. Bir daha mücahit gruplar 1989'den 1992 yılına kadar Afganistan cumhuriyeti devletine karşı savaşmayı başladılar. Artık mücahit grupların tek amacı yönetimi ele geçirmek olmuştu. Mücahitler devleti ele geçirdikten sonra düzgün planlarının olmadığı, aynı şekilde hiç birinde devleti yönetme yetenek, beceri ve tecrübeleri olmadığından, önce esas birleştiren kaynak İslam dini iken sonra ırkçılık anlayışların ortaya çıkışı, daha da kötüsü bir sistem veya rejim oluşturma konusunda bir görüşe varmadıklarından veya bir görüşe sahip olmadıklarından ülkeyi harabeye dönüştürüp köktendinci terörist örgütlerin ortaya çıkışına müsaide etmiştir. Köktencilik önce Afganistan sivil halkına yaşamı dar ederken sonra da dünyaya sıkıntı olmaya başlamıştır ve Afganistan terörizm merkezine dönüşmüştür. Afganistan'da birçok terör örgütü faaliyet göstermektedir ancak burada en etkili olanlarından söz edeceğiz.

3.4.1. El-Kaide

Ülkedeki en önemli terör örgütü durumundaki El-Kaide, 11 Ağustos 1988 tarihinde Pakistan'ın Peşaver kentinde Usame bin Ladin önderliğinde kuruldu. El-Kaide örgütünün üyeleri Sovyet İşgaline karşı savaşmaya gelen Araplardan oluşmuştur. Usame bin Ladin Arabistan'ın zengin ailelerinden gelir. Afganistan'daki diğer mücahit gruplarla birlikte dünya çapında ateizm ideoloji emperyalizmine karşı savaşmıştır. SSCB dağılar dağılmaz kendine yeni hedefler koyarak artık kapitalizm dünyasına karşı terör faaliyetlerini gerçekleştirmeye başlar.¹⁹⁷ Dünya genelinde çok sayıda terör saldırısı gerçekleştiren örgütün en önemli saldırısı, 29 Eylül 2001 masum insanın yaşamını yitirdiği 11 Eylül 2001 saldırılarıdır. ABD, 1812 Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra ilk kez bu çapta büyük bir saldırıya uğramıştır. Saldırı sonrasında süper güç durumundaki ABD, başta güvenlik olmak üzere uluslararası tüm politikalarını değiştirmiştir. 11 Eylül Saldırıları sonrasında ABD, terörle mücadele kapsamında farklı ülkelere yönelik askeri operasyonlar gerçekleştirmiş, Afganistan'a yerleşmiş ve bu durum Orta Asya'nın jeopolitiğini derinden etkileyerek tekrar şekillendirmiştir.¹⁹⁸

¹⁹⁷ Ezatullah Afzali, 2018, a.g.t, s. 17.

¹⁹⁸ Tabnak, (23.11.1395), "Hemelati Teröristi Al Kaide"
<https://www.tabnak.ir/fa/tags/2452/1/%D8%A7%D9%84%D9%82%D8%A7%D8%B9%D8%AF%D>
25.05.2019.

3.4.2. Taliban

Afganistan'daki diğer etkin terör örgütü olan Taliban, 1994 yılında Pakistan'da kurulmuştur. "Taliban" medrese talebeleri demek olup medreseye dayalı bir yapılandırmadır. Taliban'ın lideri Sovyetlere karşı savaşan mücahitlerden oluşur ve üyelerinin çoğu ise Sovyet Kızıl Ordusuna karşı savaşan kişilerin Pakistan kamplarında doğan çocuklarıdır. Bunlar tamamen Peştunlardan meydana gelmiş ve Türkler, Tacikler ve Afganistan'daki diğer etnik gruplara karşı etnik temizlik yapan bir anlayışa sahiptir.¹⁹⁹ Taliban'ın Afganistan'ın kuzey illerini ele geçirmesine yardımcı olan çoğu Peştunlardan oluşan Gulbeddin Hikmetyar liderliğindeki Hizbi İslami Parti komutanları olmuştur ve kuzey kentleri işgal ederken kim önlerine çıkarsa kurşuna dizmiştir. Özellikle Hazaraları ve Özbekleri katliam yapmıştır.²⁰⁰ Pakistan eski başbakanlarından Benazir Butto, Londra'da yaptığı bir açıklamada Taliban hakkında şunları ifade etmiştir: "Taliban'ın meydana çıkarılması fikri İngiltere'ye ait olup, yönetimi ABD'dedir. Finans desteğini Suudi Arabistan sağlamakta ve lojistik desteği ise Pakistan vermektedir".²⁰¹ Nitekim 1994 - 2001 yılları arasında görev yapan Taliban hükümetini sadece Pakistan, Suudi Arabistan ve BAE'nin tanınması durumu açıklamaktadır. Taliban döneminde Afganistan, El-Kaide'nin merkezi olarak kullanılmıştır.²⁰² Taliban rejiminin çöküşünden sonra El-Kaide üyelerinin birçoğu Taliban'a ve 2014 yılı IŞİD'in ortaya çıkışıyla ise IŞİD'e katılmıştır.²⁰³

Taliban köktendinci örgütü 1996 yılında yönetimi ele geçirdikten 11 Eylül 2001'e dek, Afganistan'daki yaşam şöyle özetlenebilir:

1. Televizyon ve her türlü müziğin yasaklanması,
2. Medeniyet ve uygarlıktan uzak oldukları için Afganistan'da iletişim şirketlerinin açılışına izin verilmemesi,

¹⁹⁹ Selçuk Duman, 2019, a.g.e, s. 70-71.

²⁰⁰ Mohammad Aref Salihi, "Afganistan'da İktidar Mücadelesi ve Dış Müdahaleler, 1973-2014", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2014, s. 71-91.

²⁰¹ Selçuk Duman, 2019, a.g.e, s. 71.

²⁰² Said Tevakkuli, Uzvgiri Terörist ha ba Takid ber Al Kaide, *Fesilnameyi Afak Amniyet, Devreyi Cedid, Sal Suvn, Şumara Şeşum*, 1389, s. 52-53.

²⁰³ Haber Name, Heti Nuhust Cenk ba Terörizm; 21 Gruhi Teröristi Faal der Afganistan ve Pakistan Kudam ha And", <http://khabarnama.net/blog/2017/10/26/21-terrorist-groups-in-afghanistan/> 18.05.2019.

3. Fakirlik ve işsizliğin artması,
4. Afyon üretiminin artması,
5. Okullarda bütün öğrencilerin sarık takmaya mecbur kılınması,
6. Erkeklerin sakal bırakmasının zorunlu olması,
7. İnsanların zorla namaza götürülmesi,
8. Kızların okula gitmesinin yasaklanması,
9. Kadınların bir erkek yanlarında olmadan evlerinden çıkışının yasaklanması,
10. Futbol, voleybol gibi sporlar ve uçurtmanın bile yasaklanması,
11. Peştuca/Afganca Afganistan'ın tek dili olarak kullanılması,
12. Sünni Müslüman olmayanlar ile Müslüman olmayan vatandaşların baskı altına alınması,
13. Bilim insanlarının, akademisyenlerin ve diğer aydınların ülkeyi terk etmek zorunda kalması,
14. Ülkede din adamlarının (mollaların) her konuda hâkim güce dönüşmesi,
15. Evlerinde erkek birey olmayan ailelerin, geçimlerini sağlayabilmek amacı ile kızlarına erkek elbisesini giydirerek çalıştırması.²⁰⁴

Afganistan'da Taliban teröristlerden ayrı diğer köktendinci teröristler de faaliyet göstermektedir. SSCB dağıldığından Özbekistan ve Tacikistan'da yönetimi ele geçirmek ve aşırı dine dayalı bir hükümet kurmak için bazı köktendinci gruplar ortaya çıkmış ve yönetimi ele geçirmek için silah yolunu tercih etmiştir. 1992 - 1994 yılları arasında Tacikistan'da devam eden iç savaşta dinci gruplar Afganistan'ın mücahitleri çoğunlukta Tacik kökenliler ve İran tarafından desteklenmiştir. Sonuçta Afganistan da durumun iyi olunmaması aslında Afganistan mücahitlerinin desteklemelerinin bitmesi, İran'ın arabuluculuğu, Rusya'nın SSCB' destekli partiye destek vermesi ve BM arabuluculuğu ile savaş bitmiştir ve aşırı dinci gruplar da etkisiz hale getirilmiştir. Ama bu durum Özbekistan'da değişik şekliyle devam etmiştir Özbekistan devleti köktendinci örgüte bağlı üyelerinin birçoğunu sınır dışı etmiştir bunlar için Pakistan'da eskiden beri güvenli bölgeler olduğundan oraya yerleşmişler ve Afganistan'da Taliban yönetimi ele geçince rahat bir şekilde Afganistan'ın kuzey illerinde faaliyetlerini başlayıp şu ana dek devam etmektedir. Taliban etkili olan her il ve ilçede onların

²⁰⁴ Radyo ve Televizyon Rahi Ferda, "Pencum Mizan Ruzi Vurudi Taliban be Şehri Kabul", <https://www.youtube.com/watch?v=U4IGOGP7pZI> 29.10.2019.

savaşçuları da bulunmaktadır ve Afganistan güvenlik kuvvetleri ile savaşmaya devam etmektedir.

3.4.3. Özbekistan İslami Hareketi (ÖİH)

Afganistan'da etkili diğer bir terör örgütü olan Özbekistan İslami Hareketi (ÖİH), Özbekistan'da şeriata dayalı bir İslami devleti kurmak amacıyla 1998 yılında kurulmuş, radikal İslam bakış açısına sahip silahlı bir örgüttür. ÖİH'nin mevcut merkezi Pakistan'ın eyaletlerinden olan Kuzey Veziristan'dır. Lideri Tahir Yoldaş olarak biliniyordu. ÖİH, Taliban döneminden beri Afganistan'ın kuzey illerinde etkiliydi. Operasyonları Taliban teröristlerin yaptıklarından farkı yoktur ve hala de etkili bir şekilde Afganistan halkını kana bulaştırmaya devam etmektedirler.²⁰⁵

Doğu Türkistan İslami Hareketi Örgütü de Afganistan'da etkilidir, Çin Halk Cumhuriyeti ile mücadelesini sürdüren Uygur Türklerinden oluşmaktadır. 1993 yılından kurulan örgüt faaliyetlerini Taliban ve El-Kaide ile birlikte sürdürmektedir. 2014 yılında örgüt, IŞİD'e biat etiklerini belirtmiştir.²⁰⁶

3.4.4. Irak ve Şam İslam Devleti (IŞİD)

Irak ve Şam İslam Devleti Horasan Eyaleti Ocak 2015 yılında Afganistan ve Pakistan coğrafyasında varlığını belirtmiştir. Hafız Sayid liderliğindeki örgüt üyelerinin çoğunluğunu Taliban oluşturmaktadır. Afganistan Güvenlik Güçleri'ne göre IŞİD'in amacı dünyada hilafet kurmaktır.²⁰⁷ Pakistan ve Afganistan'ın coğrafyası terör örgütlerine müsait olduğundan ayrıca Pakistan'da tam merkezleri olan Pakistan Talibanları ve Hakanı Şebekesi ve Afganistan'da ise Afgan Talibanları bu terör örgütlerine zemin hazırlamakta olduğundan güçlü şekilde faaliyetlerine devam etmektedirler. Afganistan'da köktendinci örgütlerden, siyasi yolsuzluklardan ve ekonomik sorunlardan kaynaklı tehditlerle karşı karşıya kalmaya devam ediyor. Özellikle terör sebebi ile ülkedeki güvenlik zafiyetinin yol açtığı sorunlar gelecekte

²⁰⁵ Haber Name, Heti Nuhust Cenk ba Terörizm; 21 Gruhi Teröristi Faal der Afganistan ve Pakistan Kudam ha And", <http://khabarnama.net/blog/2017/10/26/21-terrorist-groups-in-afghanistan/> 18.05.2019.

²⁰⁶ Merkezi Cami Pujuhış hayi Tekfiri, "Cünbuşi İslami Türkistan Şarki, Cehani Tehdit ve Nigerani", <http://takfir.ir/modules/smartsection/item.php?itemid=1869> 15.08.2019.

²⁰⁷ Amina Khan, Islamic State Khorasan Province (ISKP) in Afghanistan – an Assessment, *Institute of Strategic Studies Islamabad*, 2019, p. 1-7.

ülkenin istikrarsızlığından faydalanan dış güçleri de olumsuz etkileyecek potansiyele sahiptir.

19. yüzyılda sahnelenen “Büyük Oyun” gereği Afganistan, Orta Asya - Güney Asya ve Orta Doğu'nun kavşak noktasında bulunması sebebi ile jeopolitik öneme sahiptir. Bu önem özellikle dış paydaşlar konumundaki bölge ülkelerini (Pakistan, Hindistan, İran, Suudi Arabistan, Çin, Rusya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri) yakından ilgilendirmektedir. Özellikle İran, Pakistan ve Hindistan Batılı devletlerin boşluğunu doldurmak için Afganistan'daki varlıklarını arttırmaktadırlar. Nitekim Pakistan ile Hindistan arasındaki rekabet ve bunun Afganistan'a etkisi aynı zamanda Güney Asya'daki bölgesel istikrar üzerinde etkili potansiyele sahiptir. Bu rekabetin aşındırıcı etkisini onaylayan Afganistan'ın Cumhurbaşkanı Eşraf Gani (2014 - 2019) “*Son zamanlarda Afganistan'da devam eden şiddet ve istikrarsızlığın “Hindistan ve Pakistan arasındaki Proxy Savaşının” bir sonucu olduğunu iddia etmektedir*”.²⁰⁸ Diğer bazı yazar, gazeteci ve bilim adamlara göre Afganistan'daki devam eden istikrarsızlığın çoğunlukla dini boyutlu gösterildiğinden Suudi Arabistan ve İran arasındaki Proxy Savaşın sonucu olduğuna vurgu yapmaktadır.²⁰⁹

2015 yılında düzenlenen “Dünya Güvenliği Moskova Konferans”nda Afganistan eski İçişleri Bakanı Muhammed Hanif Atmar, kendisine yöneltilen; Neden Afganistan, terörizm probleminin çözümünde ve uyuşturucu yetiştirmenin ortadan kaldırmasında daha başarılı olmamaktadır? Sorusuna cevabında şunları ifade etmiştir: “*Bir ülkedeki bölgesel ve küresel boyutlu bir sorunu ulusal düzeyde çözemeyiniz. Sorunu çözeniz gerekiyorsa bölgesel ve küresel düzeyde kapsamlı bir yaklaşım izlenmelidir. Afganistan sorunun kaynağı değildir aksine sorun için seçilmiş ve savaş alanı haline getirilmiş bir ülkedir. Evet terörizm büyüyor, nedeni ise bazı devletlerin terörizmi dış politika unsuru olarak kullanması ve bu sebeple desteklemesidir. Terörizmin özel barınakları vardır, barınaklar ortadan kaldırılmadıkça terör faaliyetler bitmeyecektir. Terörizmin finansman kaynakları vardır. Bu finansman kaynaklar sağlandığı sürece, terörizmin operasyonları ve yetenekleri mahrum*

²⁰⁸ Colonel Stuart Kenny, “Instability in Afghanistan: Why Afghanistan Matters and What Australia can do to Address the Causes of Instability”, Australian Defence College Centre for Defence and Strategic Studies, 2016, p. 1-27.

²⁰⁹ Ruznameyi Afganistan Ma, (16.10.1394), “Zeruret İti haz Strateji Bitarefi der İrtibat ba Teniş Miani İran ve Arabistan”, http://dailyafghanistan.com/opinion_detail.php?post_id=134819 27.10.2019.

*kılınmaz. Bölgedeki yeni güvenlik ve siyasi dinamikler yeni terörist aktörlerin ortaya çıkışına müsaade etmiştir”.*²¹⁰

11 Eylül Afganistan için yeni bir sayfa açtı, demokratik hükümet Hamid Kazai başkanlığında kuruldu. Buna karşın pek çok Afganistanlı siyaset bilim insanlarına göre Hamid Karzai cumhurbaşkanlığı döneminde (2004 - 2014) Taliban teröristlerine doğrudan “birader” sözcüğünü istifade etmesi Taliban’ın güçlenme sebeplerindendir.²¹¹

Taliban rejiminin çöküşüyle Taliban köktendinci örgütün operasyonları NATO güçlerine karşı eylemler altında binlerce Afganistan’ın sivil halkını ve Afganistan’ın güvenlik kuvvetlerini şehit etmiştir. Başka bir deyişle Afganistan sivil halkını ve Afganistan güvenlik askerlerini şehit etmek için her türlü yolu denemiştir yani “Sınırsız Savaşı”²¹² başlatmıştır. Sivil ve asker arasında hiç fark yapmamaktadırlar. Yol, köprü, hastane, cami, ticaret merkezleri, okul, üniversite, spor alanlarında, hatta düğüne salonuna bile, sonuçta her yere saldırdılar, havaya uçurttular.²¹³ Afganistan cumhurbaşkanı Muhammed Eşref Gani dönemi (2014 - 2019) Taliban ile barış yapma planının bildirisinde “Sınırsız Savaşın” nedenlerini 4’ a ayırmıştır:

1. **Bulunduğu coğrafya konum:** Teröristler Afganistan’ın stratejik bölgesini 1990’li yıllardan kullanmaya başladılar. Onların amacı sadece Afganistan değil belki çevre ve dünyanın diğer ülkelerinde de güvensizlik yaratmaktır. Bu yüzden dünya İslam köktencileri bu ülkeye sığınmaktadır.
2. **Bölgesel suç örgütleri:** Kolombiya’daki istikrarsızlığın ana menüsü uyuşturucu kaçakçılıklarından ibaretse Afganistan’daki savaş ve istikrarsızlık da eroin kaçakçılıklarından kaynaklanmaktadır.

²¹⁰ Ministry of Defence of the Russian Federation, (18.12.2015), “Statement By Mohammad Haneef Atmar”, <https://www.youtube.com/watch?v=Clrzdj-kc&list=LLkvAu-JUMvN6WFGqBh5UsSQ&index=4&t=169s> 01.08.2019.

²¹¹ Radyo Aşina, (03.02.1396), “Karzai Diğer Taliban ra Birader Nemihanet”, <https://www.darivoa.com/a/karzai-taliban-brothers-balkh-attack/3821991.html> 12.11.2019.

²¹² Sınırsız Savaş kelimesini 1998 yılında iki Çinli albay tarafından ilk kez kullanılmıştır. Sivil ve Asker demeden herkese ataş atma ve eylemleri gerçekleştirmek için her şeyden yaralanmak anlamına gelir.

²¹³ Muhammed Eşraf Gani, Planı Sulhi Celaletmeab Muhammed Eşraf Gani, *Riyaset Cumhuri İslami Afganistan*, 2019, s. 6.

3. **Komşu ülkeler:** Birleşmiş Milletlerin kanunlarına dayalı komşu ülkeler terörizme ile mücadele etme konusunda vecibelerini yerine getirmemektedirler.
4. **Afgan Talibanların savaşı:** Onlar aslında Afganlardır. Bu yüzden onlar ile barış planını yapmaya hazır olmuşuz, çünkü diğer teröristler, Afgan Talibanlar devlete karşı savaşmayınca ve onlar diğer yabancı teröristlere yer hazırlamayınca, yabancı terörist gelmeye ve terör olaylarını gerçekleştirmeyi başaramaz.²¹⁴

Afganistan'da devam eden savaş ve istikrarsızlığın başlıca sebepleri olarak Pakistan'ın ortaya çıkışı, Soğuk Savaş, İran-Arap dünyasının savaş alanı, uyuşturucu kaçakçılığı, yolsuzluk, ABD ve NATO önce terör ile mücadele etmeye Afganistan'a gelip sonra yeni krizlerin ortaya çıkışıyla Afganistan meselesinin askıya alınması, Dünya düzeninde terörizm tanımının değişikliği gibi Afganistan'ın içerisinde de terörizmin tarifi üzerine bir sonuca varılmaması, medrese ve camilerin devletin kontrolünde olmaması gösterilmektedir.

Pakistan'ın ortaya çıkışı: Afganistan ve Pakistan arasındaki güvensizlik 1947 yılı Pakistan'ın ortaya çıkışıyla başladı. 1883 yılı İngiltere ile yapılmış anlaşma Pakistan'ın ortaya çıkışıyla, Afganistan'ın devlet adamlarına göre bu anlaşma yasal yönünü kaybetti. Afganistan, Pakistan'ı iki şart ile tanıyacağını belirtti, "Durand Hattı"nı özgür sınır (Serhad-i-Azad) olarak belirlenecek ve Veziristan ve Beluçistan eyaletleri Afganistan hakimiyetine dahil olacaktı. Afgan milliyetçileri ve devlet yetkilileri tarafından günümüze kadar da "Durand Hattı" Afganistan - Pakistan arasında bir sınır olarak tanılamamaktadır.²¹⁵ Afganistan dava etmekte olan bölge "Peştunistan" veya "Pahtunhuva" ismindedir ve orada Afganlar/Peştunlar yaşamaktadır.²¹⁶ Pakistan'ın ortaya çıkışından bu yana o bölgede dini fundamentalist gruplar yetiştirilmektedir. Afganistan'da cumhuriyet rejimi kurulduğundan devlete karşı isyancı fundamentalist gruplar ortaya çıkmıştır.²¹⁷ Afganistan'ın devleti birçoğunu tutuklarken diğer birçoğu ise Pakistan'a kaçmıştır, o günden itibaren Pakistan'ın istihbarat teşkilatı (ISI), kaçmış

²¹⁴ Muhammed Eşraf Gani, Plani Sulhi Celaletmeab Muhammed Eşraf Gani, *Riyaset Cumhuri İslami Afganistan*, 2019, s. 6-7.

²¹⁵ Ezatullah Afzali, 2018, a.g.t, s. 121.

²¹⁶ Hurasan Zemin, (07.09.2019), "Peştunistan Huvahi Amlı Tebahi Afganistan", <https://www.khoranzameen.net/php/read.php?id=2815> 26.07.2019.

²¹⁷ Nevzer Şefiyi, Zehra Mahmudi, Vakavi Delayili Ehmiyeti Pakistan der Ceng Ayhi Terörizm, *Fesilnameyi Asyayi Merkezi ve Kafkas, Vahidi Ulum ve Tahkikati Tahran*, İran, 1391, s. 77-81.

Afganistan halkını Afganistan devletine karşı eğitmeye, silah vermeye ve kullanmaya başlamıştır. 1979 yılı Afganistan'ın SSCB tarafından işgal olunca artık Pakistan fundamentalist örgütleri desteklemeyi tamamen hakki olduğunu belirterek Batı yanlısı ve diğer İslam dünyası ülkelerinden ekonomik destekler almaya başladı.²¹⁸ Afganistan Mili Güvenlik Başkanı, Amrullah Saleh 23 Ekim 2014, ToloNews tarafından düzenlenen üçlü (Afganistan – Pakistan - Hindistan) veya bir arada üç ülke politikacılarıyla yaptığı televizyon programında “Afganistanlılar neden Pakistan devletinden nefret ederler?” sorusuna şöyle cevap vermiştir; *“Hayal edin eğer Pakistan eğittiği 30 bin köktendinci teröristlerin yerine 30 bin MBA’sı (Master of Business Administration) olacak genci eğitesiydi bu durum daha farklı olurdu. Herkese malum Afganistan aydın toplumunun hiçbiri Pakistan’da eğitim almamıştır. Her gün yakaladığımız terörist, köktendinci grup ve kişiler Pakistan medreselerinde eğitim alıp Afganistan’a cihat için gönderildiğini dile getirmektelerdir. Pakistan dış politikasında yumuşak güç olarak kullanan fundamentalist örgütleri tarafından, Afganistan’da her gün intihar ve silah saldırılları sonucu yüzlerce sivil halk yaşamını feda etmektedir”. Gelelim sıkıntıyı çözme noktasına; Pakistan, Afganistan’ın yasal devleti ile çalışması bekleniyor. Kabil’i Afganistan’ın yasal devletinin başkenti olarak tanıması gerekiyor. Eskide Taliban devletini tanımişti artık bunu bilmesi gerekiyor ki Afganistan coğrafyasında Afganistan yasal devletinden başka devlet yoktur ve kurulmayacaktır. Afganistan’da güçlü bir devletin oluşmasını kendilerine tahdit olarak bilmesinler. Afganistan dış politikasında özgürdür istediği her devlet ile ilişki kurabilir o devletin Pakistan yanlısı olması beklenmez. Teröristin iyi veya kötüsü yoktur, Afganistan’da gerçekleşen intihar ve saldırılar ve aynı şekilde Pakistan’da gerçekleşen intihar ve saldırılar hepsi terör olayları olarak belirlenmesi gerekiyor ve son olarak Afganistan, Pakistan’ın bir komşusu olarak barış ve huzurda yaşama hakkı vardır, iki ülke için de iyisi budur”.*²¹⁹ Pakistan 14 Ağustos 1947’ yılında Hint-İngiltere’den istiklalini aldığından ve sürekli Afganistan’ın iç siyasetine karıştığından, sivil halk arasında İngiliz’in çocuğu “Çuçayi İngiliz” olarak adlandırılmaktadır.

²¹⁸ Ezatullah Afzali, 2018, a.g.t, s. 117.

²¹⁹ ToloNews, (23.10.2014), Why Afghans Hate Pakistan?, <https://www.youtube.com/watch?v=dj6mVW8BAwQ> 01.10.2019.

Soğuk Savaş (İki ideoloji Kapitalizm ve Sosyalizmin çekişme noktası) 70 yıllık hüküm süren Komünizm iktidarı Afganistan topraklarında Afganistan halkının cihadıyla sona erdirildi. SSCB dağılınca mücahit örgütlerini destek veren ülkeler mücahit grupları unuttular. Onların sonraki misyonlarını kimse düşünmemişti veya sonraki aşamalarının ne olacağını, ne olması gerektiğini kimse bilmiyordu.²²⁰

İran-Arap dünyasının savaş alanı (İki mezhebin çekişme alanı), 1992 yılı Afganistan'da mücahit gruplar iktidarı alınca zafer İran'dan yana olmuştur. 1996 yılı Taliban yönetimi ele geçirince bu sefer bölgede politikayı Pakistan, Suudi Arabistan ve BAE kazanmıştır.²²¹

Uyuşturucu kaçakçılığı, Afganistan'da 1992 yılı normal yasal yönetim dağıldığından farklı fırsatçı içsel ve bölgesel örgütlerin uyuşturucu yetiştirmesine zemin hazır oldu ve haşhaş yetiştirmeye başladılar. 11 Eylül 2001 sonrası düzenlenen konferanslar ve İSAF ve NATO'nun gelişiyle de haşhaş yetiştirilişi eksilmeden daha artı. Başka bir deyişle önce Afganistan'da yetiştirilen haşhaş ve uyuşturucu ticaretinde içsel ve bölgesel örgütler varken artık uluslararası örgütler de bu ticarete dahil olmuştur ve günümüzde Afganistan dünyada uyuşturucu yetiştiren ülkelerin arasında yukarı düzeydedir.

2017 yılı Afganistan içişleri bakanlığı yaptığı bir açıklamada ülkede 3 milyon kişi haşhaş ve eroinin yetiştirme, üretme ve kaçakçılığında çalıştığını belirtmiştir. Afganistan politikacılarına göre ülkede savaş bitmeden uyuşturucu yetiştirme, üretme ve kaçakçılığı bitmeyecektir. Yalnız başkent Kabil'de 6 bin uyuşturucu bağımlısı vardır bunun 4 bini evsiz ve köprülerin altında uyumaktadırlar.²²² Afganistan'da uyuşturucu üretimi ve ticaretin değeri 2018 yılı BM açıklamasına göre 6,6 milyar

²²⁰ Doktor Muhammed Cevad Hakşins, İmran Yusufi, Firset ha ve Tehdit hayi Revandi Millet Sazi der Afganistan berayi İran, *Fesilnameyi İlmi-Pujuhişi Ulumi Siyasi ve Revabit Bainulmilel*, İran, 1389. Cengha ve Ameliyat hayi Nizami, "Afganistan Ceng ba Şurevi Zuhuri Taliban", <https://jangaavaran.ir/%d8%a7%d9%81%d8%ba%d8%a7%d9%86%d8%b3%d8> 11.04.2019.

²²¹ Haber Guzari Danişgahi Azad İslami, (21.06.1398), "İran az Kudam Gruhayi Mucahid Şiah ve Sünni Afganistani Himayet Kerd?", <https://ana.ir/fa/news/34/380303/%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D8> 15.11.2019.

²²² Duviçe Vile Deri, (26.07.2017), "Seh Milyon Nefer der Afganistan Mesrufi Karubar Mevadi Muheddir And", <https://www.dw.com/fa-af/%D8%B3%D9%87-%D9%85%DB%8C%D9%84%DB%8C%D9%88%D9%86-%D9%86%D9%81> 07.10.2019.

dolara ulaşmıştır. Fakat bunun arasında çiftçilerin elde ettiği kar 1,4 milyar dolardır.²²³ Taliban ve diğer köktenci terörist örgütlerin en önemli gelir kaynağı haşhaş ve eroin üretimi ve ticaretidir. Planlı bir şekilde devletin denetimi altında olmayan il ve ilçelerde yetiştirilmektedir.

Afganistan'daki yolsuzluk: Bir devlet yalnız adalet ile yaşayabilir. Yolsuzluk Afganistan devletinin en önemli problemlerinden biridir. İdari yolsuzluk Afganistan da çok eski geçmişe sahip değildir, özellikle yeni “Afganistan İslam Cumhuriyeti Devleti” kurulduğundan mükâfat ve mücazat sisteminin olunmaması idari yolsuzluğa yol açtı. Bilinmesi gereken diğer bir nokta ise Afganistan’a yardım eden birçok ülkeler ettiği yardımını Afganistan devlet bütçesinden ayrı olarak kendileri özel projeler olarak sunduğundan yolsuzluğun ana sebeplerinden birisi olarak bilinir. Ülkedeki idari yolsuzluğun nedeniyle işsizlik artmaktadır. Binlerce aydın ve kemale gelen genç ülkesini yasal ve kaçak yollar ile terk etmektedir. İdari yolsuzluk yaşamın, her bir alanını etkilediği gibi Afganistan’ın hukuk ve yargı sistemini de etkilemiştir. Küçük veya büyük davalar normal devlet mahkemelerinde hal olması aylar sürürken Taliban açık mahkemelerinde (Mahkemeyi Sahrayı) bir gün en fazla bir haftanın içerisinde hal olduğundan halk Taliban’a meracıya ediyorlar. Sonuçta Afganistan’daki idari yolsuzluk halk’ın merkezi devlete güvenini azaltmıştır, işsizlik oranı artmıştır, işsiz ve eğitimsiz kişiler Taliban ve diğer terörist köktenci örgütlere katılarak terörizmi desteklemektedir.

ABD ve NATO önce terör ile mücadele etmeye Afganistan’a gelip sonra yeni krizlerin ortaya çıkışıyla Afganistan meselesi askıya alınması: 11 Eylül sonrası Amerika Cumhurbaşkanı George W. Bush (2001 - 2009) fundamentalist örgütler özellikle El-Kaide ve onun destekçisi Taliban yönetimine saldırıları başlattı ve ABD’yi bu konuda desteklemeyen ülkeleri de terör devletleri olarak sayacağını belirtti.²²⁴ Afganistan’da Taliban rejiminin çöküşüyle 6 aylık geçici bir devlet kurdu ardından iki sene intikali devlet kuruldu ve 2004 Anayasası ile yeni çağdaş Afganistan İslam Cumhuriyeti kuruldu ve halkın müstakim oyu ile ilk kez Hamid Karzai Afganistan

²²³ UN News, (10.09.2018), “The value of drug production and trade in Afghanistan has reached 6.6 billion dollars” <https://news.un.org/en/story/2017/11/636182-afghanistan-opium-production-jumps-87-cent-record-level-un-survey> 05.10.2019.

²²⁴ AP Archive, (21.07.2015), “Latest Address to nation by George W. Bush”, https://www.youtube.com/watch?v=7vqP_KRhdm0 01.12.2019.

cumhurbaşkanı olarak seçildi.²²⁵ Afganistan’da NATO birliklerinin operasyonları ile barış ve huzur geçici olarak sağlandı fakat 2003 Amerika, Irak’a saldırması ile Afganistan ikinci plana geçmiştir.²²⁶ Ardından Libya, Suriye ve Ukrayna krizleri da Afganistan’da terör ile mücadeleyi etkilemiştir. Binan Taliban ve diğer köktendinci örgütler güçlendiler ve hatta IŞİD gibi yeni terör örgütleri de bölgede ortaya çıkışını belirtmiştir.

Dünya düzeninde terörizm tanımının değişikliği gibi Afganistan’ın içerisinde da terörizmin tarifi üzerinde bir sonuca varılmaması: Amerika’da 2001-2019 arasında üç devlet başkanı değişmiştir. Her birinin terörist ve terörizm tanımı üzerine farklı görüşleri vardır.²²⁷ NATO literatüründe Afganistan’da yürütülen harekât çeşidine “Counterinsurgency” denilmekte ve karşı tarafa ise “insurgent” yani “asi” veya “direnişçi” kelimesi kullanılmaktadır.²²⁸ Bu arada Taliban’a karşı kullanılan bu kelimeler Afganistan’da yaşamını kaybeden ve terör olaylarından maddi ve manevi yara alan her bir vatandaşa zulüm ve felakettir. Her ülke dış politikasını kendi çıkarlarını nazarlarında bulundurarak çiziyor aynı şekilde bir örgüt bir ülkeye göre terörist diğerine göre olmayabilir. Ne kadar Taliban köktendinci örgütü binlerce Afganistan halkını şehit ve terör etse bile Pakistan, Arabistan, Katar ve BAE’ye göre terör örgütü değildir. Çünkü her birinin menfaat ve çıkarları ancak fundamentalist örgütler ile temin edilmektedir.

Afganistan içerisinde de Hamid Karzai cumhurbaşkanlığı döneminde (2004 - 2014) sürekli Taliban’a birader yani bildiğimiz kardeş sözcüğünü kullanmıştır. Fakat diğer hiçbir etnik lideri böyle bir sözcüğü Taliban’a karşı kullanmamaktadır.²²⁹ Hamid Karzai döneminde Taliban’a karşı duran çok sayıda aydın Peştun, Tacik, Hazara,

²²⁵ Paygahi İtla Resani Peyami Aftab, (13.09.1386), “Sukuti Taliban ve Teşkili Devleti Hamid Karzai 1380”, <http://www.payam-aftab.com/fa/doc/news/426/%D8%B3%D9%82%D9%88%D8%B7-%D8%B7%D>, 09.11.2019.

²²⁶ Cefer Hak Penah, Rohullah Abdulmelki, Muşariketi Britanya ve İyalati Mutehide der Afganistan Pes az 11 Siptember ve Delayili Nakami An, *Fasilnameyi Mutaliaati Rahburdi, Sal Şanizdehum, Şumara Duvum*, 1392, s. 181-182.

²²⁷ Ancumeni Nicat, (03.05.1393), Tarif Amerika ve Mutehidaneş az Terörizm Çist?”, <https://www.nejatngo.org/fa/posts/16669> 29.11.2019.

²²⁸ Levent Gözkaya, 2015, a.g.e, s. 115.

²²⁹ Duviçe Vileh Deri, “Karzai, ba Vicudi İtiraz ha Taliban ra Birader Hetab Mikunem” <https://www.dw.com/fa-af/%DA%A9%D8%B1%D8%B2%DB%8C-%D8%A8%D8%A7> 01.12.2019.

Özbek siyasetçiler terör edilmiştir. Afganistan çağdaş döneminin ikinci cumhurbaşkanı Eşref Gani Ahmedzai döneminde (2014 - 2019) de eskisi gibi yüksek rütbeli ve sürekli Taliban ve diğer köktendinci örgütlerine karşı başarılı operasyonları gerçekleştiren, Talibanları eleştiren aydın kesimler terör edilmiştir. Bu terörlerin arkasında Pakistan istihbarat teşkilatı (ISI) olduğu net ve açıktır. Söylenilmesi gereken diğer bir nokta ise Eşref Gani dönemi başlarken Taliban grupları Afganistan'ın güneyinden, kuzeye yerleştirildi. Cumhurbaşkanı'nın birinci yardımcısı General Abdürreşit Dostum Taliban'a karşı kaç defa operasyon girişiminde bulundu fakat cumhurbaşkanı tarafından izin verilmemiştir.²³⁰ Oralardaki yaşayan halk bir daha kendi yaşam kültüründen, okuldan, üniversiteden, elektrikten, internetten mahrum kalmaktadır.

Medrese ve camilerin devletin kontrollünde olmaması: Bütün sorunların anası buradan kaynaklanıyor. Afganistan'daki medreseler ve camilerin hepsine yakını devlete kayıt ve denetiminde değildir. Medreselerin hocaları ve cami hocalar yalnız din bilimini bilir. Başka bilimlerden yoksundur. Özellikle Sosyal bilimlerini okuyan herkesi kendilerine düşman olarak bakarlar. Pakistan medreselerinden mezun olmayan ve Afganistan'ın devletine bağlı medreselerinden mezun olan medrese veya cami hocaları azdır. Medrese ve cami hocaları Pakistan istihbarat teşkilatı (ISI) ve Arabistan'ın nüfuzundan Vahabiyetin etkisi, Kuran Kerim'de belirtilen tarihi olaylardan başka İslam tarihinden bilinçsizliği, günümüze dünya düzeninden bilinçsizliği, en az lisan seviyesine kadar eğitim görmemek, ders aldıkları hocaları da aynı sıkıntılarda olması ülkedeki terör faaliyetlerini güçlü biçimde desteklemektedir.

²³⁰ Tolo News, "Haberi Saati Deh, 20 Asad 1398", https://www.youtube.com/watch?v=tMjomm_STu8 25.10.2019.

SONUÇ

Afganistan'a hâkim olmak aynı zamanda Çin, Hindistan, Pakistan ve İran'ı idare edebilmektir.

Asya'nın kalbi durumundaki Afganistan dağlık, denize sınırı olmayan karasal bir ülkedir. Tarihi süreçte değişik kültürlerin ve ideolojilerin ortaya çıktığı ülke toprakları aynı zamanda başat güçlerin mücadele alanı olmuştur. Etnik zenginliğe sahip Afganistan'da en kalabalık etnik gruplar sırasıyla Peştunlar, Tacikler, Türkler ve Hazaralar'dır. İlk Afgan devletinin kuruluşundan günümüze dek Peştunlar/Afganlar ülkeyi yönetmekte, sadece 1929 yılında 9 ay Tacik asıllı Habibullah Kalakani (Baçayı Sakav) ve 1992-1996 yılları arasında yine Tacik asıllı Burhaneddin Rabbani yönetiminde bulunmuştur.

Jeopolitik konumu itibariyle tarihin belirli dönemlerinde büyük komutanların (Büyük İskender, Cengiz Han) işgaline maruz kalan Afganistan siyasi coğrafyası, 19. yüzyılda İngiltere ve Çarlık Rusya'sının savaş meydanı iken 20. yüzyılda Batı ve Doğu bloklarının mücadele alanı olmuştur.

11 Eylül 2001 sonrası gelişmeler ile Taliban merkezli oluşumlar ve yönetimler etkisizleştirildi. 2004 Anayasası ile ülkede çağdaş ve demokratik bir rejim kuruldu (Afganistan İslam Cumhuriyeti Devleti). Bu Anayasa bölge ülkeler arasında en demokratik Anayasalardan sayılır, etnik çoğulculuğu içerir şekilde oluşturulmuştur. Bu durum etnik grupları belli ölçüde memnun etmesinin yanında ülkede demokratik düzenin kurulması açısından çok önemlidir. 1992 – 2001 yılları arasında kapanmış okullar ve üniversiteler tekrar açılmış, genç, yaşlı, erkek ve kadın herkes daha demokratik haklar elde etmiştir.

Yaşanan gelişmelere karşın ülkede güvenlik ve istikrar sorunu devam etmektedir. Taliban unsurlarının halen eylemlerini sürdürmesi ve ülkedeki uyuşturucu ticaretinin devam edişi, merkezi otoritenin kurmaya çalıştığı demokratik düzeni tehdit etmektedir.

Afganistan'da siyasi sorunlar bazen dış müdahalelerden bazen de ülkedeki etnik gruplardan kaynaklanmaktadır. Nitekim 1992 yılından sonra yaşanan iç savaş ve

karışıklıklarda her bir etnik grup farklı devletler tarafından desteklenmiştir. Bu durum günümüzde de devam etmektedir.

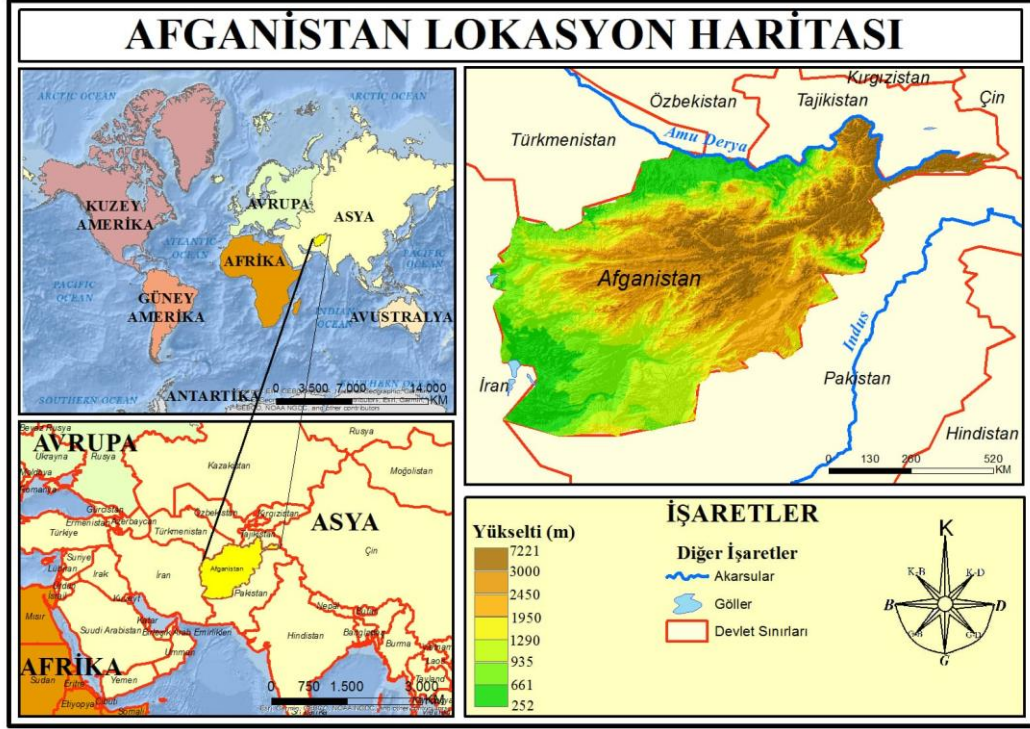
Afganistan'da güçlü ve istikrarlı bir devlet yönetiminin sağlanması için öncelikle ulusal birlik sağlanmalı, ortak tarih ve vatan şuru oluşturulmalı, ekonomik büyümeye önem verilmelidir. Etnik gruplar arasında her konuda anayasal eşitlik ve adalet sağlanmalıdır.

Afganistan'da hala ülkedeki tüm etnik grupları temsil eden veya edebilecek bir siyasi lider bulunmamaktadır. Ülkedeki bütün partiler kavmi ve etnik temellidir. Her vatandaş temsil edecek bir partiye ihtiyaç duyulmaktadır.

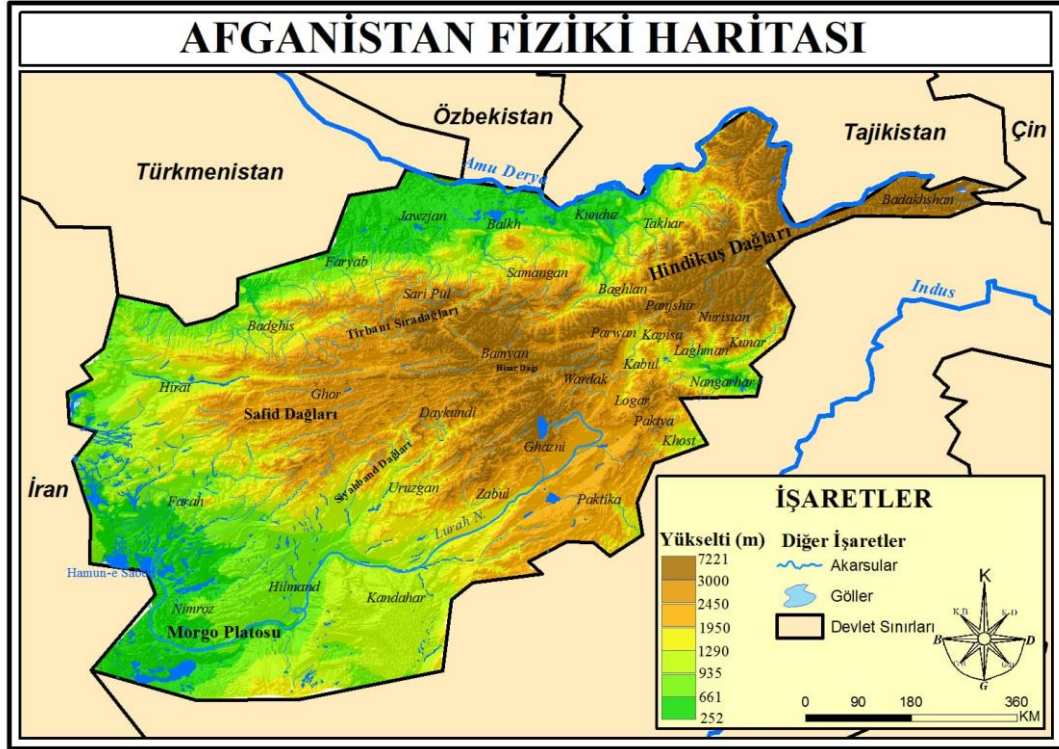
İran, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Katar, Afganistan'da etkili olmaktadır. Genel itibari ile İran mevcut yönetimi desteklerken Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Katar, Afganistan devletinin muhaliflerini yani Taliban'ı desteklemektedir. Pakistan İstihbarat Örgütü (ISI), 1973 yılında Afganistan'da ilk cumhuriyet rejiminin kurulduğu andan itibaren muhaliflere ev sahipliği yapmış aynı zamanda onlara kendi ülkesini tahrip edecek her şeyi (silah, köktendinci eğitimler) vermiştir.

Afganistan siyasi coğrafyasında tarihi ve toplumsal yaşanmışlıklara yön veren temel nedenler olarak İngiliz sömürgeciliği, Sovyet işgali, iç savaşlar, Taliban terör örgütü, ABD askerî müdahalesi, sosyo-ekonomik ve kültürel sorunlar (hızlı nüfus artışı, eğitimsizlik, işsizlik, gelir eşitsizliği, düşük yaşam standartları, temel hizmetlere erişememe, yolsuzluk, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, altyapı yetersizliği gibi) saptanmıştır. Söz konusu nedenler göz önüne alındığında Afganistan tarihinde İngiltere, Rusya, ABD gibi dış aktörler hemen her dönem etkili olmuş ancak bu konuda Afganistan'daki toplumsal sorunlar da adeta bunlara imkân sağlamıştır. Afganistan'da 40 senedir savaş ve istikrarsızlık devam etmektedir. Artık her bir Afganistanlı savaşın bitmesini istemektedir.

EKLER

Harita 1: Afganistan Lokasyonu

Harita 2: Afganistan Fiziki Coğrafyası

Harita 3: Afganistan'ın Mülki İdare Birimleri

KAYNAKÇA

- Adnan Karataş, Elif Çolakoğlu. (2018). Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin Devlet Yapısında Yerel Yönetim Sistemi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 367-399.
- Arıbaş, K. (2007). *Küresel Çağda Siyasi Coğrafya*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Çınarlı, Ö. (2012). Afganistan'ın Etnik Yapısı. *Aksaray Üniversitesi İktisat ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 73-84.
- Das, D. N. (2016). Afghanistan's Relations with India and Iran: An Assessment of Ghani Period. *Indian Council of World Affairs*, 1-14.
- Dmitri Trenin, O. K. (2014). A Russian Strategy For Afghanistan After The Coalition Troop Withdrawal. *Carnegie Moscow Center*, 1-8.
- Duman, P. S. (2019). *Afganistan'da Türkler*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Ercins, G. (2009). Küreselleştirici Modernliğin bir Antitezi: Fundamentalizm, . *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 652-672.
- Gözkaya, L. (2015). *Afganistan'da Ne İşimiz Var? Yaşananlar ve alınan dersler*. Ankara: Bizim Büro Matbaa Dağıtım Bas. Yay. San. Tic Ltd. Şti.
- Gulati, M. (2013). US-Iran Relations and Peace in Afghanistan. *Scholar Warrior*, 74-84.
- Kenny, C. S. (2016). Instability in Afghanistan: Why Afghanistan Matters and What Australia can do to Address the Causes of Instability. *Australian Defence College Centre for Defence and Strategic Studies*, 1-27.
- Khan, A. (2019). Islamic State Khorasan Province (ISKP) in Afghanistan – an Assessment. *Institute of Strategic Studies Islamabad*, 1-27.
- Koepke, B. (2013). Iran's Policy on Afghanistan, The Evolution of Strategic Pragmatism. *Stockholm International Peace Research Institute*, 1-29.
- Obayd, N. (2017). 11 Eylül Saldırısı Sonrası Afganistan'daki Ekonomik Kalkınma Dönüşümü. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 131-158.
- Oğuz, E. (2001). *Hedef Ülke Afganistan*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Özel, C. (2019). *Yeni Küresel Dönüşümün Şifresi Afganistan*. Ankara: Orion Kitabev.
- Sasaoğlu, D. (2015). NATO Sonrası Afganistan ve İran. *BİLGESAM*, 1-7.
- Yegin, A. (2015). *Afganistan Siyasetini Anlama Kılavuzu*. İstanbul : SETA yayınları 53.

Tez Kaynakları

Abduljamil Turani, (2016), “Amanullah Han Dönemi Turk-Afgan İlişkileri (1919-1929)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.

Ezatullah Afzali, (2018), “Impact of the Taliban Reappearance on Afghanistan Foreign Policy on Pakistan During Hamid Karzai Period”, Unpublished Master Degree Thesis, Department of Political Science and International Relation, Institute of Social Science, Istanbul Aydın University, Istanbul.

Farhad Hajiyarali, (2011), “Afganistan’ın Etnik Yapısı Ve Kimlik Sorunu”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

Jan Muhammad Hemat, (2019), “Afganistan ve İran Arasındaki Ticari ve Siyasi İlişkiler”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası Ticaret ve Finans Anabilim Dalı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.

Kubilayhan Erman, (2013), “Afganistan'da Sovyet Nüfuzu ve İşgali (Etkiler Ve Sonuçları)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Khalida Wakil Zad, (2019), “Afganistan Yargı Sistemi ve Adil Yargılanma”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.

Mohammad Atef Khalily, (2017), “Afganistan’da Kamu Yönetimi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Niğde Ömer Halis demir Üniversitesi, Niğde.

Mohammad Feroz Yaqoobi, (2018), “The Us And Afghanistan Relations After 9/11 Event”, Unpublished Master's Degree Thesis, Department: International Relations, Institute of Social Sciences, Istanbul Kultur University, Istanbul.

- Mohammad Aref Salihy, (2014), “Afganistan’da İktidar Mücadelesi ve Dış Müdahaleler, 1973-2014”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Mohammad Kazim Rahimi, (2018), “Afganistan’da SSCB Müdahalesiyle Başlayan Savaş Yılları ve Barışı Koruma Çabaları (1979-2014)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Politika ve İşletmeciliği Anabilim Dalı, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir.
- Mohammad Feroz Yaqoobi, (2018), “The Us And Afghanistan Relations After 9/11 Event”, Unpublished Master Degree Thesis, Institute Of Social Sciences, International Relation Department, Istanbul Kultur University, Istanbul.
- Mohammad Rafi Sadat, (2019), “2001 Sonrası Afganistan’da Sivil Toplum Kuruluşları: Afganistan Sivil Toplum Forumu Örneği”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Sosyoloji Bilim Dalı, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Muhammed Aleem Saaie, (2009), “Afganistan’da Siyasi Partiler Tarihçesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Murat Büyükbaş, (2006), “Amerika Birleşik Devletleri’nin Afganistan’a Müdahalesi Ve Afganistan’da Oluşturulan Yeni Yönetim Yapısı”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Najibullah Karimi, (2017), “Afganistan’da Gençlerin Siyasal Katılımı”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetim Anabilim Dalı, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Najibullah Ataie, (2015), “Afganistan’a Müdahale ve Yeni Devlet Düzeni”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

Qassem Muhtat, (2011), “SSCB’nin 1979 Yılında Afganistan’ı İşgalinden 2001 ABD Müdahalesine Giden Süreçte Uluslararası Ortamda Afganistan’ın Konumu”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Ziaulhaq Rashidi, (2019), “A Review of Afghan Nationalism in Two Centuries (19th & 20th)”, Unpublished Master’s Degree Thesis, Department of Political Sciences and International Relations, Institute of Social Sciences, Istanbul Aydın University, İstanbul.

Farsça Kaynaklar

Alama Abdulhay Habibi, *Tarih Muhteser Afganistan az Zemane hayi Kadim ta İstiklal*, De Kitab Çapevelu Musisa ba Hemkari Encumeni Tarih, Kabil, Afganistan, 1346.

Ali Necefi, *Tenevui Kavmi Ferhengi ve Zebani der Afganistan*, *Pujuhişgahi Ulumi İnsani ve Mutaliat Ferhengi*, Tahran, İran, 1389.

Ali Necefi, *Tenevui Kavmi Ferhengi ve Zebani der Afganistan (2)*¹, *Pujuhişgahi Ulumi İnsani ve Mutaliat Ferhengi*, Tahran, İran, 1390.

Ali Reza Hudakuli Pur, *Marifi ve Nekdi Kitabi 2*, Firistada; *Seferi Man der Cehani Aşufta az Kabul ta Kahi Sefid*, *Fesilnameyi Siyaseti Harici*, *Sali 30, Şumara 2*, Sefehat. 175-178, 1395.

Cefer Hak Penah, *Rohullah Abdulmelki, Muşariketi Britanya ve İyalati Mutehide der Afganistan Pes az 11 Siptember ve Delayili Nakami An*, *Fasilnameyi Mutaliaati Rahburdi*, *Sal Şanizdehum, Şumara Duvum*, 1392.

Muhammed Osman Tereki, *Peştun ha Merdumi ba Azemet bi Vatan?*, *Aryana Afganistan Online*, 2018.

Muhammed Cevad Hakşins, *İmran Yusufi, Firset ha ve Tehdit hayi Revandi Millet Sazi der Afganistan berayi İran*, *Fesilnameyi İlmi-Pujuhişi Ulumi Siyasi ve Revabit Bainulmilel*, İran, 1389.

- Eruni Cia Kudi, Tarkiki Kuva der Afganistan: Nezeriye ve Amel, *Neşriyati Vahidi Tahkik ve Erziyabi Afganistan*, Kabil, Afganistan, 1394.
- Merziye Sulimani, *Lebeh hayi Tariki*, Kitabi Mahi Tarih ve Coğrafyayi Baztab, Şumare 148, 1398.
- Hamid Nevid, Abi Deryahayi Afganistan Nuktayi Atfi Hemsayeha, *Aryana Afganistan Online*, 2017.
- Hafizullah Hasif, Ehtiyarat ve Vezayif Reis Cumhur der Amerika, Fransa ve Afganistan, *Danişgahi Peyami Nur-Vahidi Kabul*, Danişkedeyi Hukuk, Kabil, Afganistan, 1393.
- Hamid İslami, Mevani Tavsiyah Revabiti İran ve Afganistan der Devrani Riyaset Cumhuri Hamid Karzai, *Girayişi Mutaliat Haveri Miyane ve Şemali Afrika, Gruh Mutaliat Mentikayi*, Danişkedeyi Hukuk ve Ulumi Siyasi, Danişgahi Taharn, İran, 1393.
- Kerim Pupal, Deryahayi Afganistan, *Vizareti Enerji ve Ab, Dipartmenti Haidroloji*, Kabil, Afganistan, 2016.
- Kurs Amuziş Kezayi, Hukuki Esasi Afganistan, *Projeyi Umuri Adli ve Kezayi Afganistan*, Kabil, Afganistan, 2008.
- Kerim Pupal, Deryahayi Afganistan, *Aryana Afganistan Online*, Afganistan, 2016.
- Muhammed Eşraf Gani, Plani Sulhi Celaletmeab Muhammed Eşraf Gani, *Riyaset Cumhuri İslami Afganistan*, 2019.
- Necibullah Emin Afgan, Muhammed Refik Muhmend, Muhammed Razik Behir, *Coğrafyayi Sınıf Duvazdehum*, Riyaseti Umumi İnkişaf Nisabi Talimi ve Talif Kutbi Dersi, Muyiniyeti İnkişaf Nisabi Talimi ve Tarbiyeyi Muallim, Vezareti Maarif, Cumhuri İslami Afganistan, 1396.
- Nimetullah Bijen, Halkayi Habiseyi Afganistan; İktisadi Zayıf, Vabestegi Mali ve Fesad, *Bergirifta Şuda az Sait Bibisi be Şekli PDF der Asil Nevišta Şuda der Sait Bibisi*, 1391.

- Nevzer Şefiyi, Ruhullah Salihi Devlet Abad, Tebeyin Diploması Cedid Hamsayegi Çin Nisbet be Afganistan, *Fasilnameyi Asyayi Merkezi ve Kafkas*, Tahran, 1395.
- Nevzer Şefiyi, Zehra Mahmudi, Vakavi Delayili Ehmiyeti Pakistan der Ceng Ayhi Terörizm, *Fasilnameyi Asyayi Merkezi ve Kafkas*, *Vahidi Ulum ve Tahkikati Tahran*, İran, 1391.
- Giran Turyal, İslam ve Tenzimi Umuri İctimayi, *Neşriyeyi İnterneti Peyami Vatan*, İsviçre, 2012.
- Zalmay Hutak, Şir Muhammed Revneki, Şirzai Babekerhil, *Tarih Sınıf Duvazdehum*, Riyaseti Umumi İnkişaf Nisabi Talimi ve Talif Kutbi Dersi, Muyiniyeti İnkişaf Nisabi Talimi ve Tarbiyeyi Muallim, Vezareti Maarif, Cumhuri İslami Afganistan, 1396.
- Gulam Jilani Ariz, Necibullah Emin Afgan, Abdulsemet Ramki Gaznevi, *Coğrafyayi Sınıf Heftum*, Riyaseti Umumi İnkişaf Nisabi Talimi ve Talif Kutbi Dersi, Muyiniyeti İnkişaf Nisabi Talimi ve Tarbiyeyi Muallim, Vezareti Maarif, Cumhuri İslami Afganistan, 1396.
- Muhibullah Rehmeti, *Coğrafyayi Beşeri Afganistan*, İntişarati Puhentun Kabul, Afganistan, 1364.
- Said Tevakkuli, Uzvgiri Terörist ha ba Takid ber Al Kaide, *Fasilnameyi Afak Amniyet*, *Devreyi Cedid*, *Sal Suvm*, *Şumara Şeşum*, 1389.
- Anverulhak Ahedi, Zevali Peştunha der Afganistan, *Kalici Providins Rudi Aylend*, *Neşriyeyi Mutaliaat Asyayi*, *Culdi 35*, *Şumara 7*, Ayirlend, 1395.
- Sayid Muhammed Bakir Mesbahzada, *Tarih Siyasi Muhteseri Afganistan*, Merkezi Pujuhiş hayi Aftab, Meşhed, İran, 1387.
- Sayid Muhammed Kazim Secadpur, Muhammed Teki Cehanbehiş, Siyaseti Emniyeti Federasyon Rusya der Kibali Afganistan'ı Nevin, *Fasilnameyi Asyayi Merkezi ve Kafkas*, *Şumara 84*, 1392.

Sayid Muhammed Bakir Mesbahzada, *Nigahi Muhteser be Tarih Akvam der Afganistan (Peştunha, Hazaraha, Kuşaniha, Yefteliha, ve Guriha)*, İntişarati Merendiz, Meşhed Mukadas, 1391.

Zia Nizam, Deryahayi Bainulmileli Afganistan ve Zerureti İdare ve Müdiriyyet Salim An, *Aryana Afganistan Online*, Afganistan, 2016.

Zelmay Nişat, Muhammed İrfani, Abdul Ahad Muhammedi, *Rahi Deşvar Merdum Salari der Afganistan*, Enstitüti Mutaliat Stratejik Afganistan, Kabul, Afganistan, 2018.

İnternet Kaynakları

Afghanistan Language and Culture Program, “Ethnic Groups”, <https://larc.sdsu.edu/alcp/resources/afghanistan/people/ethnic-groups/> 29.04.2019.

Asimetrik Savaşlar, (03.04.2011), “SSCB’nin Afganistan’ı İşgali ve İç Savaş”, <https://asimetriksavaslar.wordpress.com/2011/04/03/200/> 09.05.2019.

Republic of Turkey, Turkish embassy Kabul, “Embassy”, <http://kabul.emb.mfa.gov.tr/Mission/About> 25.05.2019.

BilgiUstam, “Amauderya İрмаğı”, <https://www.bilgiustam.com/amuderya-irmagi/> 10.10.2019.

Haber Guzari Mihir, (24.07.1397), “Taliban ve Tabiyeti der Hali Tagiri Nasyonalizmi Peştun”, <https://www.mehrnews.com/news/4512854/%D8%B7%D8%A7%D9%84%D8%2D> 25.12.2019.

MEPA NEWS, (23.05.2019), “Afganistan Etnik Grup Haritasi”, <https://www.mepanews.com/afganistan-etnik-grup-haritasi-21807h.htm> 01.01.2020.

The Embassy of Afghanistan Beijing, China, <http://afghanembassybeijing.com/340/afghan-china-relations> 18.06.2019.

- TDV İslam Ansiklopedisi, “Afganistan”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/afganistan>
16.04.2019
- ToloNews, (22.08.2019), “Exclusive Interview With President Ashraf Ghani”,
<https://www.youtube.com/watch?v=ov-FliDh7w0> 16.10.2019.
- AA, “Afganistan'da siyasi ve ekonomik sorunlar hala çözüm bekliyor”,
<https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/afganistanda-siyasi-ve-ekonomik-sorunlar-hala-cozum-bekliyor-/1159385> 28.07.2019.
- TASAM, (26.01.2006), “Afganistan’da Güvenlik ve İstikrarın Sorunu”,
https://tasam.org/tr-TR/Icerik/346/afganistanda_guvenlik_ve_istikrar_sorunu
05.07.2019.
- The Guardian, (13 Jul 2008), “A History of Terror: Al-Qaeda 1988-2008”,
<https://www.theguardian.com/world/2008/jul/13/history.alqaida> 06.08.2019.
- Ministry of Defence of the Russian Federation, (18.12.2015), “Statement By
Mohammad Haneef Atmar”, [https://www.youtube.com/watch?v=ClrzpDj-
kc&list=LLkvAu-JUMvN6WFGqBh5UsSQ&index=4&t=169s](https://www.youtube.com/watch?v=ClrzpDj-
kc&list=LLkvAu-JUMvN6WFGqBh5UsSQ&index=4&t=169s) 01.08.2019.
- ToloNews, (23.10.2014), Why Afghans Hate Pakistan?,
<https://www.youtube.com/watch?v=dj6mVW8BAwQ> 01.10.2019.
- Afghanistan Analysts Network, (10.10.2014), “The Study and Understudy of
Afghanistan’s Ethnic Groups: What we know and don’t know”,
[https://www.afghanistan-analysts.org/the-study-and-understudy-of-
afghanistans-ethnic-groups/](https://www.afghanistan-analysts.org/the-study-and-understudy-of-
afghanistans-ethnic-groups/) 15.10.2019.
- UN News, (10.09.2018), “The value of drug production and trade in Afghanistan has
reached 6.6 billion dollars” [https://news.un.org/en/story/2017/11/636182-
afghanistan-opium-production-jumps-87-cent-record-level-un-survey](https://news.un.org/en/story/2017/11/636182-
afghanistan-opium-production-jumps-87-cent-record-level-un-survey)
05.10.2019.
- Jan Bakker, (30.06.2019), “Another Afghanistan: Trekking in the Wakhan Corridor”,
[https://www.cicerone.co.uk/another-afghanistan-trekking-in-the-wakhan-
corrido](https://www.cicerone.co.uk/another-afghanistan-trekking-in-the-wakhan-
corrido) 28.09.2019.

- Encyclopedia Britannica, “Mohammad Daud Khan”,
<https://www.britannica.com/biography/Mohammad-Daud-Khan> 10.11.2019.
- Foreign Affairs, (24.09.2019), “How Iran found Its feet in Afghanistan”,
<https://www.foreignaffairs.com/articles/afghanistan/2019-10-24/how-iran-found-its-feet-afghanistan> 30.11.2019.
- AP Archive, (21.07.2015), “Latest Address to nation by George W. Bush”,
https://www.youtube.com/watch?v=7vqP_KRhdm 01.12.2019.
- World Population Review, “Population of Cities in Afghanistan 2019”,
<http://worldpopulationreview.com/countries/afghanistan-population/cities/>
16.07.2019.
- İslam Ansiklopedisi, “Muhammed Davud Han (1909-1978)”,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/muhammed-davud-han> 22.11.2019.
- Şebekeyi Camiyayı Medeni ve Hukuk beşer, “Ehmiyet Jeopolitik Afganistan der Munasibat Bayinulmileli”, <http://www.cshrn.af/da/?p=1541> 25.04.2019.
- İndipindint Farsi, (01.07.2019), “Revabit Diplomatik Afganistan ve Rusya Sad Sale Şud”,
<https://www.independentpersian.com/node/8546/%D8%B1%D9%88%D8%A7%D8%A8%D8%B7> 02.12.2019.
- Haber Guzari Fars, (10.17.1393), “Terörizm der Siyaseti Harici Barak Obama”,
<https://www.farsnews.com/news/13931016001498/%D8%AA%D8%B1%D9%88> 25.11.2019.
- Ajans Haberi Pejvak, (11.04.2017), “Gruhayi Muhalif Muselleh Devleti Afganistan Kudam ha End”, <http://peace.pajhwok.com/dr/armed-group/%DA%AF%D8%B1%D9%88%D9%87> 25.10.2019.
- Etilaat Ruz, (12.012.2019), “Si Salegi Hruçi Şurevi az Afganistan; Revayeti Payani yek İşgal”, <https://www.etilaatroz.com/72646/30th-anniversary-soviet-withdrawal-afghanistan> 01.12.2019.

- Haber Guzari Sadayi Afgan, “Madeni be Arzişi Hezar Milyard Dolar der Afganistan Keşif Şud”,
<https://www.avapress.com/fa/news/19577/%D9%85%D8%B9%D8%AF%D9%86> 05.07.2019.
- Vezareti Marif, (15.09.2019), “Buzurгдаşt az Ruzi Cehani Sevad”,
<https://moe.gov.af/dr/%D8%A8%D8%B2%D8%B1%DA%AF%D8%AF%D8%A7%D8%86> 12.11.2019.
- Ruznameyi Afganistan Ma, (22.05.1391), “Mevani Tavsiyeh İktisadi Afganistan”,
http://www.dailyafghanistan.com/opinion_detail.php?post_id=125523
14.06.2019.
- Dr. Naim Asas, (16.02.2015), “Muşkilati İktisadi Afganistan ve Rehnemud hayi Siyaset hayi İktisadi” <http://naimasas-com.over-blog.com/2015/02/54d92924-0983.html> 25.07.2019.
- Aryanayi Kuhen ve Afganistani İmrozi, (18.01.2012), “Nam hayi Tarihi Afganistan”,
<http://anwar92.blog.af/2012/01/18/%D9%86%D8%A7%D9%85-%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D8%86> 05.05.2019.
- Guftuman Demokrasi berayi Afganistan, (10.02.1397), “İntikali Kudret der 8 Saur 1371 be Hükümeti Mücahidin”, <http://www.goftaman.com/index.php/prs/111-siyasi/861-8> 25.05.2019.
- Selam Vatandar, (13.06.1398), “İmaret ve Endişeyi Siyasi Taliban ez Kuca Miayed?”,
<https://swn.af/Article.aspx?a=49878> 30.05.2019.
- Horasan Zemin, (09.11.1396), “Mevkiyeti Coğrafyayi Afganistan ve Nekiş an der Tevsiah”, <https://www.khorasanzameen.net/php/read.php?id=412> 07.05.2019.
- Radyo Azadi, (30.02.1389), “Deryayi Amu ba Sehavet Hak Afganistan be Türkmenistan Mibahşed”, <https://da.azadiradio.com/a/2047960.html>
29.09.2019.
- Radyo Azadi, “Rekami Dakiki Nüfus Afganistan İlam Şud”,
<https://da.azadiradio.com/a/29819030.html> 13.10.2019.

- Meşal, “Sadirazam Afganistan Muhammed Davud Han”,
<http://mashal.org/blog/%d8%b5%d8%af%d8%b1%d8%a7%d8%b9%d8%b8%05.07.2019>.
- AFGHANPEN The Afghanistan Situation by Afghan People, “Malumati Muhteser der Mevrdi Kuhayi Afganistan”,
<https://afghanpen.wordpress.com/2014/02/25/%D9%85%D8%B9%D9%8412.06.2019>.
- Afganistan, (24.12.1386), “Coğrafyayi Tabiyi Afganistan”,
http://raoufnoorzai.blogspot.com/2008/03/blog-post_14.html 29.08.2019
- Heşti Subh, (30.04.1398), “Vahdet Milli der Afganistan, Çalış hayi Ameli ve Çare Cuyi hayi Nazari”, <https://8am.af/national-unity-in-afghanistan-theoretical-challenges-and-challenges/?fbclid=IwAR2U96wSMkZop4TbJ> 27.07.2019.
- Bibisi Farsi, (05.06.2018), “Aya Nizam İdari Fersude Afganistan Rahi Heli Diciali Dared”, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-42576240> 25.07.2019
- Ruznameyi Afganistan Ma, (05.03.1397), “Muşkilati Siyasi ve Ferhengi Na Salim İctimayi”,
http://www.dailyafghanistan.com/opinion_detail.php?post_id=143643
22.05.2019.
- Şebekeyi İtla Resani Afganistan, (03.01.1393), “Sebebi Akib Mandegi Afganistan Çist”, <http://www.afghanpaper.com/nbody.php?id=68741> 20.10.2019.
- Kanun İlmi ve Ferhengi Şehit Ustad Abdul Kadir Tevana, (24.08.1395), Millet Sazi ve Çalış hayi An der Afganistan”
<http://www.shahidawana.com/%D8%A8%D8%A7%DB%8C%DA%AF15.11.2019>.
- Haber Guzari Mizan, (09.06.1397), “Kavm Gerayi Çalışi Pişruyi Millet Sazi der Afganistan”,
<https://www.mizanonline.com/fa/news/448215/%D9%82%D9%88%D9%04.11.2019>.

- Ahbar Afganistan, (01.12.2006), “Huviyet Millet ve Nasyonalizm der Asri Hazir”
<http://afghanistannews.org/lalzad.html> 30.10.2019.
- Bibisi Farsi, (02.10.2013), “Caygahi Ziraat der İktisadi Afganistan”,
https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2013/09/130828_k05_ag-projects_role_ag_afghan_econ 28.11.2019.
- Bibisi Farsi, (31.05.2014), “Ruesayi Cumhur Afganistan az Davud Han ta Hamid Karzai”
http://www.bbc.com/persian/afghanistan/2014/05/140520_k05_karzai_legacy_afghan_presiden 07.04.2019.
- Bibisi Farsi, “Bazhuvani Siyaseti Harici Afganistan; 37 Sal Pes az Tehacum Şurevi”,
<https://www.bbc.com/persian/afghanistan-38435011> 20.09.2019.
- Bibisi Farsi, (01.10.2019), “Çehar Fesil Revabit Afganistan ve Amerika”,
http://www.bbc.com/persian/afghanistan/2014/10/141001_k04_afg_us_relation
24.04.2019.
- Tabnak, (23.11.1395), “Hemelati Teröristi Al Kaide”
<https://www.tabnak.ir/fa/tags/2452/1/%D8%A7%D9%84%D9%82%D8%A7%D8%B9%D8%AF%D> 25.05.2019.
- Haber Name, Heti Nuhust Cenk ba Terörizm; 21 Gruhi Teröristi Faal der Afganistan ve Pakistan Kudam ha And”, <http://khabarnama.net/blog/2017/10/26/21-terrorist-groups-in-afghanistan/> 18.05.2019.
- Radyo ve Televizyon Rahi Ferda, “Pencum Mizan Ruzi Vurudi Taliban be Şehri Kabil”, <https://www.youtube.com/watch?v=U4IGOGP7pZI> 29.10.2019.
- Merkezi Cami Pujuhış hayi Tekfiri, “Cünbuşi İslami Türkistan Şarki, Cehani Tehdit ve Nigerani”,
<http://takfir.ir/modules/smartsection/item.php?itemid=1869>
15.08.2019.
- Ruznameyi Afganistan Ma, (16.10.1394), “Zeruret İtihaz Strateji Bitarefi der İrtibat ba Teniş Miani İnan ve Arabistan”,
http://dailyafghanistan.com/opinion_detail.php?post_id=134819 27.10.2019.

- Radyo Aşına, (03.02.1396), “Karzai Diğer Taliban ra Birader Nemihanet”,
<https://www.darivoa.com/a/karzai-taliban-brothers-balkh-attack/3821991.html>
12.11.2019.
- Hurasan Zemin, (07.09.2019), “Peştunistan Huvahi Amlı Tebahi Afganistan”,
<https://www.khorasanzameen.net/php/read.php?id=2815> 26.07.2019.
- Cengha ve Ameliyat hayi Nizami, “Afganistan Ceng ba Şurevi Zuhuri Taliban”,
<https://jangaavaran.ir/%d8%a7%d9%81%d8%ba%d8%a7%d9%86%d8%b3%d8%8>
8 11.04.2019.
- Haber Guzari Danişgahi Azad İslami, (21.06.1398), “İran az Kudam Gruhayı Mucahid Şiah ve Sünni Afganistani Himayet Kerd?”,
<https://ana.ir/fa/news/34/380303/%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D8%8>
15.11.2019.
- Duviçe Vile Deri, (26.07.2017), “Seh Milyon Nefer der Afganistan Mesrufı Karubar Mevadi Muheddir And”,
<https://www.dw.com/fa-af/%D8%B3%D9%87-%D9%85%DB%8C%D9%84%DB%8C%D9%88%D9%86-%D9%86%D9%81>
07.10.2019.
- Duviçe Vileh Deri, “Karzai, ba Vicudi İtiraz ha Taliban ra Birader Hetab Mikunem”
<https://www.dw.com/fa-af/%DA%A9%D8%B1%D8%B2%DB%8C-%D8%A8%D8%A7>
01.12.2019.
- Paygahi İtla Resani Peyami Aftab, (13.09.1386), “Sukuti Taliban ve Teşkili Devleti Hamid Karzai 1380”,
<http://www.payam-aftab.com/fa/doc/news/426/%D8%B3%D9%82%D9%88%D8%B7-%D8%B7%D>
09.11.2019.
- Tolo News, “Haberı Saati Deh, 20 Asad 1398”,
https://www.youtube.com/watch?v=tMjomm_STu8 25.10.2019.
- Ancumeni Nicat, (03.05.1393), Tarif Amerika ve Mutehidaneş az Terörizm Çıst?”,
<https://www.nejatngo.org/fa/posts/16669> 29.11.2019.
- Afganistan Sputnik, (27.12.2018), “Ruzi Siyah der Tarihi İtihadi Şurevi: Be Munasibeti Ruzi Vrudi Niruhayi Şurevi be Afganistan”,

<https://af.sputniknews.com/opinion/201812272980443->

[%D9%88%D8%B1%D9%88%D8%AF-%D9%86%DB%8C%07.10.2019.](https://af.sputniknews.com/opinion/201812272980443-%D9%88%D8%B1%D9%88%D8%AF-%D9%86%DB%8C%07.10.2019)

Ruznameyi Rahi Medeniyet, (04.05.1395), “Rusya ve Afganistan; Revabiti Dirine ve Stratejik”,

<https://madanyatonline.com/%D8%B1%D9%88%D8%B3%DB%8C%D9%D8%A7%D8%B3%D8%AA%D8%B1/> 05.05.2019.

Pejvak İnan, “Necibullah Kurbanı Tegiri Siyaseti Harici Rusya Şud”,

<http://pezhvakeiran.com/maghaleh-81621.html> 26.09.2019.

Guftumani Demokrasi berayi Afganistan, (10.01.1396), Damene hayi Kununi Revabiti Türkiye ve Afganistan,

<http://www.goftaman.com/index.php/prs/component/search/?searchword=%D8%D9%88%D8%B1%D9%88%D8%A7%D8%A8%D8%B7-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7> 02.10.2019.

Haber Guzari Sedayi Afgan, (29.05.1397), “Revabiti Afganistan ve Arabistan der Ufuk Stratejik”,

<https://www.avapress.com/fa/note/101163/%D8%B1%D9%88%D8%A7%D8%A8%D8%B7-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7> 10.10.2019.

Haber Guzari Sedayi Afgan, (12.11.1394), “Revabiti Afganistan ve Hind az İktisad ta Mubariza ba Terörizm”,

<https://www.avapress.com/fa/note/122187/%EF%B2%A2> 29.12.2019.

Haber Guzari Fars, (08.07.1395), “Tarihi Payan Napeziri Dusti Yek Tarafa Afganistan ve Katar”,

<https://af.farsnews.com/politics/news/13950806000902> 12.10.2019.

Afganistan Jurnal, (18.03.2018), “Cugiha Kavmi Feramuş Şude der Afganistan”

<https://www.youtube.com/watch?v=QUU0xJEFeb0> 30.06.2019.

Nijad ve Milliyet hayi Afganistan, (05.04.1395), “Milliyet veya Tayfeyi Cugi”,

http://afghantrib.blogspot.com/2016/06/blog-post_8.html 20.08.2019.

Kabul Name, “Afganistan Mehdi Ayini Zertuş”,

http://mehdzadehkabuly.blogspot.com/2008/06/blog-post_07.html 11.10.2019.

ÖZGEÇMİŞ

Atiqullah BEHROZ, 25 Mart 1995 tarihinde Afganistan'ın Kunduz ilinde doğdu. Başkent Kabil'deki Mahmmud Tarzi Lisesi'nden 2011 yılında mezun oldu. 2012 yılında Kapisa ilinde bulunan Albironi Üniversitesi Hukuk ve Siyasal Bilimler Fakültesi'ni kazandı ve 2015 yılında mezun oldu. 2016-2017 yılları arasında Afgan United Bank'da asistan olarak çalıştı. 2018 yılında Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde Bölge Çalışmaları Anabilim Dalı'nda yüksek lisansa başladı ve 2020 yılında mezun oldu.

